

Susanna Nyrhilä

”Niin me vain selvisimme”

Sotaorvon kokemus lapsuudesta sodan ja rauhaan palaamisen kontekstissa

Suomen historian pro gradu -tutkielma

Historian ja etnologian laitos

Jyväskylän yliopisto

Syksy 2020

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta – Faculty Humanistis-yhteiskuntatieteellinen tiedekunta	Laitos – Department Historian ja etnologian laitos
Tekijä – Author Nyrhilä, Susanna Maria	
Työn nimi – Title ”Niin me vain selvisimme ” Sotaorvon kokemus lapsuudesta sodan ja rauhaan palaamisen kontekstissa	
Oppiaine – Subject Suomen historia	Työn laji – Level Pro gradu -tutkielma
Aika – Month and year Joulukuu 2020	Sivumäärä – Number of pages 115
Tiivistelmä – Abstract <p>Tämän pro gradu -tutkielman tavoitteena on tutkia, millaisia vaikutuksia sodalla ja rauhaan palaamisella voi olla isän menettäneen lapsen kokemuksessa lapsuudesta. Tutkielman keskiössä ovat toisen maailmansodan aikana isättömäksi jääneiden eteläpohjalaisten sotaorpojen kokemukset sodan ja rauhaan palaamisen ajasta.</p> <p>Tutkielman aineisto koostuu pääasiassa vuosina 2013–2015 sotaorpojen kirjoittamista omaelämäkerrallisista muistelmista. Näissä muistelmassa korostuvat isän menettämisen jälkeiseen aikaan liittyvät muistot, jotka kuitenkin selkeästi pyrkivät kuvaamaan eräänlaista myöhemmin rakennettua kokemusta lapsuudesta. Kokemus muodostuu muistelmassa monivaihteisen muistelukerronnan kautta. Tutkielmassa käytetään muistelukerronnallista analyysimenetelmää, muistelmien lähilukua.</p> <p>Tutkielman analysoitavan aineiston pohjalta on muodostettu neljä teemaa, joiden kautta tutkielmassa rakennetaan päätelmiä sotaorvon omaan lapsuuteen liittyvistä kokemuksista. Nämä teemat ovat äidin suru, muistot isästä, työ ja leikit. Teemat valikoituivat tarkan aineiston läpikäynnin ja analyysityön pohjalta, sillä ne nousivat parhaiten kuvaamaan sitä arjen kulkua, jota sotaorvot kutsuvat muistelmissaan lapsuudeksi.</p> <p>Tutkielman perusteella sotaorvon kokemus lapsuudesta muodostuu vahvasti yhtäältä äitisuhteen kautta sekä toisaalta niiden arjessa vaikuttaneiden asenteiden ja merkitysten pohjalta, joista kuitenkin hyvin systemaattisesti vaiettiin koko sotaorvon lapsuuden ajan. Tällaisia asenteita ja merkityksiä ovat esimerkiksi ajatus selviämisestä tai vastuun ottamisen tärkeys. Lisäksi tarkastelussa selvisi, että sotaorvot ovat vaienneet myös omista tarpeistaan, sillä he kokivat äidin jaksamisen omaa vointiaan tärkeämpänä asiana. Jälkeenpäin tämä on saattanut vaikuttaa sotaorvon ajatukseen tarpeesta vaieta omasta orpoudestaan.</p> <p>Yksi tutkielman tavoitteista on ollut tuoda kuuluviin unohduksiin jäänyt sotaorpojen ääni, joka kuitenkin on koko ajan hiljaisuudessa muodostanut sotaorvon käsityksen hänen omasta minuudestaan ja paikastaan yhteisössä. Kiinnostavaa on, että tämän tutkielman perusteella isättömyys ei ole sotaorvon kokemuksen keskeisin näkökulma, vaan keskiön muodostaa nimenomaan hiljaisuus.</p>	
Asiasanat – Keywords Sotaorpo, toinen maailmansota, rauhaan palaaminen, kokemus, lapsuus, muistelukerronta, työ, äitisuhte, isättömyys, vaikeneminen	

Säilytyspaikka – Depository

Jyväskylän yliopiston JYX-tietokanta

Muita tietoja – Additional information

SISÄLLYS

1 JOHDANTO.....	5
1.1 Tutkimusaihe ja aikaisempi tutkimus.....	6
1.1.1 Tapahtumakuvauksesta kokemukseen.....	10
1.1.2 Isän menettäneen lapsen paikka	13
1.2 Tutkimuksen tavoitteet ja kysymyksenasettelu	15
1.3 Tutkimusaineisto	18
1.4 Tutkimusasetelma ja -menetelmä	22
2 TUTKIMUKSEN HISTORIALLINEN VIITEKEHYS	26
2.1 Vuodet sodan jälkeen.....	27
2.3 Kaiken muuttava rauha.....	32
2.4 Yhteisön tuki sotaorvon arjessa.....	34
3 KOKEMUS LAPSUUDESTA MIKROTASON KERRONNASSA.....	42
3.2 Äidin suru	42
3.3 Muistot isästä.....	56
3.4 Työ.....	67
3.5 Leikit.....	80
4 MINUUS SUHTEESSA AIKAAN JA TILAAN.....	88
4.1 Sisarten ja sukupuolten väliset yhteydet ja erot	89
4.2 Suhde äitiin.....	94
4.3 Elämän jatkuvuus	95
4.4 Vaikeneminen.....	97
5 PÄÄTELMÄT	103
LÄHTEET	109

TUTKIMUSAINEISTO	109
Painetut alkuperäisaineistona käytetyt muistelmat.....	109
TUTKIMUSKIRJALLISUUS.....	110

1 JOHDANTO

Tämän maisterintutkielman otsikossa lukee tarkoituksella ”kokemus lapsuudesta” – ei ”lapsuudenkokemus”. Valintani sanamuotoon liittyen johtuu tutkielmani aiheesta ja tarkemmin myös sen lähdeaineistosta nousevasta sanomasta. Kokemus lapsuudesta on eri asia kuin lapsuudenkokemus, sillä ensimmäinen esittää – usein pohditun ja harkitun – päätelmän, kun taas jälkimmäistä voisi luonnehtia kauniiksi päiväksi leikkipuistossa. Sotaorvon kokemus lapsuudesta on kuva, jonka kautta sotaorpo selittää ja arvioi omia kokemuksiaan poikkeusoloissa ilman toista vanhempaansa. Siinä kuvassa on tämän tutkielman keskiö.

Lapsuus on kokemus, joka seuraa mukanaamme koko elämämme ajan.¹ Lapsuuden kautta pyrimme selittämään omia elämäkokemuksiamme, asenteitamme ja ajattelumallejamme. Kokemukset lapsuudestamme ovat ikään kuin rakennuspalikoita, joiden avulla rakennamme minuuttamme läpi elämän. Koetamme vastata itsellemme tai muille, miksi minusta tuli tällainen kuin olen.

Tämän tutkielman keskipisteessä on joukko lapsia, jotka ovat menettäneet sodan vuoksi isänsä. He ovat osa sodasta kärsimään joutuneiden omaisten ryhmää, ja lapsuuden lisäksi heitä yhdistää toisiinsa sotaorpous. Aihetta käsittelevässä kirjallisuudessa sotaorpojen lapsuutta on kuvattu ja selitetty hämmennyksen, pelon, surun ja selittämättömän tyhjyyden sekä – ehkä voimakkaimmin – selviytymisen tarpeen sävyttämänä arkisena työnä. Heidän kokemuksensa on perinteisesti liitetty osaksi laajempaa lapsuutta koskevaa tutkimusta, ja toistaiseksi sotaorpoja koskeva itsenäinen tutkimustyö on ollut melko vähäistä.²

Olen kiinnostunut sotaorpojen lapsuuteen liittyvistä kokemuksista, koska ajattelen, että sotaorpojen kokemuksen lähemmällä tutkimisella on merkitystä sodanaikaisen ja

¹ Malinen & Tamminen 2017, 9.

² Pro gradu -työt aiheesta ks. esim. Haapalahti 2007 (Tampereen yliopisto) ja Raittinen 2011 (Jyväskylän yliopisto). Näiden lisäksi on julkaistu joitakin sisällissodan ja ensimmäisen maailmansodan kontekstista kirjoitettuja opinnäytteitä. Aiheesta lisää alaluvun 1.1. alaviitteissä.

sodanjälkeisen historiantutkimuksen kentällä. Lapsuuden kokemus muodostuu jokaiselle kantajalleen yksilölliseksi. Kokemuksen muodostumiseen vaikuttavat muun muassa perheen ja kodin sisäiset tottumukset ja tapakulttuuri sekä perheen sisäiset sosiaaliset suhteet. Toisaalta lapsuuden kokemus muodostuu myös suhteessa kulloinkin vallitseviin yhteiskunnallisiin oloihin sekä suurempaan sosiaaliseen ympäristöön, johon lapsuudenaikainen perhe itsessään liittyy.

Sosiaalisen ympäristön vaikutus näkyy lapsuuteen liittyvän kokemuksen muodostumisessa niin perheen sisäisellä tasolla kuin laajemminkin näkökulmassa. Lapsuus on ikään kuin peili, jonka kautta me katsomme maailmaa ja koetamme selittää paikkaamme siinä. Jokainen sodan välillisesti tai suoraan kokenut lapsi kantaa mukanaan sodan aiheuttamien tunnetilojen, käsitysten ja muistojen värittämää lapsuutta, omaa peiliään. Tällaisen lapsuuden vaikutukset näkyvät niin myöhemmissä ajattelumalleissa kuin asenteissakin. Menetyksen kokeneen lapsen kohdalla sodan värittämiin lapsuuden muistoihin kuuluvat kuitenkin myös isän poismeno ja ikuisiksi muuttunut poissaolo, isästä luopumisen kokemus, jollaista kaikki sodasta kärsineet lapset eivät ole kokeneet.

1.1 Tutkimusaihe ja aikaisempi tutkimus

Tutkimukseni aihe muodostuu toisen maailmansodan seurauksena syntyneiden sotaorpojen kokemuksista heidän omaan lapsuuteensa liittyen. Aiheeni ajallinen konteksti sijoittuu toisen maailmansodan aikaisiin ja sen jälkeisiin vuosiin, joiden kuluessa tutkimukseni toimijat viettivät omaa lapsuuttaan. Toimijoiden vuosikymmeniä myöhemmin kirjoittamat muistelmat keskittyvät tähän ajalliseen kontekstiin. Aiheen keskiössä eivät kuitenkaan ole konkreettiset tapahtumat, vaan tavoitteeni on toimijoiden muistelmien avulla kuvata ajallisen kontekstin vaikutuksia sotaorvon kokemukseen.

Sotaorpo ei käsittele muistelmissaan suoranaisia tapahtumia. Hänen kokemuksensa kietoutuvat arkisiin asioihin, kuten äidin yksin tekemään kiviaitaan tai siihen, ettei koulussa koskaan puhuttu sotaorvoudesta. Tutkimusaiheeni keskittyy nimenomaan sotaorvon arjesta kumpuaviin seikkoihin, jotka ovat jättäneet jälkensä sotaorvon lapsuuden kokemukseen historiallisten tapahtumien keskellä. Rajatessani aiheen tällä

tavalla pyrin tuomaan sodanaikaiseen ja sodanjälkeiseen tutkimukseen aikaisempaa valtavirtatutkimusta tarkentavan näkökulman.

Tiedetään, että toinen maailmansota kosketti Suomessa yli miljoonaa lasta, jotka viettivät sodan poikkeusoloissa ainakin osan lapsuudestaan.³ Tämä arvio on kuitenkin maltillinen, eikä siihen ole laskettu mukaan lapsia, jotka syntyivät sotien jälkeen 1940-luvun lopulla ja 1950-luvun alkupuolella. Sota ja etenkin sen seuraukset vaikuttivat myös näiden niin kutsuttujen suurten ikäluokkien lapsuuteen. Heidät mukaan lukien voidaan todeta, että vuosien 1939–1945 sodat vaikuttivat jopa kahden miljoonan suomalaislapsen elämään.⁴

Sodan ajan lasten arki ja sen pysyvyys tai epävakaus riippuivat monesta lapsen elämään vaikuttaneesta seikasta. Isät lähtivät monista kodeista rintamalle ainakin jossakin sotavuosien vaiheessa, ja heidän lisäksi äidit saattoivat lähteä töihin tai palvelukseen kodin ulkopuolelle. Tavallisesti lapset asuivat sodan poikkeusoloissa yhden tai useamman aikuisen hoidossa joko kotonaan, kodin ulkopuolelle järjestetyssä tilapäishoidossa tai evakossa perheensä kanssa. Lapset kokivat arjessaan monia poikkeusoloissa syntyneitä tunnetiloja, kuten pelkoa, epävarmuutta, menetyksiä, surua, aineellista niukkuutta ja joskus jopa nälkää.⁵ Toki oli paljon myös lapsia, joiden elämä jatkui sodasta huolimatta pääosin tavalliseen tapaan.

Vanhempansa menettänyttä lasta kutsutaan sotaorvoksi. Heitä on arvioitu olevan Suomessa yli 50 000.⁶ Kun lukua vertaa muihin Suomessa toisen maailmansodan aikana koettuihin menetyksiin, sen yhteiskunnallinen vaikuttavuus on helpompi suhteuttaa kokonaiskuvaan. Joissain lähteissä sotaorpojen todellisen määrän arvellaan olleen jopa kaksinkertainen (tai suurempi) sotaleskien määrään, jonka on laskettu olleen noin 30 000.

³ Korppi-Tommola 2010, 15. Myös Nyrhilä 2015, 12–13.

⁴ Korppi-Tommola 2010, 15. Myös Nyrhilä 2015, 12.

⁵ Korppi-Tommola 2010, 15. Kujala 2007, 28–29. Nyrhilä 2015, 12–13.

⁶ Lammi 2012, 17. Sotaorpojen elämästä kirjoittanut Helena Kontio esittää suomalaisten sotaorpojen määräksi noin 60 000. Aura Korppi-Tommola (2010, 16) arvioi sotaorpojen määrän olleen 55 000–80 000 välillä. Hän kuitenkin toteaa, että luvut muodostavat pelkän arvion, sillä sotaorpoja ei missään vaiheessa tilastoitu systemaattisesti.

Näiden miehensä menettäneiden naisten sekä kymmenien tuhansien orpojen rinnalla kaatuneita jäi suremaan noin 100 000 vanhempaa sekä lukuiset määrät sisaria, veljiä ja muita lähisukulaisia. Sotalapsia, joita myös jotkut sotaorvot olivat, on tilastoitu maassamme 70 000. Toisen maailmansodan aikana kaatuneiden ja kadonneiden suomalaissotilaiden määrä on yhteensä noin 90 000 sotilasta.⁷

Lapsi ja hänen kokemuksensa sodasta sekä rauhaan palaamisesta on kiinnostanut tutkijoita etenkin viime vuosikymmeninä.⁸ Lasten kokemuksia ja muistoja on koottu myös antologioihin etenkin 2000-luvun alkupuolelta lähtien, ja erilaisten kokoomateosten skaala on laaja.⁹ Viimeisen reilun kymmenen vuoden aikana kokoomateosten näkökulmat ovat keskittyneet enenevässä määrin erilaisten marginaaliryhmien kokemusten jakamiseen. Esimerkiksi isänsä menettäneiden lasten kokemus on koettu tärkeäksi ja merkitykselliseksi jakaa.¹⁰ Sotaorvon kokemus sodanjälkeisestä maailmasta ja sen ominaispiirteistä on kuitenkin kotimaisella tutkimuskentällä edelleen jokseenkin

⁷ Lammi 2012, 16. Lammi esittää tarkaksi menehtyneiden tai kadonneiden yhteismääräksi 91 500 henkeä. Nyrhilä 2015, 12–13, 209. Nyrhilän tutkimukseen tarkastetut tilastot on hankittu Kansallisarkiston Menehtyneet-tietokannasta, josta tiedot on lainattu keväällä 2015. Tietokannan mukaan menehtyneitä suomalaissotilaita olisi yhteensä 93 000, joiden lisäksi kadonneita olisi arviolta 10 000–13 000. Joidenkin arvioiden perusteella puhutaan jopa lähes 100 000 kaatuneesta, sillä 2000-luvun puolella toteutettuja kadonneiden etsintöjä suoritettaessa vanhoilla taistelualueilla kaatuneiden määrää on pystytty päivittämään.

⁸ Aihetta on lähestytty alkuun naisten sotakokemuksiin perustuvan tutkimuksen kautta. Ks. esimerkiksi Salmi 1986.

⁹ Antologioista esimerkkinä Laulajainen 2006. Leena Laulajaisen toimittama *Sota-ajan lapset* on antologia, johon on koottu sota-aikana kasvaneiden suomalaiskirjailijoiden kokemuksia. Ks. myös esimerkiksi Wendisch 2009 ja 2012. Irja Wendisch tarkastelee kirjoissaan sodan muistoja ja sodanjälkeiseen elämään liittyviä selviytymistarinoita lasten näkökulmasta. Wendischin aineisto koostuu sodan kokeneista lapsista ylipäättään, joten näkökulma ei ole pelkästään esimerkiksi sotaorvoissa.

¹⁰ Esimerkiksi Malmi 2001. Malmin toimittama kokoomateos *Isän ikävä* on ensimmäisiä puhtaasti sotaorpojen kokemuksiin perustuvia Suomessa julkaistuja kokoomateoksia. Viimeisimpänä puhtaasti sotaorpojen kokemuksiin keskittyvänä kokoomateoksena on julkaistu Eeva Tammen kirjoittama *Sotaorpos ja isän muisto* (2018).

erittelemätön aihe.¹¹ Aiempi tutkimus on liittänyt sotaorpoja koskevan tutkimuksen osaksi kaikkien lasten kokemuksia koskevaa tutkimusta. Isän menettäneen lapsen kokemukseen on itsessään kiinnitetty varsin vajavaisesti huomiota.¹²

Viime vuosina sotaorpoja koskevalle tutkimukselle on kuitenkin ollut selvästi tilausta.¹³ Osaksi sotaorpotietouden kasvaminen on 2000-luvulla julkaistujen antologioiden ansiota, mutta niiden rinnalla tietouden kasvuun on vaikuttanut 2000-luvulla alkanut sotaorpojen yhteiskunnallinen aktivoituminen. Kaatuneitten Omaisten Liiton (KOL) toteuttama sotaorpojen rekisteröintihanke sai aikaan sen, että vuonna 2013 sotaorvoille myönnettiin valtiollinen tunnustus. Tämän tunnustuksen saaminen merkitsi sotaorvoille sodanjälkeisten vuosien aikana alkaneen hiljaisuuden kulttuurin lopullista katkeamista. Monelle sotaorvolle valtion myöntämällä tunnustuksella on ollut jopa terapeutin merkitys.

Siitä huolimatta, että lapsiin kohdistuva tutkimus oli välittömästi sotaa seuranneina vuosikymmeninä varsin vähäistä, lasten kokemukseen ja etenkin tarpeisiin kohdistuvia

¹¹ Jyväskylän yliopistossa valmistui vuonna 2011 Marjo Raittisen pro gradu -tutkielma, joka keskittyy käsittelyssään sotaorpojen huoltoon liittyviin kysymyksiin. Tampereen yliopistossa valmistui hieman aiemmin vuonna 2007 sotaorpoiheinen, Suvi Haapalahden kirjoittama, pro gradu -tutkielma. Opinnäytteessään Haapalahti hyödyntää lähteinään kyselylomaketietojen rinnalla viiden aiemmin julkaistun antologian kertomuksia. Tutkimusaineisto on tämän tutkielman aineiston kanssa hyvin samankaltainen, mutta siihen kohdistuneet tavoitteet ovat erilaisia. Laajempi akateeminen kotimainen tutkimus on toistaiseksi liittänyt sotaorvot osaksi lapsiin kohdistunutta tutkimusta.

¹² Ojanen 2013, 3–5. Markku Ojasen teos *Selviytyjiä ja kukoistajia* on psykologinen tutkimus sotaorpojen kokemuksista ja samalla ensimmäisiä (ellei ensimmäinen) Suomessa julkaistu sotaorpojen kokemuksia koskeva tutkimus. Ylipäättään sotaorpoihin keskittyviä tutkimuksia on Ojasen mukaan tehty hyvin vähän, myös kansainvälisesti. Ojasen tutkimuksen keskiössä tarkastellaan sotaorpojen kohtaloksi koitunutta isän menettämisestä syntyneitä traumaa sekä toisaalta hyvinvointia ja onnellisuutta psykologisten teorioiden avulla.

¹³ Aiheeseen on tartuttu 2010-luvulla myös esimerkiksi sisällissodan näkökulmasta. Ks. esimerkiksi Jyväskylän yliopistossa valmistuneet pro gradu -tutkielmat, kuten Orasuo 2014 tai Warsell 2016.

tulkintoja on tehty vuosikymmenten varrella paljon.¹⁴ Välittömästi sodan jälkeen oli yleisesti ottaen selvää, että sodan traumaista ei haluttu puhua. Niitä ei haluttu muistella, eikä niitä haluttu selittää. Sen kummemmin edes lapsia ei kannustettu sanoittamaan tunteitaan tai pelkojaan. Oli parempi katsoa eteenpäin ja unohtaa.¹⁵ 1940–1950-luvuilla oli myös vallalla hyvin erilaiset kasvatuskäytännöt kuin nykyisin. Lapsentahtisuutta ei tunnettu, vaan tavoitteena oli lasten kasvattaminen itsenäisyyteen ja työntekoon.¹⁶ Nykyinen lasten kokemuksiin kohdistuva tutkimus on palannut juuri tämän tulkinnan äärelle selittämällä lasten roolia yhteiskunnassa juuri vaikenemisen ja puhumattomuuden kulttuurin kautta. Sama näkökulma on löydettävissä myös yleisesti ottaen sotaorpojen kokemuksista kertovien antologioiden sanomasta. Näissä antologioissa sotaorvot näyttäytyvät uhrin antaneina, unohdettuina ja kärsimään joutuneina lapsina, joiden lapsuudenkokemusta leimaa trauma.¹⁷

1.1.1 Tapahtumakuvauksesta kokemukseen

Ylipäätään toisen maailmansodan jälkeistä aikaa on pitkään tutkittu poliittisen ja taloudellisen eheytyksen sekä uudistumisen kannalta niin kansainvälisesti kuin suomalaisestakin näkökulmasta. Perinteisesti on pyritty vastaamaan kysymykseen ”mitä

¹⁴ Esimerkiksi englantilainen psykiatri Donald Winnicott totesi toisen maailmansodan jälkeisten tutkimustensa perusteella, että arjen rutiinit ja jatkuvuus eheyttävät sodan aiheuttamia traumaattisia kokemuksia. Winnicott 1965, 37–55. Ks. myös Malinen & Tamminen 2017, 88–91.

¹⁵ Malinen & Tamminen 2017, 86. Ks. myös Näre & Kirves 2010, 29.

¹⁶ Malinen & Tamminen 2017, 86–87. Katso myös Hytösen ja Malisen vuonna 2018 yhteisesti julkaisema artikkeli, joka käsittelee suomalaislasten asemaa muun muassa 1940–1960-lukujen Suomessa lastensuojelun näkökulmasta. Artikkelissa esitetään, että sotien jälkeen lastensuojelun piiriin ajautuneita lapsia saatettiin pitää valehtelijoina. Täten vallalla oleva sosiaalipoliittinen asenne ei tukenut käsitystä lapsentahtisuudesta, jolloin lapsi joutui pikemminkin sopeutumaan vallitseviin kotioloihin. Artikkelin on osa laajempaa julkaisua.

¹⁷ Ojanen 2013, koko teos. Markku Ojanen selvittää psykologiselta näkökannalta sotaorvon kokemusta traumasta ja siitä selviämisestä. Ojasen mukaan sotaorvot ovat tilastollisesti selvinneet lapsuudenaikaisista kokemuksistaan hyvin, mikä viittaa siihen, että traumaattinen näkökulma sotaorvon lapsuudesta on hyvin yksipuolinen.

sodan jälkeen tapahtui?” pyrkimyksenä kuvata sodanjälkeisen ajan tapahtumia. Suomalaisessa sodanjälkeisessä tutkimuksessa tapahtumahistorian tarkasteluun liitettiin pian sodan jälkeen syntyneet käsitteet *vaaran vuodet* ja *jälleenrakentamisen aika*.¹⁸

Kansainvälisessä tutkimuksessa sodanjälkeisestä ajasta on käytetty muun muassa nimityksiä *post war* (englanti), *efterkrigstiden* (ruotsi), *nachkriegszeit* (saksa) ja *après-guerre* (ranska).¹⁹ Kotimaisten termien merkitys on selvästi kansainvälisessä tutkimuksessa käytettyjä termejä latautuneempi. Kansainvälisiä termejä suomalaisista termeistä, etenkin *vaaran vuodet* -termistä, erottaa myös niiden kulloinkin kuvaama ajanjakso, joka kansainvälisessä tutkimuksessa on paljon suomalaisia *vaaran vuosia*²⁰ pidempi. Suomalaisessa tutkimuksessa ei kuitenkaan tunneta varsinaista käsitettä ”sodanjälkeinen aika” siitäkään huolimatta, että sodanjälkeisellä ajalla Suomessa oli paljon yhtäläisyyksiä muiden eurooppalaisten yhteiskuntien kanssa.

Suomalaista sodanjälkeisen ajan kirjallisuutta, populaarikulttuuria ja tutkimusta on vanhastaan leimannut osittain tietoisesti rakennettu myyttisyys yhtenäisestä suomalaiskansasta. Sodan jälkeen Suomi oli kuitenkin pitkään hyvin polarisoitunut maa, jonka sisäiset hoitamattomat henkiset traumat, poliittisen vasemmiston nousu ja Neuvostoliiton painostuksellaan kasvattama levottomuus vaikuttivat jokaisen kansalaisen arkeen.²¹ Visio suomalaisesta sodanjälkeisestä *jälleenrakennuksen ajasta* on *vaaran vuosien* lailla etenkin psykologisesti vaikuttava käsite, jonka tarkoitus on ollut kuvata juuri tällaista myyttiä yhtenäisestä kansasta rakentamassa uudelleen runneltua itsenäistä Suomea. *Jälleenrakentamisen aika* oli aika, jolloin suomalainen kansakunta ”maksoi sotakorvaukset, asutti evakot, rakensi rintamamiestalot, raivasi pellot ja synnytti suuret

¹⁸ Holmila & Mikkonen 2015, 12, 14–21.

¹⁹ Holmila & Mikkonen 2015, 12.

²⁰ Vaaran vuodet oli alun perin Lauri Hyvämäen sodan jälkeisiä vuosia 1944–1948 kuvaavan teoksen nimi. Sittemmin nimestä muodostui eräänlainen suomalaisen kansan sodanjälkeistä ajankuvaa määrittelevä termi, jonka on nähty kuvaavan myös kansan yksilöllisiä tunteja ja jopa traumoja.

²¹ Holmila & Mikkonen 2015, 12–13.

ikäluokat”.²² Tämän tutkielman lähdeaineistona olevien sotaorpojen kertomukset viittaavat juuri kuvatun kaltaiseen jälleenrakennuksen ajan mentaliteettiin, jolla on mainittava rooli myös aiemman tutkimukseni aineistossa.²³

Uudemman sotahistorian näkökulmasta käsitteet *vaaran vuodet* ja *jälleenrakennuksen aika* muodostavat kuitenkin myös tutkimuksellisen paradoksin. Miten yksi kansa voi samaan aikaan olla sekä yhtenäinen että jakautunut, pelokas ja epävarma? Tämä on kysymys, johon etenkin juuri uudempi historiantutkimus ja niin sanottu uusi sotahistoria pyrkivät vastaamaan. Uudessa sotahistorian tutkimuksessa puhutaan niin sanotusta *rauhankriisistä*, joka 1940-luvun lopulla koetteli koko sodan kokenutta Eurooppaa.²⁴ Suomalaisesta näkökulmasta *rauhankriisi* ilmeni alkuun ulkopoliittisena paineena ja toisaalta sisäpoliittisen kontrollin kiristymisenä.²⁵ *Rauhankriisi* merkitsi kuitenkin myös sisäpoliittisesti epävakaa ja repaleisen kansakunnan poliittisen jälleenrakennuksen ajan alkua. Siinä mielessä visio tietynlaisesta yhtenäisyydestä – olkoonkin sitten poliittisesti ohjattu tai mentaliteetista kumpuava – sopii hyvin kuvaamaan suomalaista sodanjälkeisen ajan arkea.

Sodanjälkeisessä tutkimuksessa on viime vuosina korostunut myös ihmisten tunteiden ja kokemusmaailman ymmärtämisen sekä selittämisen tarve. Esimerkiksi Jyväskylän yliopistossa rauhaan palaamisen problematiikkaa on tutkittu lukuisista eri näkökulmista. Tämän Petri Karosen johtaman tutkimusryhmän havainnot koostuvat käsityksestä, jonka mukaan ”sodan päättyminen mullistaa yhteiskunnassa vallitsevia suhteita jopa enemmän kuin itse sota”.²⁶ Rauhaan palaaminen nähdään poikkeuksellisena ja uhkaavana siirtymävaiheena, joka on haasteellinen niin yhteiskunnalle kuin siinä elävälle

²² Holmila & Mikkonen 2015, 19.

²³ Nyrhilä 2015. Teoksessa *Elämä ilman isää* kuvataan yli 50 sotaorvon elämäkokemuksia, joista huomattavan monen ajatuksissa korostuu sodanjälkeisen ajan kuvaus jälleenrakentamisena ja jopa eräänlaisena positiivisena ihmeenä.

²⁴ Karonen 2015, 175–207.

²⁵ Vrt. Hyvämäen teoria vaaran vuosista.

²⁶ Holmila & Mikkonen 2015, 23.

yksilöllekin. Karosen mukaan sota jättää jälkeensä ”epävakautta, joka koetaan yhteiskunnan ja yhteisöjen rauhaanpalaamisen uhkaksi”.²⁷

Jos siis aiemmassa sotahistorian tutkimuksessa on perinteisesti pyritty kuvaamaan sodanjälkeisen ajan tapahtumia, uusi sotahistoriantutkimus vie ajatuksen pidemmälle kysyen ”miten rauhaan palattiin”.²⁸ Tavoitteena on kuvata rauhaan palaamiseen liittyviä ilmiöitä ja tarkastella erilaisten toimijoiden roolia rauhaan palaamisen prosessissa. Tutkimuksen keskiössä on kokemuksen merkitys suhteessa laajempaan yhteiskunnalliseen kehitykseen, ja sitä lähestytään tarkastelemalla niin yksilön kuin ryhmänkin kokemusmaailmaa.

Sotienjälkeisestä ajasta ja rauhan palaamisesta on kaikkiaan kirjoitettu varsin paljon. Aihe on kiinnostanut tutkijoita sukupolvi toisensa jälkeen niin kansainvälisesti kuin kotimaisessakin tutkimuksessa. Viime vuosina myös itse kokemushistoria on muotoutunut teemaksi, jota monet kotimaiset tutkijat ovat lähteneet avaamaan. Tällaisia viime vuosina julkaistuja yksilön ja ryhmän kokemusmaailmaan keskittyviä tutkimuksia on esimerkiksi Ville Kivimäen *Murtuneet mielet*, joka käsittelee psykohistorian keinoin suomalaissotilaiden psyykkisiä vammoja ja niiden hoitotapoja toisen maailmansodan jälkeisessä Suomessa.²⁹ Muita suomalaisia viime vuosina esillä olleita yksilön ja yhteisön kokemuksista kirjoittaneita tutkijoita ovat muun muassa Jenni Kirves ja Sari Näre.³⁰

1.1.2 Isän menettäneen lapsen paikka

Sotaorvon paikka historiantutkimuksen kentällä on tähän mennessä jäänyt hyvin ahtaaksi. Jopa lapsen paikka on ollut ahdas, mutta sen viime vuosikymmenen aikana raivaama tila tutkimuksellisella kentällä on alkanut osoittaa pysyvyyden merkkejä. Lapsen paikka sodanjälkeisessä historiantutkimuksessa onkin perusteltu juuri marginaaliryhmään kohdistuvan tutkimuksen tärkeydellä, ja lapsuus on kiinnostanut myös elämänvaiheena

²⁷ Karonen & Tarjamo 2006, 383.

²⁸ Karonen & Tarjamo 2006, 10.

²⁹ Ville Kivimäki 2013.

³⁰ Esimerkiksi Kirves & Näre *Ruma sota* (2008) sekä Näre, Kirves & Siltala *Sodan kasvattamat* (2010).

sekä kokemuksena. Lapsen näkökulma on nähty tärkeänä julkituoda, sillä sen avulla olemme saaneet uutta tietoa aiemmin sanattomaksi jääneen ryhmän kokemuksista. Lapsuuden tutkimisen kautta olemme voineet selittää myös sodan vaikutuksia aivan uudella tavalla.³¹

Isän menettäneen lapsen tila tutkimuksellisella kentällä myötäilee lapsen tilaa, mutta tuo samalla esille uuden ja syvemmän näkökulman aiemmin kategorisoimatta jääneen lapseen kohdistuneen tutkimuksen alalla. Minusta on kiehtovaa tarkastella sotaorvon kokemusta osana rauhaan palaamisen vuosia, mutta sen lisäksi tavoitteeni on heijastaa koko asetelma toisin päin. Haluan selvittää, mikä oli rauhaan palaamiseen liittyneiden asenteiden rooli isän menettäneen lapsen arjessa; mikä oli sodanjälkeisen ajattelun kehityksen vaikutus sotaorvon kokemukseen lapsuudesta. Tällä tavoin pyrin tuomaan esille prosessin ja siinä vaikuttaneiden toimijoiden välillä olevan vuorovaikutussuhteen ja suhteuttamaan sitä etenkin sotaorvon kokemukseen.

Isänsä menettänyt lapsi ei ole vain lapsi muiden joukossa. Hänen elämäänsä on määrittänyt sodan seurauksista syntynyt kokemus, jonka moni hänenkaltaisistaan on halunnut myöhemmin jakaa. Valitsemani muistelukerronnallinen menetelmä on tässä kohdassa erityinen, sillä yhtäältä myös se määrittää sotaorpotutkimuksen tämänhetkistä yhteiskunnallista merkittävyyttä ja aikaisemmin tilattomaksi jäänyttä kokemusta. Muistelukerronta menetelmänä tuo sotaorpotutkimuksen nykyhetkeen ja auttaa kuvaamaan juuri niitä muistamisen pohjalta halki elämän rakentuneita kokemuksia ja maailmankuvia, jotka ovat syntyneet yhdestä kokemuksesta. On eri asia tutkia arkistomateriaalia, joka ei synny enää siinä hetkessä, kun tutkimusta laaditaan. Vaikka viimeisimmistä sodistamme on kulunut jo yli 70 vuotta, tämän tutkimuksen aihe- ja menetelmävalinnat peilautuvat myös nykyelämään. Maailmassa on aina ollut lapsia, jotka ovat menettäneet isänsä sodan vuoksi. Omista sodistamme jääneitä on vielä täällä

³¹ Sari Näre kirjoittaa teoksen *Sodan kasvattamat* (2010a) esipuheessa lapsen ja nuoren näkökulman avaamisen tärkeydestä sotahistorian tutkimuksessa. Näreen mukaan lapsen ja nuoren kokemuksen sivuuttaminen tutkimuksessa merkitsee sitä, että samalla sivuutetaan myös tärkeä vaihe tunteiden historiaa. Ks. sivut 7–9.

kertomassa jotain siitä, miltä sota ja sen jälkeinen aika on tuntunut. Tämä tutkimus antaa tilan juuri näille kertomuksille.

1.2 Tutkimuksen tavoitteet ja kysymyksenasettelu

Tämän tutkielman tavoitteena on kuvata sotaorvon näkökulmasta avautuvaa sodanaikaista ja etenkin sen jälkeistä maailmankuvaa. Tarkoituksena on tuoda esiin marginaalisen ryhmän ääni, joka ei ole aiemmin riittävästi päässyt esiin. Riittämättömyyttä perustelen käsitykselläni siitä, että sotaorpo on aiemmassa tutkimuksessa liitetty osaksi suurempaa joukkoa, jonka osana sotaorvon kokemuksia on pyritty kuvaamaan. Tämä on aiheuttanut sen, että sotaorvon kokemus on aiemmin tullut esiin suhteessa johonkin, ei itsessään olemassa ollen.

Sotaorpojen kokemukset lapsuudesta paljastavat kiinnostavia seikkoja sodanjälkeisen ajan tapakulttuurista ja tunnemaailmasta. Heidän kokemuksensa ovat yhdistelmä ajallista kontekstia sekä myöhemmin syntyneitä elämänkäsityksiä, jotka ovat vaikuttaneet sotaorvon tapaan selittää omaa lapsuuttaan. Sotaorpojen kokemukset ovat syntyneet ja eläneet osana sodanaikaista ja jälkeistä aikaa, mutta niillä on myös myöhemmissä sukupolvissa kertautuva vaikutus. Lisäksi ne vaikuttavat yhä yhteiskunnassa eläviin asenteisiin sotaa ja muistamisen kulttuuria kohtaan. Sotaorvot kuuluvat seuraavan polven sodan kohdallaan kokeneeseen väestönosaan, joiden jälkeen kotoperäistä sotaa ei ole meistä kukaan kokenut omalla kohdallaan.

Aineistoni koostuu yhdeksän sotaorvon muistelukerronnallisista kokemuksista, joita peilaan laajempaan sotaorvon arjessa vaikuttaneeseen sodanaikaiseen ja jälkeiseen tilaan. Tarkastelen sotaorvon kokemusta lapsuudesta yksilön näkökulmasta suhteessa yhteiskuntamme poikkeukselliseen tilaan, jonka pohjalta ja jonka ohjaamana arki muotoutui lapsen elämässä.

Kokemus lapsuudesta sekä sen kautta muodostunut käsitys itsestä ja muista muodostavat tämän tutkimuksen keskiön. Minua kiinnostavat sotaorpojen kokemukset, jotka liittyvät sodan päättymiseen ja etenkin rauhaan palaamiseen. Rauhaan palaamisen

kokemusmaailma ja näiden kokemusten merkitykset yksilölle sekä toisaalta yhteisölle ovat moninaisia. Kokemukset saavat myös itsessään uusia merkityksiä, jos niitä vertaa eri ryhmien tai niihin kuuluvien yksilöiden välillä. Sotaorvot kuuluvat jo sinänsä yhteen isoon sodan ja sen jälkeisen ajan kokeneeseen ryhmään, sota-ajan lapsiin, joiden kokemus on erilainen kuin esimerkiksi aikuisen kokemus on. Sotaorvon näkökulmaa sodan ja rauhaan palaamisen kokemukseen ei kuitenkaan voi selittää tyhjentävästi pelkästään sota-ajan lapsen kokemuksella, sillä sotaorvon kokemusta leimaa menetys.

Lasten maailmaa sinänsä on vaikea ymmärtää, jos ei ota huomioon heidän vanhempien elämää ympäröinyttä todellisuutta ja sitä määrittäneitä olosuhteita. Pelkkä lasten tai edes tarkemmin sanoen sotaorpojen näkökulma ei yksin riitä selittämään heidän kokemuksiaan, vaan näitä kokemuksia peilaamaan tarvitaan laajempi kuva. Siitä syystä sodanjälkeisen ajan kokemusmaailmaa tarkasteleva näkökulma on tämän tutkimuksen kehyksenä keskeinen. Ymmärtääkseni tutkimukseni kohteena olevien yhdeksän toimijan, sotaorvon, kokemusta minun täytyy hahmottaa kuva myös näiden toimijoiden ympärillä olleesta maailmasta, tapakulttuurista, käsityksistä ja asenteista.

Tutkimuskysymykseni rajautuvat ja muodostuvat pitkälti sodanjälkeisen ajan tutkimukseen perustuvan viitekehyksen ja toisaalta toimijoideni kautta nousevien aiheiden kautta. Keskeinen ja muille kysymyksille pohjaa rakentava kysymys on, millaista sodanjälkeinen arki oli isänsä menettäneen lapsen näkökulmasta. Tätä kysymystä voi tarkentaa pohtimalla seuraavaa: jos sodanjälkeinen arki maassamme oli jälleenrakentamista ja selviämistä (kuten se on tutkimuksessa kuvattu), äidin uhrautumista ja kovaa työtä tulevaisuuden eteen, mistä nämä käsitykset ovat syntyneet? Minua kiinnostaa, mitkä todelliset asiat arjessa ruokkivat lasten kokemuksia ja miksi.

Lähestyn tutkimusaineistoani sodanaikaisessa sekä sodanjälkeisessä arjessa ilmenneiden ja sotaorvon kokemukseen vaikuttaneiden seikkojen kautta. Tarkastelen aineistoni sotaorpojen sodanjälkeistä arkea mahdollisimman tarkasti erilaisten osa-alueiden kautta. Olen jakanut tarkasteltavat osa-alueet aineistoni perusteella neljään teemaan: 1) äidin

suru, 2) muistot isästä, 3) työ ja 4) leikit.³² Näiden osa-alueiden kautta tavoitteeni on vastata tutkimukseni keskeiseen kysymykseen, joka on jo mainittu: ”Millaista sodanjälkeinen arki oli sotaorvon näkökulmasta?”

Vastatessani tähän kysymykseen vertaan aineistoni yhdeksän toimijan kokemuksia aktiivisesti myös toisiinsa. Analyysini näkökulma laajenee neljännessä luvussa kattamaan kokonaisvaltaisempia linjanvetoja. Otan muun muassa huomioon perheen sisäiset eroavaisuudet eli lasten iän sekä suhteet omiin sisaruksiin ja pohdin myös sukupuolinäkökulmaa. Tämän jälkeen peilaan analyysini tuloksia aiempaa syvempiin kysymyksiin: ”Millaisia syvärakenteellisia käsityksiä arkitodellisuus ruokki sotaorvon ajattelussa ja miksi?” ”Kuka näitä käsityksiä synnytti?” Syvärakenteella tarkoitan tässä yhteydessä asennetta tai suhtautumista, jonka läpi sodan ja menetyksen kokenut lapsi ikään kuin rakentaa omaa kokemustaan sodanjälkeisestä arjesta ja minuudestaan. Käytän käsitettä syvärakenne, koska koen, että se kuvaa osuvasti näiden asenteiden tai suhtautumistapojen luonnetta opittuna, ehkä tiedostamattomanakin tapana.³³

Neljännessä luvussa peilaan sotaorvon kokemusta myös aiemmassa tutkimuksessa laajasti käsiteltyyn teemaan suomalaisesta jälleenrakentamisen ja selviämisen mentaliteetista. Tarkastelen orpolasten kokemuksia aiheesta esitettyihin toteamuksiin ja erittelen esimerkkejä siitä, miltä osin arki ehkä näyttäytyi sotaorvon näkökulmasta selviämisenä. Samalla pyrin tuomaan esiin, mistä seikoista tämä käsitys selviämisestä on kenties syntynyt.

Otan esiin myös vaikenemisen kulttuurin³⁴, sillä sotaorvoille vaikuttaa olleen tyypillistä vaieta tietyistä asioista läpi elämän. Vaikenemista käsitellessäni pyrin nostamaan esiin

³² Osa-alueet valikoituivat puhtaasti tutkimusaineiston luonteen pohjalta. Aineistosta nousivat vahvimmin esiin sotaorvon kokemuksen sanoittajana juuri nämä osa-alueet, jotka aineistossa osittain myös nivoutuvat yhteen ja täydentävät tai selittävät toisiaan. Nimesin osa-alueet säntillisen aineiston läpikäynnin, lähiluvun ja analyysin tuottamien tulosten perusteella.

³³ Syvärakenne käsitteenä historian tutkimuksessa ks. muun muassa Riukulehto & Rinne-Koski 2013, 46.

³⁴ Ks. esimerkiksi Karonen & Tarjamo 2006, 390, jotka ovat nimenneet kyseisen ilmiön ns. hiljaisuuden kulttuuriksi.

seikkoja, joista sotaorvot todennäköisesti vaikenevat myös omissa muistelmissaan. Samalla käsittelen yleisemmin Suomessa sodan jälkeen vaikuttanutta vaikenemisen kulttuuria, jolla voidaan nähdä olleen merkittävä vaikutus myös lasten käsitykseen siitä, mistä oli sallittua puhua ja mistä ei.

1.3 Tutkimusaineisto

Tutkimusaineistoni muodostuu yhdeksän sotaorvon kirjallisista elämäkokemuksista, jotka on kirjoitettu pääasiassa vuosina 2013–2015. Näiden yhdeksän sotaorvon itse kirjoittamat muistelukertomukset kuuluvat osaksi laajempaa tutkimusta, jonka pohjalta on julkaistu yli viidenkymmenen sotaorvon itsenäisen kertomuksen sisältävä kokoomateos.³⁵ Kertomukset ovat jokaisen sotaorvon oman kokemuksen pohjalta muodostuneita muistelmanomaisia tekstejä, joissa orvot kuvaavat lapsuudenarkeaan ja siihen liittyviä muistoja. Osa teksteistä on pitkiä ja seikkaperäisesti aihetta käsitteleviä – jopa elämäkerrallisia – kertomuksia, osa taas lyhempinä ja tiiviimmin aiheeseen keskittyviä kirjoitelmia.

Tutkimukseni toimijoina olevat sotaorvot ovat kaikki kotoisin Etelä-Pohjanmaalta Nurmon, Lapuan sekä nykyisen Kauhavan kaupungin alueelta. Etelä-Pohjanmaalla niin sanotulla vanhan Vaasan läänin läntisellä puolella jäi sotaorvoksi laskennallisesti yhteensä 5791 lasta, joiden rinnalla soteleskiä lasketaan olleen 3212. Kaatuneita tai kadonneita sotilaita on laskettu olleen 9724 henkeä, mikä on noin kahden prosentin suuruusluokkaa suhteutettuna alueen silloiseen väkilukuun.³⁶

³⁵ Kyseessä on 2015 Etelä-Pohjanmaalla julkaistu sotaorpojen elämäkokemuksista kertova kokoomateos ”Elämä ilman isää”, johon on toimitettu yli 50 sotaorvon itse kirjoittamaa kertomusta. Näiden kertomusten lisäksi kirjan tutkimuksellisessa viitekehyksessä esitellään yli kymmenen muun sotaorvon kommentteja, muistoja ja lyhyitä kokemuksia sekä muun muassa kuvia. Teoksen toimittaja on tämän maisterintutkielman kirjoittaja.

³⁶ Nyrhilä 2015, 255–256. Luvut on laskettu Nyrhilän aiempaan tutkimukseen Kansallisarkiston Menehtyneet-tietokannan antamien tietojen pohjalta. Paikallisista luvuista ei ole olemassa aiemmin arkistoitua tai tilastoitua tietoa.

Rajasin tutkimusaineistoni alkuperäisestä yli viidenkymmenen sotaorvon kertomuksesta yhdeksään perustellen rajaustani sisarusnäkökulmalla. Rajaus osoittaa tietynlaisen orpojen elämäntaustaan ja lähtökohtiin liittyvän yhteyden jokaisen yhdeksän sotaorvon välillä, sillä jokaisella heistä on vähintään yksi sisarus, joka on kokenut orvon kanssa saman menetyksen. Rajaaminen sisarusnäkökulman perusteella mahdollistaa tutkimuksessani otollisen yksilökohtaisen vertailun, mutta myös yksilötasoa laajemman perheiden välisen vertailuasetelman.

Sisarusten kokemusten käyttäminen tutkimuksessani tuo nähdäkseni esiin yksilöiden välisiä kokemuseroja sodanaikaisessa ja jälkeisessä poikkeustilanteessa. Samalla aineistosta näkyy, mikä toimijoiden kokemuksissa on yhteistä ja millaiset seikat mahdollistavat tietynasteisten yleistysten tekemisen orpolasten kokemuksista johdettuna. Uskon, että aineisto kertoo jotain myös yleisemmistä reagoititavoista sodanjälkeiseen aikaan, sillä sotaorvon kokemus muistelukerronnan tuotteena heijastaa hyvin ajan kulumisesta syntyneitä vivahteita.

Toki alkuperäisessä yli viidenkymmenen sotaorvon tutkimusaineistossa on myös muita sotaorpoja, joilla on tai on ollut sisarusia. Tutkimusaineistoon nähden he ovat kuitenkin perheensä ainoita kertomuksensa jakaneita, ja usein he käsittelevät kertomuksessaan omien kokemustensa rinnalla koko perheen kokemuksia, kirjoittavat niin sanotusti koko perheen puolesta. Rajaamassani yhdeksän orvon aineistossa jokaisen kirjoittajan näkökulma pohjautuu pitkälti henkilökohtaisiin muistoihin ja kokemuksiin, eikä näiden yhdeksän orvon teksteissä ole hyödynnetty muiden sisarten mielipiteitä, muistoja tai ajatuksia. Tässä yli viidenkymmenen sotaorvon joukossa on myös yli kymmenen lasta, jotka ovat jääneet vanhempiensa ainoaksi lapseksi. Osa heistä sai myöhemmin sisarpuolia äidin uuden avioliiton myötä, kun taas osa jäi äidin kanssa kahden.

Tutkimukseni yhdeksän sotaorpoa muodostavat yhteensä neljän eteläpohjalaisen perheen sisarusryhmät. Aineistossa on siten kolme paria, joista yksi on veljespari ja kaksi muuta muodostavat sisko-veli-parit. Neljännen perheen sisarusryhmässä on kolme siskoa. Jokaisen neljän perheen lapset menettivät isänsä vuosien 1939–1945 sotien aikana joko

isän kaaduttua tai kadottua taistelussa. Yhden perheen nuorempi lapsi syntyi vasta noin kuukausi isän kaatumisen jälkeen. Yhden perheen isä siunattiin kentälle jääneenä eli kadonneena. Ainoastaan yhden perheen lapset ovat tässä tutkielmassa kokonaisuudessaan edustettuna; kolmesta muusta perheestä kaikki lapset eivät ole jakaneet henkilökohtaisia muistojaan, ja joissakin perheissä oli myös lapsia, jotka eivät selvinneet aikuisikään saakka.

Tässä tutkielmassa käytän tutkimusaineistoni keskeisistä henkilöistä nimitystä *toimijat*. Käsitellessäni toimijoiden muistelmia yksilökohtaisesti kutsun toimijoita heidän omalla etunimellään. Perheiden erittelyssä käytän sukunimiä, jotka sotaorvoilla oli käytössä heidän lapsuudessaan. Viittaan toimijoideni muistelmiin alaviitteissä heidän nykyisellä sukunimellään, joka oli käytössä jo heidän kirjoittaessaan muistelmiaan. Lähdemerkintä kunkin sotaorvon omiin muistelmiin on kirjattu tämän tutkielman lähdeluetteloon. Alla olevasta taulukosta selviävät toimijoiden yleiset tiedot, jotka ovat merkityksellisiä tutkielman analyysin kannalta. Taulukon sotaorposarakkeessa on käytetty sotaorvon lapsuudenaikaista sukunimeä, jotta perheyhteys olisi lukijalle helpommin havaittavissa. Sotaorvot ovat siinä järjestyksessä, jossa esittelen heidät tarkemmin tutkielman kolmannessa luvussa.

SOTAORVOT	PERHEET
Olavi Vähämäki s. 1938	Isä haavoittui 7.3.1940 Vuosalmella Äyräpäässä ja kuoli samana päivänä Äyräpään kenttäsairaalassa. Perheeseen kuuluivat äiti ja kolme muuta sisarusta Esteri (1931), Heikki (1933) ja Marjatta (1934).
Esteri Vähämäki s.1931 (nyk. Kauppi)	Isä haavoittui 7.3.1940 Vuosalmella Äyräpäässä ja kuoli samana päivänä Äyräpään kenttäsairaalassa. Perheeseen kuuluivat äiti ja kolme muuta sisarusta Heikki (1933), Marjatta (1934) ja Olavi (1938).
Sanni Jänikselä s. 1930 (nyk. Kurunsaari)	Isä kaatui 21.7.1944 Ilomantsin Piilovaarassa. Perheeseen kuuluivat äiti ja kolme muuta sisarusta Sisko (1934), Erkki (1936) ja Anja (1943). Erkki kuoli ennen Anjan syntymää.

Sisko Jänikselä s. 1934 (nyk. Kotala)	Isä kaatui 21.7.1944 Iiomantsin Piilovaarassa. Perheeseen kuuluivat äiti ja kolme muuta sisarusta Sanni (1930), Erkki (1936) ja Anja (1943). Erkki kuoli ennen Anjan syntymää.
Anja Jänikselä s. 1943 (nyk. Mäenpää)	Isä kaatui 21.7.1944 Iiomantsin Piilovaarassa. Perheeseen kuuluivat äiti ja kolme muuta sisarusta Sanni (1930), Sisko (1934) ja Erkki (1936) Erkki kuoli ennen Anjan syntymää.
Pentti Hangasmaa s. 1941	Isä kaatui 24.7.1941 Ruskealan Vannisenmäellä. Perheeseen kuuluivat äiti ja kolme muuta sisarusta Kirsti (1933), Timo (1935) ja Juho (1940).
Juho Hangasmaa s. 1940	Isä kaatui 24.7.1941 Ruskealan Vannisenmäellä. Perheeseen kuuluivat äiti ja kolme muuta sisarta Kirsti (1933), Timo (1935) ja Pentti (1941).
Aino Leppilahti s. 1937 (nyk. Koski)	Isä katosi Äyräpäässä 5.3.1940. Siunattu kentälle jääneenä. Perheeseen kuuluivat äiti ja veli Aaro (1935). Perheen esikoispoika Ilmari (1933) kuoli ennen Aaron ja Ainon syntymää.
Aaro Leppilahti s. 1935	Isä katosi Äyräpäässä 5.3.1940. Siunattu kentälle jääneenä. Perheeseen kuuluivat äiti ja sisko Aino (1937). Perheen esikoispoika Ilmari (1933) kuoli ennen Aaron ja Ainon syntymää.

Taulukko 1: Sotaorvoista kertovat yleiset tiedot Lähde: Nyrhilä 2015, matrikkelitiedot.

Jokainen toimijoista on sanoittanut itse omat kokemuksensa kirjalliseen muotoon. Toimijoiden tekstit on julkaistu oikoluettuna ja puhtaaksi kirjoitettuna aiemmassa julkaisussani.³⁷ Teoksessa sotaorpojen kokemuksia ei kuitenkaan ole syvällisesti analysoitu, vaan teoksen tavoitteena on toimia eräänlaisena sotaorpojen kokemuksia kokoavana julkaisuna, johon on laadittu erillinen kokemuksia yhdistävä viitekehys. Tässä tutkielmassa nämä kokemukset toimivat eräänlaisena lapsen ilmentämänä peilinä sodanaikaisen ja -jälkeisen Suomen arkeen sekä rauhaan palaamisen poikkeusoloihin.

³⁷ Nyrhilä, 2015.

1.4 Tutkimusasetelma ja -menetelmä

Tässä tutkielmassa rauhaan palaamisen prosessia ja yksilön kokemuksia sen keskellä tarkastellaan muistamisen näkökulmasta. Tutkimukseni kohteena on siten mikrotasolla näyttäytyvä muistitieto eli toimijan omat itse kirjoitetut kokemukset ja muistot. Periaatteessa olisin voinut kerätä lähdeaineistoni myös esimerkiksi haastattelemalla, kuten perinteisessä muistitietotutkimuksessa on usein ollut tapana.³⁸ Kirjoitetut kertomukset toimivat kuitenkin nähdäkseni hyvin tämän tutkimuksen aineistona, sillä tavoitteeni on tutkia sotaorpojen omasta kokemuksesta nousevaa muistelukerronnallista maailmankuvaa. Haastattelumenetelmän kautta olisin kysymyksiä valikoidessani vaikuttanut kertojan kertomukseen ja ohjannut sitä oman kiinnostukseni mukaiseen suuntaan. Tämä ei olisi palvellut tutkimukseni tavoitetta.

Muistitietotutkimus, kansainväliseltä nimeltään *suullinen historia* eli oral history³⁹, syntyi toisen maailmansodan jälkeen tarpeesta tuottaa uutta lähdeaineistoa tutkimukselliseen käyttöön.⁴⁰ Niin etnologien, folkloristien kuin historioitsijoidenkin nykyisin käyttämä tutkimusmenetelmä hyödyntää aineistonkeruumenetelmänään pääasiassa tutkijan hallinnoimaa haastattelututkimusta,⁴¹ minkä vuoksi muistitietotutkimusta on vanhastaan ainakin osittain kritisoitu liiallisesta subjektiivisuudesta.⁴² Etenkin historiantutkijat ovat aiemmin hyödyntäneet muistitietoa eräänlaisena sekundaarisena ”primaariaineistoa täydentävänä ja tutkimusta keventävänä aineistona”.⁴³

³⁸ Hytönen 2014, 11–18.

³⁹ Thompson 1978. Oral history -tutkimuksen synty paikannetaan usein New Yorkissa vuonna 1948 toteutettuun muistitiedon keruuhankkeeseen, jossa haastattelun kohteena olivat valkoihoiset miespoliitikot. Ks. myös Fingerroos & Haanpää 2006.

⁴⁰ Hytönen 2014, 11.

⁴¹ Etnologian ja folkloristiikan tieteenaloilla muistitietoa on kerätty haastattelemalla jo paljon ennen varsinaisen muistitietotutkimuksen kehittymistä.

⁴² Thompson 1978. Ks. myös uudempi versio 2006.

⁴³ Hytönen 2014, 17.

Kansainvälisessä ja kotimaisessa tutkimuksessa on kuitenkin omat vivahteensa. Outi Fingerroos ja Riina Haanpää painottavat suomalaisessa tutkimuksessa suullisten aineistojen rinnalla käytettyjen kirjoitettujen muistitietoaineistojen määrää. Tästä näkökulmasta katsoen kansainvälinen termi oral history on väljä, sillä suomalaisen tutkimuksen kenttä on lähdeaineistojen valossa poikkeuksellisen laaja.⁴⁴ Käsite muistitietotutkimus ei siis pidä sisällään ainoastaan muistitiedollista historiaa tai akateemisen tutkimuksen tuottamaa aineistoa, vaan se kattaa kenen tahansa tuottamia menneisyyden tulkintoja.

Suomalainen historioitsija Jorma Kalela on soveltanut työssään niin sanottua history from below -tutkimusta⁴⁵ ja todennut, että historian tutkija liikkuu työssään jatkuvasti sekä historian julkisten esitysten että kansanomaisen, arkisen, historian välimaastossa. 1990-luvulta lähtien muistitietoa on käytetty ja käsitelty runsaasti muun muassa suomalaisissa väitöskirjoissa niin etnologian, folkloristiikan kuin historiankin alalla. Ensimmäisiä puhtaasti muistia ja muistitietoa lähdeaineistonaan käyttäneitä suomalaistutkijoita on etnologi Pirjo Korkiakangas.⁴⁶ Sittenmin muistia ja muistitietoa ovat hyödyntäneet myös monet historian tutkijat, kuten maailmansotien välisenä aikana eläneitä työläisnaisia tutkinut Maria Lähteenmäki tai 1930-luvun pula-aikaa käsitellyt Gia Virkkunen. Muistia ja muistamista on käsitellyt myös Heli Valtonen omaelämäkertoja käsittelevässä tutkimuksessaan. Muistitietoa lasten sodanjälkeisten kokemusten tutkimuksessa ovat käyttäneet esimerkiksi Antti Malinen ja Tuomo Tamminen.⁴⁷

Muistitiedolliseen näkökulmaan pohjautuen kutsun tutkimukseni menetelmällistä pohjaa muistelukerronnaksi. Kyseessä on käsite, jota esimerkiksi Kirsi-Maria Hytönen käyttää

⁴⁴ Fingerroos & Haanpää 2006, 29–30.

⁴⁵ Hytönen 2014, 11. History from below -tutkimus on tavallisten ihmisten historian tutkimusta esiin nostava oral history -liikkeen suuntaus, joka on alkujaan kehittynyt Isossa-Britanniassa.

⁴⁶ Korkiakankaan väitöskirja *Muistoista rakennettu lapsuus* ilmestyi 1996.

⁴⁷ Lähteenmäki 1994. Virkkunen 2010. Valtonen 2004. Malinen & Tamminen 2017.

omassa väitöskirjassaan.⁴⁸ Hytönen perustelee työvälinevalintaansa sillä, että hänen tutkimuksensa näkökulma on kerronnan sisällöissä, eikä niinkään rakenteissa.⁴⁹ Hytösen mukaan käsitteessä yhdistyvät henkilökohtaisten kokemusten kertominen, muistelemisen tärkeys kertojalle sekä yhteisöllinen muistaminen. Muistelukerronta ei kuvaa makrotason historiaa, vaan keskittyy käsittelemään muistelijoiden omia kokemuksia ja muistoja heille merkityksellisistä tapahtumista,⁵⁰ mikä on olennaista myös tämän tutkimuksen kannalta.

Lähdeaineistoni neljä sisarusryhmää antavat mahdollisuuden laajaan ja monipuoliseen vertailevaan tutkimusmenetelmään. Sen sijaan, että tutkisin yksittäisten sotaorpojen kokemuksia, saan mahdollisuuden tarkastella saman perheen sisällä rakentuneita ja vaikuttaneita erilaisia kokemuksia sekä niiden suhteita toisiinsa. Saan myös mahdollisuuden peilata perheiden keskinäisiä kokemuksia toisiinsa vertailemalla perheiden sisäisistä kokemuksista nousevia ajattelumalleja. Sisarusnäkökulman ansiosta saan tutkimukselleni syvyyttä, jota en saisi tutkimalla yksittäisiä toisistaan riippumattomia sotaorpoja ja heidän kokemuksiaan.

Sisarusnäkökulma antaa tutkimukselle yhteiskunnallista merkitystä, jonka kautta voimme avata myös sodanjälkeisen isättömän perhe-elämän tunneilmiöitä. Tutkimusvälineenäni on lähiluku,⁵¹ jonka avulla pyrin ymmärtämään sotaorpojen kertomusten erilaisia ajattelun syvärakenteita. Olen kiinnostunut sotaorpojen kokemukseen pohjautuvista käsityksistä ja ajattelumalleista, joiden kautta he peilaavat omaa paikkaansa maailmassa. Suhde äitiin sekä toisaalta isän muistoon ja muuhun ympäröivään sosiaaliseen verkostoon

⁴⁸ Hytönen 2014, 30. Hytönen työskentelee nykyisin osana Tampereen yliopistossa toimivan Kokemuksen historian huippuyksikköä.

⁴⁹ Kerronnan rakenteellisuuteen keskittyvää mallia kutsutaan sen sijaan kokemukskerronaksi, joka tuo menneisyyden tutkimisen lähelle folkloristisia ja jopa lingvistisiä menetelmiä. Ks. esim. Ukkonen 2000, 39–41.

⁵⁰ Hytönen 2014, 28–29.

⁵¹ Lähiluku on analyysimenetelmä, jonka avulla tutkittavaa tekstiä luetaan ja tulkitaan erilaisista tavoitteiden mukaisista näkökulmista. Lähilukuun voi kuulua lukemisen rinnalla myös muistiinpanojen tekeminen. Joka tapauksessa kyseessä on lukemisen tapa, jonka avulla pyritään avaamaan tekstin merkityksiä ja niiden suhteita tekstin ympäröivään kontekstiin.

kuvaavat juuri tällaisia syväkenteita. Toisaalta lapset heijastavat suhteidensa lisäksi myös oman verkostonsa ajattelumalleja ja elämänkäsityksiä. Uskon, että juuri nämä ajattelun syväkenteet ovat vaikuttaneet sotaorvon koko elämään.

Ajattelun syväkenteita ja sotaorvon heijastamia ympäristön käsityksiä tutkimalla pyrin kuvaamaan sotaorvon lapsuudenajan ajattelu- ja toimintamalleja. Näitä kuvaamalla rakennan käsitystä rauhaan palaamisen prosessin vaikutuksista sotaorvon lapsuudessa ja arjessa. Tavoitteeni on pureutua nimenomaan lasten itse kirjoittamiin kokemuksiin ja muodostaa näiden kokemusten perusteella kokonaiskuvaa rauhaan palaamisen prosessin vaikutuksista sotaorvon elämään silloin sekä myöhemmin.

2 TUTKIMUKSEN HISTORIALLINEN VIIITEKEHYYS

Tämän tutkimuksen ja siihen liittyvän viitekehyksen kannalta lienee kuvaavaa, että tutkimuksen keskiössä olevat sotaorvot käsittelevät sodanjälkeistä elämäänsä erityisesti isän menettämisen ja tästä menetyksestä selviämisen kautta. Kyse on eräällä tavalla koko elämän halki jatkuneesta selviytymisen prosessista, jonka kautta sotaorpo rakentaa minuuttaan ja mahdollisesti koko elämäänsä. Sodanjälkeisen ajan tutkimuksessa selviytyminen onkin yksi keskeisimmistä näkökulmista. Se liittyy myös kansallisen mentaliteetin mukaiseen ajatteluun⁵², ja siihen voi törmätä niin peruskoulun historian oppitunnilla kuin sodan kokeneen henkilön haastattelutilanteessakin.

Ajatus tarpeesta selviytyä kuvaa sinänsä oivallisesti juuri sodanjälkeisen ajan kuluessa syntynyttä mentaliteettia, ja se sopii myös selittämään käsityksiämme sodan aikana ja sen jälkeen eläneistä ihmisistä. Sodan kokeneita sukupolvia on nimittäin kuvattu maassamme usein ahkeriksi, eteenpäin pyrkiviksi ja sisukkaiksi. Aiemmassa luvussa mainittu käsite sodanjälkeisestä *jälleenrakentamisesta* voidaan viedä pidemmälle kuvaamaan ryhmiä ja jopa yksilöitä, *jälleenrakentajia*. Tämä näkökulma ei ole väärä, mutta sellaisenaan se jää yksipuoliseksi. Vähemmälle huomiolle ovat jääneet selviämisen käsitteen ja sen luoman konkreettisen tarpeen alle hautautuneet inhimilliset tuntemukset, kuten sopeutuminen ja vaikeneminen, sekä kaikki niiden alla vaikuttaneet tunteet. Nykytutkimuksen valossa myös nämä niin sanottua hiljaisuuden kulttuuria kuvaavat tunteet ja ajattelumallit ovat ihan yhtä relevantteja ja jossain määrin jopa todellisuutta kuvaavampia kuin perinteiset kuvaukset.

Seuraavissa alaluvuissa rakennan tutkimukseni historiallisen viitekehyksen tarkastelemalla rauhaan palaamisen kulttuurisia ja konkreettisia piirteitä lapsen näkökulmasta. Katson rauhaan palaamisen olevan yhtäältä yhteiskunnallisia toimia edellyttänyt tapahtumasarja, mutta myös yksilön kokemuksia jäsentävä ja niitä ohjaava prosessi. Rauhaan palaamista voidaan pohtia myös eräänlaisena konkreettisena

⁵² Kirves 2015, 260, 267–269, 272–278. Jenni Kirves käsittelee artikkelissaan selviämiseen liitettviä erilaisia toimintatapoja ja merkityksiä, kuten perhe, työ, itsekuri ja menetetyn uhrin merkityksen luominen.

rauhankriisinä, jonka kautta pääsemme lähemmäs sodanjälkeisen arjen sosiaalisten suhteiden kenttää sekä siihen liittyneitä piirteitä. Käsittelen rauhaan palaamista myös sotaorpoihin kohdistuneiden tukitoimien sekä huoltojärjestelmän kehittymisen kautta, sillä yhteisön tuella (tai tuen puutteella) ja keskitetyn huollon syntyemisellä sodan jälkeen on ollut keskeinen rooli sekä sotaleskien että sotaorpojen, siis koko menetyksen kokeneen perheen, arjessa.

2.1 Vuodet sodan jälkeen

Välittömästi sodan jälkeen tärkeimmät rauhaan palaamisen työt olivat valtiovallan konkreettisesti toimeenpanemia prosesseja.⁵³ Näillä toimilla tähdättiin koko yhteiskunnan rauhan kannalle siirtymiseen, ja niiden merkitys rauhanprosessissa oli välttämätön. Siitä huolimatta nämä valtiovallan toimet eivät anna todellista kuvaa yhteisön tai yksilön kokemuksista. Vaikka yksilön tai ryhmän arkinen todellisuus olisikin näyttäytynyt pinnalta katsoen tyynenä, sodan päättyminen aiheutti ihmisten mielissä suuren myllerryksen, joka käsitti niin traumoja, pelkoja kuin toiveitakin.⁵⁴ Konkreettisten

⁵³ Näitä olivat muun muassa ensimmäiset sodan jälkeen toteutetut eduskuntavaalit maaliskuussa 1945, rauhansopimuksen ehtojen toteutus, joiden mukana toimeenpantiin myös sotasyllisyysoikeudenkäynnit sekä aseätkentään osallistuneiden rankaiseminen ja sotakorvausten maksuohjelma. Ks. Kivimäki & Hytönen 2015, 19 sekä Karonen 2015, 176–177, Hyvämäki 1977, 263. Julkisen keskustelun sensuurista ja ohjauksesta ks. myös Auvinen, Holmila & Lehtimäki 2015, 209–210.

Yleisen kontrollin kiristymisestä ks. Karonen 2015, 178–179. Suojelulaista lisää ks. Asetuskokoelma 307/1939, säädetty 6.10.1939.

Kontrollista huolimatta rikollisuus kasvoi rauhaan palaamisen vuosina. Ks. Karonen 2015, 179. Ks. myös Kivimäki 2015, 294. Kivimäki esittää vertailuasetelman vuosista 1938 ja 1945. Tämän mukaan viimeisenä rauhan vuonna 1938 poliisin tietoon on Suomessa tullut 207 000 rikosta, kun taas sodanjälkeisenä vuonna 1945 poliisi on rekisteröinyt jopa 365 000 rikosta. Tähän päälle laskettiin vielä varsinaiset säännöstelyrikokset.

Tiukat säännöstelymääräykset johtivat lakien kiertämiseen, jolloin rikoksiin syyllistyivät aivan tavallisetkin ihmiset. Ks. Karonen 2015, 180–181. Ks. myös Nyrhilä 2015. Sotaorpojen kirjoittamissa muistelmissa säännöstelymääräysten kiertämistä muistellaan usein.

⁵⁴ Kirves 2015, 258–260.

toimien ohella rauhan aikaan siirtymistä kuvasi siten myös tietynlaisen ajattelurakenteen muodostuminen.

Sota jätti jonkinasteisen trauman kaikkiin sodan kokeneisiin ihmisiin.⁵⁵ Vuonna 1945 maamme oli täynnä ihmisiä, jotka etsivät paikkaansa yhteiskunnassa ja yrittivät löytää keinoja sopeutua siviilielämään. Tunteiden etäännyttäminen arjesta oli yleisesti toimiva selviytymiskeino, joka auttoi akuuteimpaan sopeutumisen tarpeeseen. Jälleenrakentaminen tarjosi konkreettista työtä, johon posttraumaattisen stressin saattoi purkaa tai hukuttaa. Trauman vuoksi kyseenalaistettua tai jopa menetettyä perusturvallisuutta saattoi paikata aineellisen pääoman turvin. Niinpä trauman kokemus ilmeni tavallisimmin juuri (maanaisena) työntekona.⁵⁶

Lasten kokemuksiin kohdistunut tutkimus osoittaa työn olleen hyvin keskeinen osa perheen arkea sodanjälkeisessä ajallisessa kontekstissa.⁵⁷ Sotaorvon näkökulmasta työhön on liitetty hyvin moninaisia merkityksiä⁵⁸, ja etenkin maalla myös lapset ovat osallistuneet työn tekemiseen omien kykyjensä mukaan. Tämän tutkielman aineistossa on esimerkki myös kaupunkiolosuhteissa eläneen sotaorvon arjesta, jossa aikuisen huoltajan tekemä työ mainitaan osana päivien kulkua.⁵⁹

Konkreettinen työ ja aineellisen pääoman hankkiminen merkitsivät sopeutumista uudenlaiseen, sodanjälkeiseen henkisesti epävakaaseen tilanteeseen. Koska sodanjälkeisessä kaoottisessa mielentilassa ei kuitenkaan ollut sijaa keskustelulle tai traumojen läpikäymiselle, selviytyminen edellytti jälleen konkreettisia toimia. Monelle

⁵⁵ Kirves 2015, 257. Traumasta selviytymisestä ks. esimerkiksi Eränen 1996 ja Folkman & Lazarus 1991.

⁵⁶ Kirves 2015, 257–259. Jenni Kirves käsittelee artikkelissaan sodan aiheuttamasta traumasta selviämistä.

⁵⁷ Ks. esimerkiksi Näre 2010, 133–135. Näre käsittelee artikkelissaan työtä sotaaleskiin kohdistuneena taakkana, joka oli omiaan synnyttämään sotaorvoissa huolen oman äitinsä jaksamisesta. Aihetta on laajasti tutkinut myös Pirjo Korkiakangas, ks. Korkiakankaan väitöstyö (1996).

⁵⁸ Esimerkiksi suru on joissakin sotaorpojen muistelmassa liitetty työn tekemiseen. Ks. tutkimusaineisto: Esteri Kaupin muistelmat. Toisaalta työ on merkinnyt myös elämän jatkumista tai jopa kipeistä tunteista vaikenemista. Käsittelemme aihetta syvemmin luvuissa kolme ja neljä.

⁵⁹ Tutkimusaineisto: Aino Kosken muistelmat.

uusi askel siviilyhteiskuntaan sopeutumiselle oli päätös aloilleen asettumisesta. Perustettiin perheitä ja rakennettiin koteja. Sotienjälkeisiä vuosia leimaakin muun muassa korkea syntyvyys.⁶⁰

Sotaorvon arjessa aloilleen asettuminen ei välttämättä näkynyt perheen lapsiluvun kasvuna. Kuten johdannossa kävi ilmi, tilastojen mukaan noin kolmasosa sotaeskistä avioitui uudelleen ja hankki siten mahdollisesti lisää lapsia uudessa avioliitossaan. Tämän tutkielman perheistä vain yhden perheen äiti avioitui sotaa seuranneina vuosina. Uudesta avioliitosta syntyi yksi lapsi⁶¹, josta toimija tai hänen veljensä eivät kuitenkaan kerro juurikaan sen tarkemmin.

Tarve työn tekemiseen, aloilleen asettumiseen ja perheen perustamiseen kuvaavat tietynlaisen kurinalaisen ajattelun muotoutumista. Sodanjälkeinen mentaliteetti rakentui monella tavalla juuri itsekurin kulttuurista, joka ei jättänyt tilaa henkilökohtaiselle kivulle tai epävarmuudelle.⁶² Kyseessä ei kuitenkaan ollut vain kansallinen ja poliittinen valtakunnalliseen vakauteen tähtäävä ohjelma, vaan itsekurin kulttuuri oli erityisen välttämätön myös yksilön omassa arjessa.⁶³ Juuri itsekurin avulla yksilö pystyi työntämään syrjään kipeitä muistoja sekä traumaattisia elämäkokemuksia ja keskittymään konkreettisiin toimiin, jälleenrakentamiseen ja elämän jatkumiseen askel askeleelta. Itsekurilla saattoi peittää myös pelkoa ja ikävää, joka sitten purkautui milloin milläkin tavalla. Tämän tutkimusaineiston yksi sotaorpo kuvaa, miten hänen äitinsä purki isää kohtaan tunteneensa ikävän takapihan rajalle rakentamaansa luonnonkivimuuriin.⁶⁴ Itsekuri tarttui myös aikuisista lapsiin; samanlaisen mentaliteetin oppivat monet sodan kokeneet ja sen jälkeen eläneet ihmiset.

⁶⁰ Kirves 2015, 272–273.

⁶¹ Tutkimusaineisto: Esteri Kaupin muistelmat.

⁶² Kirves 2015, 260–262. Ks. myös Kivimäki 2015, 286.

⁶³ Kivimäki 2015, 286–287.

⁶⁴ Tutkimusaineisto: Esteri Kaupin muistelmat. Aiemmin alaviitteessä 58 mainittu surun ja työn yhteen liittäminen konkretisoituu tässä muistossa.

Rauhaan palaaminen merkitsi kuitenkin myös itse sodan aikana haudattujen jännitteiden laukeamista. Suurten ja pitkään kestäneiden sotien päättymisellä on luonnostaan ollut historiassamme levottomuutta synnyttävä ja kaaosta lietsova vaikutus.⁶⁵ Nuorimmille aikuisikäluokille käyty sota merkitsi parhaimpien nuoruusvuosien menetystä joko rintamalla taistellen tai kotirintamalla raataen. Tulevaisuuden haaveet opiskeluista, perheestä tai työstä oli haudattu, eikä niitä välttämättä ollut enää sodan jälkeen mahdollista toteuttaa sellaisenaan. Kokemus sodasta turhautti, aiheutti katkeruutta ja levottomuutta.⁶⁶ Itsekurin kulttuuri pakotti hautaamaan patoutuneet tunteet, jotka purkautuivat puhumisen sijaan joissakin tapauksissa muun muassa väkivaltana.

Vasta vuosia sodan päättymisen jälkeen, kun kulunut aika oli mahdollistanut henkisen etäisyyden saamisen kipeään aiheeseen, sodan uhrauksille alettiin etsiä ja löytää varsinaisia merkityksiä. Ymmärrys siitä, että maattamme ei sodan seurauksena miehitetty, (kuten kävi monelle muulle Neuvostoliiton vaikutuspiirissä olleelle ja Saksan rinnalla taistelleelle valtiolle), muuttui lopulta kiitollisuudeksi ja helpotukseksi.⁶⁷ Sota oli sittenkin päättynyt torjuntavoittoon, jolla haluttiin nähdä olevan suuri merkitys lopullisten rauhanehtojen muodostumiselle.

Sotaorvon kokemuksessa lapsuudesta tällainen kollektiivinen ajattelun muutos näkyy muun muassa siinä, että monet sotaorvot ovat myöhemmin elämässään kokeneet tarpeelliseksi selvittää isän viimeisiin elinpäiviin liittyneitä tapahtumia.⁶⁸ Vaikka sotaorvolla itsellään ei välttämättä olisi omakohtaisia muistoja isästä, hänen kuolemaansa johtaneet syyt on nähty tarpeelliseksi selvittää. Tämän tutkielman aineistossa on kaksi

⁶⁵ Kivimäki 2015, 292. Ks. myös Gerwarth & Horne 2012 (Suomennos 2013 nimellä *Sodasta rauhaan.*) Gerwarth ja Horne käsittelevät teoksessaan *War in Peace* ensimmäisen maailmansodan päättymisen jälkeisiä kriisejä ja väkivaltaa Euroopassa. Teos luo kuvaa erityisesti kaikille pitkille ja suurille sodille tyypillisestä rauhaan palaamisen ongelmasta.

⁶⁶ Kivimäki 2015, 292.

⁶⁷ Kirves 2015, 267–270.

⁶⁸ Aihetta on käsitelty muun muassa Suvi Haapalahti omassa pro gradu -tutkielmassaan 2007, 53. Ks. myös Tammi 2018, 162–163.

poikaa, jotka kokivat tarpeelliseksi rekonstruoida isänsä viimeisten elinpäivien tapahtumat osaksi muistelmiaan, vaikka kummallakaan heistä ei ole isästään konkreettisia muistoja.⁶⁹ Toimijoiden tarvetta tarttua aiheeseen on saattanut lisätä juuri omakohtaisten muistojen puuttuminen mutta myös esimerkiksi se tosiasia, että heidän isänsä kuolemaan liittyneet tapahtumat on tarkoin tallennettu.⁷⁰

Sotaorvon arjessa yhteiskunnan tasolla tuotetut merkitykset on vääjäämättä ohjanneet myös sotaorvon omaa kokemusta lapsuudesta. Kokemus lapsuudesta on muotoutunut läpi sotaorvon elämän, ja ajattelun muutoksen myötä kokemus on saanut uusia vivahteita. Tällaisia vivahteita ovat muun muassa isän kuolemaan liittyneiden tapahtumien muistamisen tärkeys, vaikka se ei suoranaisesti olekaan koettua elämää. On kuitenkin kiinnostavaa, miten tiiviisti nämä rakennetut ja ulkoapäin muodostetut muistot liittyvät sotaorvon omaan minuuteen. Sotaorvot ovat myöhemmin elämässään kokeneet kiitollisuutta isänmaan tulevaisuuden puolesta taistelleita sotilaita, myös isäänsä, kohtaan.⁷¹ Joissakin tapauksissa kokemusta lapsuudesta on värittänyt myös vahva tunne mitättömyydestä.

Aiemmassa tutkimuksessani havaitsin etenkin perheen ainoaksi lapseksi jääneiden orpojen muistelmissa viitteitä siitä, miten he ovat kokeneet omien tuntemuksiensa olleen mitättömiä, ja miten ne on usein sivuutettu sosiaalisissa tilanteissa esimerkiksi koulussa.⁷² Perheen ainoana lapsena isättömyys on tietysti jäänyt myös täysin yksin kohdattavaksi kokemukseksi, sillä sisarukset eivät ole olleet kokemusta jakamassa. Tästä voidaan kuitenkin tehdä päätelmä, jonka mukaan rauhaan palaamisen kokemus etenkin yksilön kokemana kätkeytyy helposti yhteisen, kollektiivisen kokemuksen alle. Samoin

⁶⁹ Tutkimusaineisto: Pentti ja Juho Hangasmaan muistelmat.

⁷⁰ Pentti ja Juho Hangasmaan isän kuolema sijoittuu tapahtumiin, joista Vesa Määttä on kirjoittanut omassa tutkimuksessaan: Määttä, Vesa (2010): *Lakeuksien eversti Matti Laurila*. Kyseinen teos pohjautuu Määtän elämäkertatutkimukselliseen väitöstyöhön, joka valmistui Helsingin yliopistossa vuonna 2010. Väitöstyö on nimeltään *Matti Laurila: Jääkäriupseeri, suojeluskuntapäällikkö, rintamakomentaja*.

⁷¹ Ks. esimerkiksi tämän tutkielman tutkimusaineisto: Aaro Leppilahden ja Juho Hangasmaan muistelmat.

⁷² Nyrhilä 2015, ks. esimerkiksi 155.

marginaaliryhmien kokemukset on helppo rinnastaa kokonaiskuvaan ikään kuin kokemus olisi aina kaikilla sama tai samankaltainen. Ihmiset yhtenäisen kertomuksen takana ovat kuitenkin kaikki yksilöitä, ja siitä syystä heidän kokemuksensakin on yksilöllinen – jopa perheen sisällä.

2.3 Kaiken muuttava rauha

Rauhaan palaamiseen liittyy aina tietynlaisia etappeja, joiden kautta yhteiskuntaa pyritään ohjaamaan kriisistä kohti olojen verkkaista vakiintumista. Suomalaisten kannalta nämä rauhaan palaamisen vaiheet toimivat pääosin samalla tavalla kuin muissakin sodan käyneissä Euroopan maissa. Ensimmäinen rauhaan palaamisen välttämätön vaihe oli armeijan demobilisaatio.⁷³ Tätä seurasi toisena veteraanien ja muiden sodan vuoksi yhteiskunnasta irralleen joutuneiden kansalaisten liittäminen takaisin siviiliyhteiskuntaan. Kolmanneksi rauhaan palaaminen tarkoitti Suomessa myös tulevaisuudenuskon ja yhteiskuntarauhan takaamista mahdollistamalla kansalaisille työ-, asunto-, koulutus- ja sosiaalipoliittisia edellytyksiä.⁷⁴ Neljänneksi prosessiin kuului sotakokemusten kulttuurinen käsittely ja henkisen jälleenrakennuksen alkamisen mahdollistaminen.

Nämä niin sanotut *rauhankriisin vaiheet*⁷⁵ mahdollistivat maassamme sen, että Suomi 1940-luvun lopulla alkoi vaiheittain liikkua kohti uutta vuosikymmentä ja olojen vakiintumista. Helmikuussa 1947 solmittu Pariisin rauha merkitsi Suomelle täyden itsemääräämisoikeuden palautusta, joka toteutui myöhemmin syyskuussa Neuvostoliiton valvontakomission poistuttua maasta. Poliittinen ilmapiiri Euroopassa enteili jo kylmän sodan alkua, mutta sen vaikutukset tavalliseen elämään eivät olleet samankaltaisia kuin sota ja pitkä rauhanprosessi itsessään olivat olleet.⁷⁶

⁷³ Holmila & Mikkonen 2015, 41–45.

⁷⁴ Evakkojen asuttamisesta ks. esimerkiksi Holmila & Mikkonen 2015, 102–109.

⁷⁵ Kivimäki, Hytönen & Karonen 2015, 27.

⁷⁶ Holmila & Mikkonen 2015, 191–193.

Yleisesti ottaen olot yhteiskunnassa siis todella vakiintuivat 1940-luvun lopulla. Kuten jo aiemmassa luvussa todettiin, tämä kollektiivinen tarina ei kuitenkaan kerro kaikkea yksilön näkökulmasta.⁷⁷ Yksilön arki ja kokemukset muotoutuivat nimittäin omia uomiaan. Yksilön tasolla haasteet ja olojen vakiintumisen muodot olivat usein myös paljon konkreettisempia. Niihin liittyi niin vuorovaikutussuhteiden uudelleen solmimisia, sukupuoliroolien ja perheen sisäisten roolien uudelleen arvioimista, taloudellisia, työhön sekä asumiseen liittyviä kysymyksiä sekä henkistä eheytymistä ja traumojen käsittelyä.⁷⁸ Ihminen yhteisön takana koki kuten koki, sillä hänet oli sidottu omaan yksilölliseen aikaan, paikkaan, sukupuoleen, ikään ja elämäntilanteeseen.

Suomalaisessa sodanjälkeisessä yhteiskunnassa erilaisia kokemuksia jakavia linjoja oli paljon. Esimerkiksi sodan kokeneet perheelliset naiset kokivat rauhaan palaamisen eri tavalla kuin naiset, jotka olivat jääneet sodan vuoksi leskiksi tai olivat palvelleet Lotta-tehtävissä. Kokemuksia voidaan jakaa myös karkeammin; miehet kokivat rauhaan palaamisen eri tavalla kuin naiset. Huomion arvioista on, että samoin lapset kokivat vallitsevan tilanteen eri tavalla kuin aikuiset.

Sota itsessään myös muutti aiemmin vallinneita vuorovaikutussuhteita. Se vaikutti perheiden sisäisiin suhteisiin ja muutti perheenjäsenten rooleja, joissakin tilanteissa jopa pysyvästi. Naiset olivat sodan aikana tottuneet vastaamaan kodin ja perheen töistä, myös niistä, jotka olivat perinteisesti kuuluneet miehille. Lapset olivat tottuneet ottamaan vastuuta, joka ei perinteisesti olisi heille kuulunut. Rauhaan palaaminen kuitenkin horjutti tätä sodan aikana vallinnutta normia, sillä miesten palatessa kotiin roolit täytyi jakaa uudelleen.⁷⁹

⁷⁷ Kivimäki, Hytönen & Karonen 2015, 28–29.

⁷⁸ Sodanjälkeisestä perhe-elämästä ks. esimerkiksi Nevala & Hytönen 2015, 151–172. Traumoista ja henkisestä elämästä yksilön kannalta on kirjoittanut esimerkiksi Kirves 2015, 257 – 282.

⁷⁹ Nevala & Hytönen 2015, 151–152. Ks. myös Kivimäki, Hytönen & Karonen 2015, 30–31. Rauhaan palaamiseen liittyvistä suhteiden muutoksesta yhteiskunnassa on kansainvälisesti kirjoittanut esimerkiksi Turner & Rennell 2014.

Sota-ajan kokeneille lapsille ja nuorille rauhaan paluu merkitsi usein uudenlaista poikkeustilaa. Toki pienimmillä lapsilla ei välttämättä ollut minkäänlaista käsitystä siitä, mitä sota ja rauha merkitsivät. He kuitenkin näkivät, kokivat ja aistivat muutoksen läheisten aikuisten kautta⁸⁰, ja heidän omat kokemuksensa rauhaan palaamisesta ovat muodostuneet juuri näiden vuorovaikutussuhteiden pohjalta. Rauhaan palaaminen saattoi toisille olla myös pelottavaa. Sodasta palanneiden isien, setien, enojen, veljien ja naapureiden sotavammat, painajaiset tai traumojen tuomat lieveilmiöt, kuten alkoholismi, vaikuttivat lasten kokemukseen myös hyvin tunteikkaalla tavalla.

Joidenkin lasten elämän sota muutti pysyvästi. Sotaorvot menettivät sodan vuoksi joko isänsä tai joissain tapauksissa molemmat vanhempansa. Heidän kokemuksensa rauhaan paluusta muodostuvat menetyksen pohjalle, eikä heidän kokemuksiaan voi verrata minkään muun ryhmän kokemuksiin. Toisaalta myös kotinsa menettäneet, evakkomatkalle lähetetyt lapset kokivat sodan ja rauhaan palaamisen perusturvan heikkenemisenä tai jopa sen totaalisenä menettämisenä. Arjesta oli lähtenyt konkreettinen turva, oma koti, eikä lapsi tiennyt, mitä seuraavaksi tapahtuisi.⁸¹ Pohjois-Suomessa evakuoituiden perheet saattoivat joutua palaamaan tuhotulle kotiseudulle samalla, kun karjalaispakolainen joutui sopeutumaan uuteen kotiseutuun, murteeseen, paikalliskulttuuriin ja tapoihin, ehkä jopa uskontoon ja kieleen. Myös Pohjoismaihin lähetetyt sotalapset kokivat rauhaan palaamisen omalla erityisellä tavalla, eikä kokemus kotiinpaluusta ollut kaikille pelkästään positiivinen.⁸²

2.4 Yhteisön tuki sotaorvon arjessa

Suomalaiset sotaorvot ovat eläneet marginaalissa koko elämänsä. Tämä asema ei ole suinkaan johtunut heidän pienestä määrästänsä (sillä suhteellisesti niin ei ole), vaan monista rauhaan palaamiseen liittyneistä prosesseista, asenteista ja kriiseistä, joiden

⁸⁰ Kivimäki 2010, 187–188. Tästä myös esimerkiksi Tammi 2018, 116–126. Tammi käsittelee artikkelissaan sotaorpojen negatiivisia kokemuksia suhteestaan isäpuoleensa.

⁸¹ Oksanen 2010, 63–89.

⁸² Kirves 2010, 107–114.

seurauksena isänsä menettäneet lapset jäivät usein vaille henkistä ymmärrystä ja tukea. Sotaorpojen kokemuksista kirjoittaneen Helena Kontion mukaan sotaorvot jäivät ikään kuin kansallisen sotatrauman jalkoihin, sillä he muistuttivat olemassaolollaan kiusallisesti ikävästä ajanjaksosta, joka rauhan tultua haluttiin yleisesti unohtaa.⁸³

Sotaorvon kokemus ja sen muotoutumiseen liittyneet yhteiskunnalliset asenteet ovat kuitenkin ristiriidassa erään sotaorpojen kertomuksissa korostuvan toiveen kanssa. Joidenkin sotaorpojen muistelmista nousee ajatus siitä, että rintamalla taistelleet isät olisivat toivoneet yhteiskunnan pitävän huolta lapsista. Osa kertoo kuulleensa myöhemmin, että rintamalla taistelleet isät pyysivät usein toinen toistaan pitämään huolta perheestä ja lapsista, jos heille tapahtuisi jotakin.⁸⁴ Kyse oli rintamamiehen (viimeisestä) toiveesta, jonka toiset liittivät kotiin menevään kirjeeseen, ja jonka toiset kuiskasivat juoksuhaidoissa. Perhe oli heidän sodassaan jatkuvasti läsnä, ja huoli kotiväen pärjäämisestä oli keskeinen.⁸⁵

Erään toimijani muistelmista nousee esiin tällainen viesti, jonka isä on kertoman mukaan sanonut sotilastoverilleen ennen kuolemaansa. Perheeseen tieto isän viimeisistä terveisistä tuli vasta vuosikymmeniä sodan jälkeen. Terveisillä tuntuu olleen suuri merkitys toimijalle itselleen, sillä muistelmien perusteella ne tarkentavat myös isän avoimeksi jäänyttä kohtaloa. Tutkielmani toimijan, Aino Kosken, isä katosi Äyräpäässä maaliskuussa 1940. Tieto hänen viimeisistä terveisistään on Ainon muistelmia tulkiten

⁸³ Kontio 2010, 12–13.

⁸⁴ Nyrhilä 2015. Sotaorpojen kertomuksissa korostuu esimerkiksi isän kirjeen sanoma, jossa isä pyytää äitiä pitämään huolen lapsista (ks. esim. 156). Joskus sotaorvot saivat kuulla isän viimeisistä toiveista suoraan sotilastoverilta, joka tuli lomalla ollessaan kertomaan isän viimeisiä terveisiä.

⁸⁵ Nyrhilä 2015. Ks. esimerkiksi 156–157. Samanlaisia havaintoja on tehnyt myös Tammi 2018, esimerkiksi 29–31. Sotaorpojen kertomukset ylipäänsä kuvaavat usein tätä ilmiötä. Tieto isän kantamasta huolesta ja hänen ajatuksistaan ovat sotaorpojen omien kertomusten mukaan tuoneet heille lohtua. Monelle tällainen ”muisto” isästä on myös niitä ainoita isästä jääneitä muistoja.

saattanut olla lohduttava myös lasten äidille, joka tyttären mukaan odotti miestänsä kotiin koko loppuelämänsä.⁸⁶

Vaikka juoksuhaudoissa, rintamalinjoilla ja kirjeissä esitetty toive oli sinänsä inhimillinen, sen toteutuminen ei ollut aina itsestäänselvyys. Kyse oli tuhansien yksilöiden toiveesta, johon vastaaminen etenkin yhteiskunnallisella tasolla vaati massiivisia toimenpiteitä. Valtiollisella tasolla rauhaan palaamisen prosessi oli raskas ja kesti vuosia. Akuuteimpien ja välttämättömpien rauhaan palaamisen tehtävien ohella valtiolta pyrki vakiinnuttamaan kaikkien yhteiskunnassa elävien ryhmien olot ja synnyttämään yleistä henkisen eheytyksen kulttuuria. Päätöksentekotasolla tämä tarkoitti muun muassa lakien säätämistä ja uusimista, huoltojärjestelmän perustamista ja erilaisten toimintojen jakamista kentälle. Yksilön tasolla tämä tarkoitti odottamista ja epämääräiseen sodanjälkeiseen arkeen totuttelemista. Oli ymmärrettävä, että yhteiskunnassa eli lukuisia erilaisia tarpeita omaavia marginaaliryhmiä, jotka kaikki kärsivät sodanjälkeisestä hämmennystilasta. Kysymys oli siitä, kenen tarve oli suurin, ja kuka huusi kaikkein kovimmin.

Sotaorvon lähin omainen sodan jälkeen oli usein äiti, joka oli sodan vuoksi jäänyt soteleskeksi. Sotelesken asema sodanjälkeisessä yhteiskunnassa oli ristiriitainen. Yhtäältä soteleskiä kohtaan tunnettiin myötätuntoa ja kunnioitusta; he eivät olleet tavallisia leskiä, sillä he olivat menettäneet miehensä isänmaan vuoksi. He olivat ”sankareiden vaimoja”.⁸⁷ Toisaalta sotelesket ja sotaorvot, kaatuneen perheet, muodostivat yhteiskunnassa sodan vuoksi syntyneen sosiaalisen ja taloudellisen haasteen, joka täytyi ratkaista pikaisesti. Eläkkeiden ja tukien myöntäminen liikutti huhuja soteleskien saamista isoista rahasummista, mikä taas synnytti osaltaan myös

⁸⁶ Tutkimusaineisto: Aino Kosken muistelmat. Ainon muistelmista ilmenee, että isä oli jäänyt taistelupaikalle sotilastoverin lähdettyä viemään haavoittunutta sotilasta sidontapaikalle. Viemään lähteneelle isä oli todennut, että ”kun menet, sano myös vaimolleni ja lapsilleni terveisiä”. Terveiset tuodakseen ottanut sotilastoveri selvisi ja välitti viestin aikanaan Ainon kotiin.

⁸⁷ Kempainen 2006, 233–245. Ilona Kempainen käsittelee teoksessaan sankarikuolemaa suomalaisesta näkökulmasta ja pohtii myös naiseuden suhdetta sankarikuolemaan. Ks. myös Lammi 2012, 22.

väärinymmärrystä sotalleskiä kohtaan.⁸⁸ Lisäksi yleinen mieliala sodanjälkeisessä yhteiskunnassa kunnioitti kaatuneiden muistoa, jolloin myös sotalleskien ylle laskettiin pysyvä lesken leima. Uusia avioliittoja ei aina hyväksytty.

Aviomiehen kaaduttua sodassa sotallesken arjen haasteeksi muodostui usein äkillinen aineellisen ja henkisen vastuun kasautuminen. Aviomiehen kuolema merkitsi yksinhuoltajuuden ja kasvatusvastuun keskittymistä naiselle, mutta sen lisäksi menetyksellä oli myös taloudellisia vaikutuksia. Monessa perheessä miehen työ saattoi esimerkiksi siirtyä suoraan naisen vastuulle.⁸⁹ Ensimmäinen askel sodassa henkensä menettäneen sotilaan perheen toimeentulon tasaantumiseen oli valtion myöntämä leskeneläke,⁹⁰ joka uudistettuna sisälsi pienen korotuksen jokaista alaikäistä lasta kohden.⁹¹ Lain mukaan eläke jaettiin kuuteen maksuluokkaan, joka asetti eläkkeen saajat vuosiksi eriarvoiseen asemaan sekä keskenään että suhteessa niihin perheisiin, joissa isä palasi sodasta kotiin. Jopa 70 prosenttia eläkkeen saajista kuului alimpaan maksuluokkaan, jonka mukaan eläkettä maksettiin sotalleskelle 483 markkaa kuukaudessa ja sotaorvolle vastaavasti 138 markkaa kuukaudessa. Ylimpään maksuluokkaan kuuluvat sotallesket saivat 1165 markkaa kuukaudessa ja heidän lapsensa vastaavasti 330 markkaa kuukaudessa.⁹² Vuonna 1948 laki uudistettiin jälleen, ja tällöin kaatuneitten omaiset saatettiin lain edessä keskenään tasa-arvoiseen asemaan.⁹³

⁸⁸ Salmi 1986, 51–52.

⁸⁹ Nyrhilä 2015, 14. Ks. myös esimerkki tutkimusaineistosta Olavi Vähämäen muistelmat.

⁹⁰ Lammi 2012, 12. Ks. myös Korppi-Tommola 2010, 16. Jo vuonna 1938 oli säädetty niin sanottu yleinen sotatapatuomalaki, jonka mukaan korvaukset maksettiin sodassa kuolleen sotilaan perheelle aina vuoteen 1941 saakka. Tämä huoltoeläke oli sidottu sotilaan sotilasarvoon. Puutteelliseksi osoittautunut laki uudistettiin tammikuussa 1941. Uuden lain mukaan eläke määräytyi yhdessä sotilasarvon ja sotilaan siviilissä saaman ansiotulon mukaan, ja sitä oli oikeutettu saamaan sekä sotalleski että hänen alle 17-vuotias lapsensa.

⁹¹ Nyrhilä 2015, 15. Kontio 2010, 17.

⁹² Kontio 2010, 28. Ks. myös Näre 2010b, 129.

⁹³ Kontio 2010, 28. Niin sanottu sotavammalaki, jonka mukaan sotallesken eläke oli 36 000 markkaa vuodessa ja sotaorvon vastaavasti 21 000 markkaa vuodessa.

Eläkkeiden lisäksi lakiuudistukset mahdollistivat periaatteessa myös sotaorpojen koulutustuen.⁹⁴ Tukea myönnettiin kuitenkin hyvin harkinnanvaraisesti, ja käytännössä sitä sai vain noin kymmenen prosenttia sotaorvoista.⁹⁵ Sotaorpojen tilannetta pyrittiin parantamaan myös tukemalla sotaleskien koulutusta ja ansiotyötä.⁹⁶ Toisaalta tieto kaikista saatavilla olevista tuista ja eläkkeistä ei saavuttanut kaikkia kaatuneitten omaisia. Kunnasta saattoi puuttua kaatuneitten omaisten huoltoon perehtynyt virkailija, ja lisäksi eläkkeen saamisprosessia hidasti omaisen kaatumisesta tulleen tiedon virallistuminen.⁹⁷ Jos aviomies oli kadonnut tai hänen epäiltiin joutuneen sotavangiksi, ei eläkettä voitu välttämättä myöntää, sillä kuolemasta ei ollut olemassa virallisia todisteita. Tällaiset epäselvät tilanteet aiheuttivat usein välitöntä taloudellista painetta ja huolta perheisiin, joissa epätietoisuus isän kohtalosta järkytti jo ennestään.

Yksi tämän tutkielman toimijoista, Pentti Hangasmaa, kuvailee lyhyesti ympäristön asennetta sotaorpojen saamia tukia kohtaan. Hangasmaa sai nuoruudessaan koulun lukukausimaksuista vapautuksen pari kolme kertaa, mutta sai myöhemmin kuulla mielipiteitä, joiden mukaan sotaleskien lasten ei olisi kuulunut saada vapaaoppilaspaikkoja, koska leski itse sai jo leskeneläkettä. Yliopisto-opinnot Hangasmaa maksoi itse pankkilainan turvin, vaikka jotkut suomalaiset sotaorvot ovat saaneet yliopistokoulutuksen ilmaiseksi.⁹⁸

Eläkkeiden ja lakiuudistusten lisäksi kaatuneitten omaisten asemaa yhteiskunnassa pyrittiin parantamaan erilaisten valtiovallan rinnalle syntyneiden yksityisten järjestöjen

⁹⁴ Kontio 2010, 29. Niin sanottu työhuoltolaki, joka perusteella voitiin myöntää avustusta koulutuskustannuksiin.

⁹⁵ Kontio 2010, 24 ja 29 sivuilla on maininta kymmenestä prosentista, joka on Kontion aineiston mukaan koulutustukea saaneiden sotaorpojen osuus kaikista tilastoiduista sotaorvoista.

⁹⁶ Korppi-Tommola 2010, 16.

⁹⁷ Kontio 2010, 24–30.

⁹⁸ Tutkimusaineisto: Pentti Hangasmaan muistelmat. Hangasmaa kertoo muistelmissaan kuulleensa yliopistokoulutukseen annetusta tuesta vasta 1990-luvulla. Myös Olavi Vähämäki mainitsee muistelmissaan, että ainakin hän ja siskonsa Esteri saivat perheen neljästä lapsesta vapaaoppilaspaikan yhteiskouluun mennessään.

kautta. Sodan jälkeen ja jo jatkosodan aikana yksi merkittävimmistä tällaisista järjestöistä oli Mannerheimin Lastensuojeluliitto, joka muun muassa ohjasi sotaorvoille suunnattua sotakummitoimintaa.⁹⁹ Jatkosodan keskellä järjestäytyi myös Suomen Huolto r.y, jonka päätehtävänä oli keskittää ja järjeistää huoltotyön sekä avustusten jakoa. Suomen Huolto r.y toimi keskusjärjestön tavoin jäsenjärjestöjensä yhteisenä vuorovaikutuskanavana ja vastaanotti sekä jakoi ulkomailta tulleita avustuksia. Sen jäsenjärjestöihin kuului muun muassa Suomen Punaisen Ristin ja Suomen Aseveljien Liiton ohella edellä mainittu MLL.

Kaatuneitten omaisten arjesta ja haasteista sodan jälkeen kirjoittanut Esko Lammi tarkastelee kirjassaan *Sururistin kantajat* sodanjälkeisen huoltotoiminnan järjestäytymistä. Hänen käsityksensä mukaan kaatuneiden omaiset muodostivat sodan aikana hyvin hajanaisen ryhmän, jonka auttamiseksi säädetyt ja uudistetut lait sekä perustettu yhdistykset eivät tavoittaneet läheskään kaikkia asianomaisia vielä vuosiin. Lisäksi sodan päätyttyä osa kaatuneiden omaisia avustaneista järjestöistä jouduttiin lakkauttamaan välirauhan ehtojen mukaisesti, sillä valvontakomissio katsoi yhdistysten toimivan fasistisen ja siten Neuvostoliitolle vihamielisen ideologian mukaan.¹⁰⁰

Sotien jälkeen vapaaehtoisrintamalla alkoivat kuitenkin järjestäytyä myös itse kaatuneiden omaiset ja etenkin sotalesket, jotka perustivat ensimmäisen oman järjestönsä jo alkuvuodesta 1945. Kaatuneiden omaisten huolto oli keskenään kilpailevien järjestöjen meressä kuitenkin ristiriitojen sävyttämää, ja kehitys johti saman vuoden lopulla täysin uuden, kaikkia kaatuneiden omaisia yhdistävän keskusliiton perustamisen suunnitteluun. Niinpä tammikuussa 1946 perustettiin Sotavainajain Omaisten Keskusliitto, jonka tehtävänä oli yhdistää kentälle aiemmin syntyneet valtakunnalliset liitot. Keskusliiton

⁹⁹ Lammi 2012, 31–33. Ks. myös Korppi-Tommola 2010, 16–17. Korppi-Tommolan mukaan noin 34 000 sotaorpoa sai tukea Mannerheimin Lastensuojeluliiton sotakummivaliokunnan välityksellä aina vuoteen 1958 saakka. Tämän tutkielman tutkimusaineistossa ainoastaan yksi toimija mainitsee sotakummit, jotka perheen lapsille osoitettiin sotaorvouden vuoksi.

¹⁰⁰ Lammi 2012, 70–71. Sodan jälkeen lakkautettiin esimerkiksi Suomen Aseveli Liitto r.y. sekä Lotta Svärd r.y, jotka olivat molemmat toimineet sodasta kärsimään joutuneiden ryhmien avustamiseksi.

ensimmäiseksi puheenjohtajaksi valittiin silloinen eduskunnan puhemies K. A. Fagerholm.¹⁰¹

Keskitettyä huoltoa, avustuksia ja tukea oli saatavilla enenevässä määrin siten jo sota-aikana, ja huollon mahdollisuudet vaikuttaa yksilön arkeen monipuolistuivat sotien päätyttyä.¹⁰² Edellytykset aineelliselle avulle ja tuelle olivat siis olemassa, ja niistä päästiin jossain määrin myös nauttimaan ainakin yleisellä tasolla. Sotaorpojen kokemuksissa tältä ikään kuin ylemmältä taholta tullut aineellinen apu näkyy muistelmissa lähinnä sotakummitoimintana ja jonkinlaisena koulutustukena tai stipendinä, joita osa sotaorvoista sai.¹⁰³ Sodanjälkeinen huoltotoiminta tuntuukin monella tavalla hyvin monipuoliselta ja järjestäytyneeltä, mikä saa miettimään, miksi sotaorpojen kokemuksista puhutaan usein negatiivissävytteisinä.

Sotaorvoista kirjoittanut Helena Kontio uskoo sotaorpojen kollektiivisen kokemuksen johtuvan pikemminkin heidän ympärilleen muodostuneista asenteista. Vaikka valtiovalta ja vapaaehtoisjärjestöt huolehtivat sodan jälkeen laajalti sodasta kärsimään joutuneiden kansalaisten huollon järjestämisestä, sotaorvot eivät nousseet huollon toteuttamisessa minkäänlaiseen erityisasemaan, vaan pikemminkin heidän tarpeensa useissa yksilökohtaisissa tilanteissa sivuutettiin.¹⁰⁴ Käytännössä huollon toteutumisessa sotaorpojen kannalta on myös nähtävissä selvää syrjimistä. Jos sotaleski esimerkiksi meni naimisiin aviomiehensä kuoleman jälkeen, hänen saamansa eläke lakkautettiin – samoin sotaorvon saama korotus. Isän kuolema sodassa katsottiin siten aineellisesti korvatuksi

¹⁰¹ Lammi 2012, 72.

¹⁰² Lammi 2012, 70–113. Lammi käsittelee huollon kehitystä ja vaiheita sotien jälkeen monipuolisesti kirjansa toisessa luvussa.

¹⁰³ Esim. Nyrhilä 2015. Sotaorpojen kertomukset.

¹⁰⁴ Kontio 2010, 24–31. Kunnan virastoista saattoi esimerkiksi puuttua sotaorpojen huoltoon perehtynyt virkailija. Kontio kritisoi aineistossaan myös tiedonkulun joustamattomuutta, jonka vuoksi moni tarjolla ollut tuki jäi saamatta.

uuden isäpuolen myötä, jopa siinä tapauksessa, että isäpuoli ei osallistunut sotaorvon kasvatukseen tai huoltoon millään tavalla.¹⁰⁵

Toisaalta sodan kokeneet lapset elivät yleisestikin ottaen aikuisten huoltajiensa kautta huolimatta siitä, olivatko he menettäneet toisen tai molemmat vanhempansa vai eivät. Heidän asioitaan sodan jälkeen hoidettiin lakien ja asetusten edellyttämien toimien lisäksi järjestöissä, joiden toimintaa ohjasivat pääasiassa nimenomaan lasten sodasta kärsimään joutuneet vanhemmat.¹⁰⁶ Julkinen huomio kiinnitettiin sodan jälkeen kuitenkin yleisesti muihin sodasta kärsimään joutuneisiin ryhmiin, kuten sotaveteraaneihin ja -invalideihin.¹⁰⁷

Suomalaiset sodanaikana syntyneet ja kasvaneet lapset muodostivat pian sodan jälkeen eräänlaisen väliinpuotoajien ryhmän; heidän hyvinvointinsa katsottiin olevaan suoraan sidoksissa heidän vanhempiensa hyvinvointiin. Sen sijaan, että kaatuneiden omaiset ja etenkin sotalesket olisivat keskittyneet lasten hyvinvoinnin ylläpitämiseen, sen he kohdistivat energiansa johonkin konkreettiseen, kuten työhön.¹⁰⁸ Järjestöaktiiveiksi ryhtyneillä omaisilla oli voimia ja motivaatiota järjestöasioiden hoitamiseen, ja jos toisaalta ei ollut kiinnostusta järjestötyöhön, motivaationa toimi vähintäänkin oma työ tai ylipäätään arjen pyörittäminen. Yleisesti ottaen energia suunnattiin siis uuden rakentamiseen ja arjen eheyttämiseen, yhteisen hyvän edistämiseen.¹⁰⁹ Tämä tarkoitti kuitenkin lapsen arjessa sitä, että aikaa ei jäänyt puhumiseen tai kipujen selittämiseen, ei ikävän purkamiseen. Sodanajan lapsi kasvoi tämän tekemiseen keskittyvän mentaliteetin keskiössä.

¹⁰⁵ Kontio 2010.

¹⁰⁶ Lammi 2012, 70–114. Lammi käsittelee kirjansa toisessa luvussa laajasti kaatuneitten omaisten huollon järjestäytymistä sodan jälkeen.

¹⁰⁷ Korppi-Tommola 2010, 18.

¹⁰⁸ Esim. Nyrhilä 2015. Sotaorpojen kertomukset.

¹⁰⁹ Korppi-Tommola 2010, 18.

3 KOKEMUS LAPSUUDESTA MIKROTASON KERRONNASSA

Sotaorvon kokemus rauhaan palaamisesta ja sodanjälkeisestä arjesta on monisyinen ja mutkikas. Siihen liittyy yhtäältä sotaorvon koko identiteettiä muovannut tapahtuma, isän menettäminen, mutta sen lisäksi kokemukseen vaikuttaa joukko monia muita sotaorvon oman arkisen ympäristön synnyttämiä seikkoja. Kokemus lapsuudesta muodostuukin selkeimmin sotaorvon kerronnan mikrotasolla, jossa toimijan esille nostamat seikat tai ilmentämät asiayhteydet kuvaavat kokemusta osuvalla tavalla.

Tässä luvussa lähestyn toimijoiden mikrotason kerrontaa neljän johdannon yhteydessä esitellyn näkökulman kautta. Syvennyn käsittelemään toimijoideni kokemusta lapsuudesta ensin äidin surun ja sitten isään liittyvien muistojen sekä työn ja leikkien kautta. Näitä näkökulmia avaamalla rakennan arjen historian kuvaa sotaorvon näkökulmasta katsottuna.

Muistelma-aineiston käsitteleminen tutkimuksen aineistona edellyttää kykyä jatkuvaan lähdekritiikkiin. Muistelma-aineisto luo hyvin hedelmällisen näkökulman lähihistoriamme viimeisimpien sotien ajallisissa kontekstissa elettyyn lapsuuteen, mutta samalla muistelmat kuvaavat kyseistä kontekstia myöhemmästä, siihen asti eletyn elämän mittaisesta näkökulmasta. Rakentaessani tutkielman analyysiä jouduin kiinnittämään erityistä huomiota juuri tähän ilmiöön. Siksi koen, että etenkin kriittisyys suhteessa lähteisiin on tämän aineiston kannalta tärkeää. Tätä seikkaa käsittelem vielä myöhemmin tutkielman päätelmissä.

Aineiston pohjalta esiin nousevien teemojen nimet ovat merkitykseltään laajoja, sillä ne sisältävät hyvinkin voimakkaasti vaihtelevia tunnetiloja. Lisäksi nämä ovat eräänlaisia analyysin pääteemoja, jotka esiintyvät jokaisen toimijan kokemuksissa. Seuraavaksi käsittelem näitä neljää pääteemaa omien alaotsikkojensa alla.

3.2 Äidin suru

Tämä pääteema osoittautui tutkielmassa koko aineiston läpileikkaavaksi teemaksi, joka esiintyy tavalla tai toisella jokaisen toimijan kertomuksessa. Äidin suru lienee

ymmärrettävästikin keskeinen osa lapsen omaa kokemusmaailmaa joko välillisesti tai suoraan, sillä tavallisesti lapsen läheisin ihminen isän menettämistä koskevan trauman sattuessa oli juuri äiti. Tässä tutkielmassa näkyy kuitenkin myös se tosiasia, että äiti ei aina ollut se henkilö, joka olisi ollut fyysisesti läsnä lapsen arjessa sodan aikana ja sen jälkeen. Siten lapsen heijastama äidin suru on oikeastaan keskeinen myös silloin, kun pyritään kuvaamaan laajempaa kokonaiskuvaa sodan poikkeusoloista sekä sodanjälkeisen arjen oloista, joista käytän myös nimitystä (rauhaan palaamisen) poikkeusolot.

Tässä luvussa käsittelen äidin surua lähemmin jokaisen tutkimuksen toimijan näkökulmasta. Aloitan Vähämäen perheen lasten eli Olavin ja Esterin muistoista, jotka toimivat samalla koko luvun aloittavana puheenvuorona. Olavin muistot ottavat äidin surusta kiinnostavan otteen, sillä hänen muistoissaan äidin surua ylipäättään ei mainita suoraan. Siitä huolimatta hänen kertomustaan halkoo tunnelma, joka ilmentää sitä tosiasiaa, että surunaihetta oli toisinaan. Nostan seuraavaksi esiin muutaman havainnon, joihin kiinnitin Olavin kertomuksessa tarkemmin huomiota.

Ensinnäkin Olavin oma suhde äitiin tuntuu olevan pikkulapsesta asti hyvin läheinen. Muistelmien alussa äiti kantaa poikaansa ulkorakennukseen katsomaan isän arkkua. Joitakin vuosia myöhemmin poika on jo kasvanut isommaksi, eikä äiti enää jaksa kantaa poikaansa. Tosiasia muuttuu konkreettiseksi muistossa, jossa Olavi kuvaa heidän käyntiään saunaan kahden äidin kanssa. Ulkona äiti seisahtuu ja sanoo, että Olavi on kasvanut jo liian isoksi, jotta äiti voisi häntä enää kantaa. Tähän poika vastaa, että hän kyllä kantaa äitiään vastavuoroisesti sitten, kun ”mä oon iso ja soot piäni”¹¹⁰.

Toiseksi Olavi kuvaa muistelmissaan toivettaan siitä, että äiti avioituisi uudelleen. Joitakin vuosia myöhemmin Olavi nimittäin saa idean. Hän ehdottaa äidilleen, että tämän kannattaisi mennä naimisiin naapurin sedän kanssa, jonka Olavi tietää olevan yksikseen

¹¹⁰ Tutkimusaineisto: Olavi Vähämäen muistelmat

asuva ihminen. Olavi itse kuvaa muistelmissaan ajatustaan ratkaisuksi sille, että hän tavallaan ajattelee äitinsä olevan hyvin yksinäinen.¹¹¹

Kolmanneksi Olavi kuvaa myös äidin ahkeruutta ja periksiantamattomuutta, sitkeyttä.¹¹² Nämä Olavin kuvaukset äidistään eivät tietenkään suoraan kuvaa äidin surua, eikä tällaisia päätelmiä voi Olavin muistelmista sellaisenaan tehdä. Ratkaisevaa on kuitenkin se, miten tässä tapauksessa Olavin siskon, Esterin, muistelmat osuvasti todentavat juuri niitä oletuksia, joita Olavin muistelmat herättävät. Vertailunäkökulman voi ottaa myös esimerkiksi Ville Kivimäen artikkelista, jossa Kivimäki käsittelee naisen mallia sota-ajan sekä sen jälkeisen ajan suomalaisessa yhteiskunnassa. Kivimäki toteaa, että äidit nähtiin hiljaisen uutterina, vastuuta ottavina ja oman surunsa syrjään siirtäneinä kasvattajina.¹¹³ Naisen mallista puhuessaan Kivimäki tarkoittaa nimenomaan tyttöihin kohdistuneita odotuksia, joita äitien toiminta kenties aiheutti.¹¹⁴ Tähän suhteuttaen on minusta hyvin mielenkiintoista, että juuri Olavi kuvaa muistelmissaan äidin ominaisuuksia.

Tuonnempana kokoan tarkemmin yhteen ajatuksia sisartenvälisyydestä, joka on yksi analyysiani ohjaava elementti. Katson kuitenkin, että äidin surun kohdalla se on hyvä ottaa esiin eräällä tavalla spesifimmässä muodossa. Kuten mainitsin aiemmassa kappaleessa, Olavin muistelmista ei oikeastaan voi tehdä pitkälle juontuvia päätelmiä ilman laajempaa tukiaineistoa. Tällaisena tukiaineistona toimivat Olavin siskon muistelmat. Ne nimittäin sanoittavat suoraan äidin surua, joka jollain varovaisella tavalla pyrkii ulos Olavin muistelmista. Esteri puhuu äidin *surutyöstä*.¹¹⁵

¹¹¹ Tutkimusaineisto: Olavi Vähämäen muistelmat.

¹¹² Tutkimusaineisto: Olavi Vähämäen muistelmat.

¹¹³ Kivimäki 2010, 199–200

¹¹⁴ Kivimäki 2010, 199.

¹¹⁵ Tutkimusaineisto: Esteri Kaupin muistelmat. Esimerkiksi Riikka Raitis on käsitellyt surutyön muotoja artikkelissaan (1993a, 266–270). Raittiin mukaan leskille langetettu rooli korosti lesken urheutta.

Surutyö on Esterin muistelmissa konkreettista työtä, jota äiti Esterin mukaan teki rauhaan palaamisen vuosina muun muassa työskennellessään postinkantajana sekä rakentaessaan valmiiksi kotipihaa suojaavan kiviaidan, joka sotavuosina jäi kesken.¹¹⁶ Postinkantajan työn äiti peri isältä, joka oli työskennellyt postinkantajana ennen sotia.¹¹⁷ Äidin postinkantotyöstä kertoo myös Olavi, mutta hänen näkökulmansa on hyvin henkilökohtainen. Olavi muistelee, miten hän jäi toisinaan kiviaidan päälle seisomaan ja vilkuttamaan, kun äiti lähti aamulla postinkantokierrokselle.¹¹⁸ Esteri sen sijaan kuvaa äidin postikantotyötä itsestään ulkokohtaisena kokemuksena ja nimeää äidin työn nimenomaan surun vuoksi tehdyksi työksi.

Olavi kertoo muistelmissaan *uhrauksista*, joita äiti joutui elämänsä aikana tekemään.¹¹⁹ Tätä Olavi ei kuitenkaan käsittele tarkemmin; lähinnä teksti ohjaa tulkintaan, jonka mukaan koko käsitteen tarkoitus on toimia äidin urheuden korostajana surun edessä. ”Raskaista uhrauksistaan huolimatta äiti sai elää jopa yli 90-vuotiaaksi”, Olavi kertoo.¹²⁰ Esterin muistelmissa tämä asetelma surun ja ajalle ominaisen koruttomuuden sekä toisaalta urheuden välillä on keskeinen. Esteri keskittyy kuvaamaan ajalle ominaisia tunnetiloja ja kokemuspohjia selkeämmin äidin kuin itsensä saati sisarustensa näkökulmasta. Se, että Esteri sanoittaa samanlaisia tunnelmia, joita Olavi kuvailee, on

¹¹⁶ Tutkimusaineisto: Esteri Kaupin muistelmat. Vertailuna tähän Raitis mainitsee artikkelissaan, että lesken surutyöhön kuului joissakin tapauksissa levottomuus, joka ilmenee siten, ettei sureva kykene olemaan aloillaan. Tällöin sureva purkaa levottomuuttaan työhön, joskin työ saattaa toisinaan jäädä kesken. Ks. myös Raittiin käyttämä lähde Ruth 1985, 121–122. Ks. myös Tammi 2018, 130. Tammen mukaan lesken tapa vaalia miehensä muistoa saattoi ilmetä esimerkiksi keskenjääneiden rakennushankkeiden loppuun saattamisena.

¹¹⁷ Tutkimusaineisto: Esteri Kaupin muistelmat. Vertailuna tähän esimerkiksi Eeva Tammi (2018, 105–107) käsittelee omassa tutkimusaineistossaan leskien tekemiä palkkatöitä, joita olivat hänen tutkimusaineistonsa mukaan muun muassa siivoaminen ja tiskaaminen. Tammen aineistossa vain muutamilla leskillä tuntuu olleen varsinainen ammatti, joita olivat esimerkiksi opettaja, sairaanhoitaja tai postivirkailija. Osa Tammen tutkimusaineiston äideistä oli töissä esimerkiksi kaupassa tai tehtaassa.

¹¹⁸ Tutkimusaineisto: Olavi Vähämäen muistelmat.

¹¹⁹ Tutkimusaineisto: Olavi Vähämäen muistelmat

¹²⁰ Tutkimusaineisto: Olavi Vähämäen muistelmat

sisaruksia yhdistävän kokemuksen kannalta mielenkiintoinen huomio. Olavin ja Esterin muistelmat ovat kuin sisaruksia keskenään: ne täydentävät toisiaan ja silti niissä on selkeitä luonteen eroja.

Jänikselän perheen tyttärien kertomuksissa äidin suru kietoutuu vahvasti työhön ja sen merkitykseen perheen arjessa. Jokainen kolmesta tyttärestä sivuaa ajatusta äidin surusta kuvaillessaan työtä tai sen taustalla vaikuttavia äidin asenteita, joita kuvataan usein erilaisilla adjektiiveilla. Jänikselän perheen tyttäret antavat sivuhuomioissaan äidistään sankariäidin kuvan, ja kuvaavaa on, että tätä ei kuitenkaan millään tavalla korosteta yhdenkään tyttären muistelmissa. Tavallaan kuva äidin asenteesta surun peittävänä verhona kuvaa siten myös laajemmin ajan karuutta ja menetyksen kokonaisvaltaisuutta yhden perheen näkökulmasta.

”Isästä ei kerrottu kotona sankaritarinaa, eikä ansiomitaleja pidetty tärkeinä. Äiti tunsu luovuttaneensa miehensä isänmaalle, ja toisinaan oli tapana tokaista, että ’elämä olisi ollut erilaista, jos isä vielä eläisi’”.¹²¹

Yllä oleva lainaus on peräisin Sannin muistelmissa. Siinä on oikeastaan kaikki, mitä Sanni kertoo suoraan äidin asenteesta ja sen taustalle verhotusta surusta. Lainaus on lyhyt, mutta varsin kuvaava. Sen sanavalinnat ovat kiehtovia. Esimerkiksi ilmaus ”äiti tunsu luovuttaneensa miehensä isänmaalle” on täynnä merkityksiä. Verbivalintana *luovuttaminen* on sävyiltään voimakkaampaa kuin *antaminen*. Jos Jänikselän perheen äiti olisi antanut miehensä isänmaalle, tapahtumassa tuskin olisi mitään kauhean dramaattista. *Luovuttaminen* on kuitenkin myös erilaista kuin *menettäminen*. Rinnastan verbivalinnan tässä pakkoluovutuksiin, joita jokainen omavarainen maatilallinen joutui sodan aikana tekemään yhteiskunnassa vallitsevien poikkeusolojen vuoksi. Tyttären mukaan äiti ikään kuin *pakkoluovutti* miehensä isänmaan käyttöön.¹²² Menettäminen olisi merkinnyt vääjäämättömyyttä, kun taas luovuttaminen merkitsee tässä auktoriteetin valtaan

¹²¹ Tutkimusaineisto: Sanni Kurunsaaren muistelmat

¹²² Vertailuna tähän Riikka Raitis (1993a, 270–272) käsittelee artikkelissaan lesken osaa lesken itsensä näkökulmasta. Raitis toteaa, että oman aineistonsa perusteella lesket harvoin käyttävät käsitettä uhraus, vaan pikemminkin miehen kaatuminen on heille menetys.

vetoamista. Jollakin instanssilla on niin suuri valta, että sen edessä on pakko luopua jostain itselle tärkeästä.

Katkelmassa huomionarvoista on myös maininta siitä, ettei isästä kerrottu sankaritarinaa. Sen sijaan Sanni kertoo äidin toisinaan tokaisseen, että ”elämä olisi ollut erilaista, jos isä vielä eläisi”.¹²³ Katkelma on minusta hyvin monimerkityksinen. Kenelle äiti on vihainen: isälle vai yhteiskunnalle? Vaikka asenne katkelmassa kuvataan vihan ja turhautumisen kautta, sen taustalla pilkottaa suru – tai ainakin lukukokemus ohjaa vahvasti tällaisen tulkinnan tekemiseen. Sannin muistelmissa äidin suru kietoutuu juuri näihin tunteisiin, kun taas Esterin ja Olavin muistelmissa surua kuvataan suoraan työn kautta. Kuvaavaa kuitenkin on, että myös Sanni luo työlle keskeisen merkityksen tuomalla esiin äidin ajoittaisen toteamuksen elämän erilaisuudesta siinä tapauksessa, että isä olisi elänyt. Kaksi aikuista kuokan varressa on aina enemmän kuin yksi.

Lesken suhtautumista miehensä kaatumiseen tutkinut Riikka Raitis on todennut, että sotaesket harvoin käyttivät miehensä kaatumisesta sanamuotoa uhraus. Pikemminkin miehen kaatuminen merkitsi sotaeskeille menetystä. Raittiin mukaan lesket eivät ylipäättään yleensä syyttäneet sotaa menetyksestään. Uhrautuminen ja uhrin antaminen käsitteinä osoittautuivat Raittiin tutkimuksessa sotaeskeiden mukaan eräänlaiseksi juhlapuheeretiikaksi.¹²⁴ Saman on todennut myös Tuula Salmi, jonka mukaan nimenomaan juhlapuheissa on ylistetty leskien uhrauksia. Tämä aikanaan myös osaltaan synnytti Salmen mukaan ajatuksen sotaeskestä sankarivainajien muistoa vaalivina kansakunnan leskinä.¹²⁵

Salmen havainnoissa sotaeskeiden rooliksi rakennettiin sotien jälkeen erityisesti kaatuneiden muiston vaaliminen. Polut haudoille eivät saaneet ruohottua.¹²⁶ Asetelma on mielenkiintoinen, kun sitä vertaa Jänikselän esikoistytön, Sannin, kokemukseen äidin

¹²³ Tutkimusaineisto: Sanni Kurunsaaren muistelmat

¹²⁴ Raitis 1993a, 270–272.

¹²⁵ Salmi 1986, 46–47.

¹²⁶ Salmi 1986, 46–48.

asenteesta isän poismenoa kohtaan. Myös Raittiin havainnot tarjoavat tähän mielenkiintoisen näkökulman. Asetelma haastaa tekemään päätelmiä sotaorvon omasta asenteesta, joka tuntuu olleen sävyttyneempi kuin sotallesken asenne on ehkä ollut.

Jänikselän keskimmäisen tyttären, Siskon, muistelmissa äidin suruun viitataan äidin asennetta kuvaavien adjektiivien kautta sekä kuvaamalla äidin työn loputtomuutta. Toisaalta Sisko kuvaa samalla myös elämän jatkuvuutta, joka kietoutuu hänen muistelmissaan osaksi äidin asennoitumista. Tässä suhteessa Sannia nuorempi Sisko näkee äidin surun kenties lievemmin kuin isosiskonsa, mikä on sisartenvälisenä havaintona mielenkiintoinen. Sannin ja Siskon asenteen eroja saattaa selittää heidän ikäeronsa sekä ikään liittyneen vastuun määrä, joka kasautui isän kaatuessa eritoten Sannin niskaan. (Palaan tähän havaintoon tarkemmin myöhemmissä käsittelyluvuissa.) Siskon suhtautuminen äidin suruun herättää kuitenkin lukijan mielenkiinnon, sillä siitä ei nouse esiin katkeruus, kuten isosiskon suhtautumisesta nousee.

Siskon muistelmissa äiti on luonteeltaan tarmokas. Hän kylvi, niitti ja ompeli vaatteita, ja isän ja äidin suunnitelmissa ollut talokin valmistui isän kuolemasta huolimatta perustuskivistä alkaen.¹²⁷ Kuvaavaa on, että äidin veli ja sisaren mies *auttoivat* äitiä rakennustöissä. Sannin kuvaama katkeruus ja vihaisuus eivät tule esiin Siskon kuvauksessa; sen sijaan äiti on Siskon sanavalinnoissa eräänlainen arjen sankariäiti. Sisko tosin kehuu myös isosiskoaan, joka otti vastuun peltotöistä äidin rinnalla isän kuoleman jälkeen. Surullisuus ei sellaisenaan näy Siskon muistelmissa, vaikka siitä on olemassa viitteitä. Suru ikään kuin hautautuu tarmokkuuden alle, sillä keskeisempää on elämän jatkuminen.

Perheen nuorin tytär, Anja, käsittelee äidin asennetta sisaruksiinsa nähden hyvin objektiivisesta näkökulmasta. Hänellä ei ole omakohtaisia muistoja ensimmäisistä menetyksenjälkeisistä vuosista, joten hänen kokemuksensa on ymmärrettävästi hyvin ulkokohtainen. Anjan muistelmat päättyvät virkkeeseen: ”Osaavia sekä ahkeria piti

¹²⁷ Tutkimusaineisto: Sisko Kotalan muistelmat

kaikkien äitien olla sotien aikoina ja vielä kauan niiden jälkeen.”¹²⁸ Tämä ulkokohtainen toteamus kuvaa minusta keskeisesti Anjan kokemusta sekä myös sen suhdetta isosiskojen kokemukseen.

Osaavuus ja ahkeruus ovat Anjan mukaan ominaisuuksia, joita äideiltä edellytettiin poikkeusoloissa sodan aikana ja sen jälkeen. Samantyyppisiä havaintoja on tehty myös kotirintaman arkeen kohdistuneissa tutkimuksissa, joissa naisen roolista ja sen muuttumisesta sodan myötä on voitu tehdä laajojakin päätelmiä.¹²⁹ Anjan muistelmien kokemus on mielenkiintoinen ainakin kahdesta näkökulmasta. Nimittäin mikäli sen ulkokohtaisuus perustuu kotoa saadulle vaikutukselle, se tukee aiheesta aiemmin tehtyjä hypoteeseja hyvin vahvasti. Toisaalta, jos Anjan kokemus perustuu myöhemmälle ymmärrykselle (eli elämäkokemukselle ja tutustuneisuudelle aiempiin tutkimuksiin liittyen), on kuvaavaa, miten Anja on luonut merkityksiä muistoilleen tutuksi tulleiden tutkimukseen perustuvien selitysmallien kautta. Niin tai näin, Anjan ulkokohtainen kokemus on merkityksellinen, sillä se pyrkii selittämään äidin asennetta ja sen taustalla vaikuttavaa surua. Jänikselän perheen naapuri on Anjan mukaan lausunut äidin asennetta ja *sisukkuutta* hyvin kuvaavan toteamuksen ”Maijan mailla ei kasva pajuja”.¹³⁰ Jänikselän äidin tarmokkuus ja sisukkuus näkyivät siis siinä, mitä hän teki ja millä hän verhosi todelliset tunteensa.

Hangasmaan perheen kuopus, Pentti Hangasmaa, aloittaa muistelmansa tunnelmakuvaavalla, joka keskittyy osoittamaan äidin kokemusta isän kuolemasta objektiivisen kerronnan kautta:

”Oli sunnuntai 27.7.1941. Varhain noussut aurinko piirsi ikkunankehysten ristien makuukamarin lattiamatolle. Hangassaaren 27-vuotias emäntä heräsi tulevan lapsen liikkeisiin ja karpäsen surinaan. Matto tuntui lämpimältä jalan alla. Eilen peltotöissä saatu pitkän päivän rasitus tuntui yhä. ’Kyllä se nyt siälä kyytiä saa’, oli appiukko tokaissut, kun hän oli ajanut heinäpellolla haravakonetta. Muisto siitä

¹²⁸ Tutkimusaineisto: Anja Mäenpään muistelmat

¹²⁹ Ks. esimerkiksi Salmi 1986, 107–143.

¹³⁰ Tutkimusaineisto: Anja Mäenpään muistelmat

hymyilytti. Hän ei vielä aavistanut, mitä sunnuntaipäivä toisi tullessaan; koko elämä suistuisi raiteilta.”¹³¹

Kuvaus on elämäkerrallisena tekstinä mielenkiintoinen, sillä kirjoittajalla ei ole mitään todellista muistoa kuvauksen kohteena olevasta hetkestä. Tarkoitus lieneekin osoittaa äidin kokemuksen pohjalla olevien tunnelmien merkitystä, isän menettämisen yllätyksellisyyttä ja kauheuttakin. Äidin on täytynyt kuvata kyseisiä muistoja pojalleen tämän kasvaessa, minkä kautta myös pojalle itselleen on rakentunut käsitys äidin kokemuksesta.¹³² Katkelma ohjaa myös tekemään tulkinnan siitä, miten äiti myöhemmin suhtautui isän menettämiseen. Katkelman lopun enteilevä toteamus koko elämän raiteiltaan suistumisesta ohjaa päättelemään, että äidin kokemus raiteiltaan suistuneesta elämästä jatkuu eräällä tavalla koko loppuelämän.

Tämä katkelma on Pentin muistelmissa suorin viittaus äidin suruun. Työn näkökulmasta Pentti viittaa äitiin muutamankin kerran, mutta työn merkitys suhteessa suruun on jälleen moninainen, kuten aiemmin huomattiin Olavin ja Esterin muistelmissa. Työ on Pentin muistelmissa ikään kuin jatkuvaa puurtamista, joka juontuu isän menettämisestä ja jatkuu läpi elämän. Tätä kuvaa myös muistelmien alun pieni toteamus elämän suistumisesta raiteiltaan.

Pentin veljen, Juhon, muistelmat ohjaavat aiempia toimijoita suoraviivaisemmin tekemään yksi-yhteen-tulkintoja siitä, miten äidin suru ja työ kietoutuvat toisiinsa. Suru ei kuitenkaan näy suoraan työssä itsessään, sillä mikään työssä ei ohjaa olettamaan, että äiti olisi ollut jotenkin surullinen.¹³³ Suru näkyykin laajemmin siinä, miten Juho rinnastaa itsensä äidin luotettavaksi apuriksi. Pieni poika tuskin olisi ottanut laajaa vastuuta

¹³¹ Tutkimusaineisto

¹³² Tästä esimerkkinä Tammen (2018, 98–99, 161) tekemät havainnot, joiden mukaan äiti oli sotaorvon elämässä keskeisin linkki isään ja tämän elämään. Mikäli lapsella itsellään ei ollut muistoja isästä, äidin kokemus muuttui yhä keskeisemmäksi. Tällöin lapsi joutui tulkitsemaan äidin surua, jonka syystä hänellä itsellään ei ollut kokemusta.

¹³³ Tutkimusaineisto: Juho Hangasmaa. Juho kuvailee kautta muistelmiensa äidin suhdetta työhön, ja kuvauksessa on elementtejä, jotka ohjaavat tulkitsemaan työn kietoutuvan osittain myös suruun.

maatilan töissä, jos isä olisi elänyt. Isän kuolema johti siis Juhon velvollisuuteen ottaa vastuuta kotitilan töistä yhdessä äidin kanssa, jolloin tilan huolet ja isän menettämisen merkitys olivat äidille ja pojalle yhteistä arkea.

Työn merkitystä sotaorpojen kokemuksissa käsitellään vielä syvemmin omassa alaluvussa, joten en tarkoituksella tee vielä tämän luvun kohdalla laajempia tulkintoja siihen liittyen. Työ teemana on kuitenkin selvästi kytköksissä lapsen havaitsemaan ja kokemaan äidin asenteeseen, jopa suruun, jota äiti toiminnallaan ilmensi erilaisissa muodoissa. Leppilahden sisarukset, Aino ja Aaro, eivät tee aiheeseen poikkeusta.

Aino Leppilahden muistelmissa äidin suru sekoittuu niin ikään työhön ja elämän valintoihin sekä isän kuolemaa edeltäviin muistoihin sen jälkeen, kun menettäminen on tapahtunut. Ainon muistelmissa äidin suru on ikään kuin läpileikkaava tunnelmallinen syvärakenne, vaikka sitä ei varsinaisesti suoraan kerrota. Tulkintaa surusta kuitenkin tuetaan esimerkiksi kertomalla, että äiti odotti isää kotiin koko loppuelämänsä, ”vaikka isä siunattiin kentälle jääneenä sankarihautaan”.¹³⁴ Myös äidin valinta olla avioitumatta uudelleen ohjaa Ainon kertomuksessa vahvasti tulkitaan äidin ilmeisestä surusta.¹³⁵

Ainon muistoissa on ohimeneviä mainintoja, joissa isän menetyksestä johtuvalla äidin surulla on keskeinen merkitys. Yksi tällainen maininta liittyy sikaan, joka teurastettiin pikku-Ainon tietämättä isän katoamisen jälkeen. Tarina ohjaa tulkintaan yksioikoisesta ja ratkaisukeskeisestä toiminnasta, johon äiti oli eräällä tavalla pakotettu tilanteessa, jossa aviomies ei tulekaan kotiin sodan päätyttyä. Aino oli ollut leikkimässä ulkosalla ja kiinnostunut yllättäen raollaan olleesta saunatuvan ovesta. Hän oli päättänyt avata oven

¹³⁴ Tutkimusaineisto: Aino Kosken muistelmat

¹³⁵ Äidin avioitumatta jättämistä käsittelee muun muassa Tammi (2018, 101–105). Hänen aineistossaan sotaorvot eivät juurikaan avaa avioitumattomuuden taustalla vaikuttaneita tunteita, mutta syiksi listataan muun muassa yhteisön paine, joka vastusti sotelesken uudelleen avioitumista, tai lesken oma kokemus siitä, että hän oli jo kerran löytänyt ”sen oikean”. Tuula Salmen teoksessa on sotelesken kirjoittama koskettava kertomus siitä, miten ikävä miestä kohtaan ei haihtunut, vaikka elämä jatkui. Ks. Lempi Kostamon muistelmat (Salmi 1986, 28–32).

ja katsoa, mitä saunassa on. Kauhukseen Aino oli löytänyt saunan katosta pää ylösalaisin roikkuvan sian, jota hän kutsuu muistelmissaan ystäväkseen.

”[...] siinähan riippuu jalat kattoa kohti sika, meidän oma sika, minun ystäväni! Miksi? Tuherran lohdutonta itkua. Vastaus on yksinkertainen. Me muutamme pois Haanpään kaupasta, koska isä ei tullutkaan kotiin, ja äidin on siksi etsittävä työtä. Eikä sialle ole enää paikkaa uudessa kodissa.”¹³⁶

Lapsen ajatuksissa sian tappaminen isän kadottua on ymmärrettävästi täysin irrationaalista toimintaa, jolle ei löydy perusteita. Kertoja ohjaa kuitenkin lukijaa tekemään tulkinnan, jonka mukaan äiti toimii ikään kuin pakon sanelemana.¹³⁷ Samaan tulkintaan ohjaavat myös Ainon muistelmissa eräät sanamuodot, jotka kuvaavat äidin päätöstä lähettää tytär Helsinkiin tädin luokse asumaan. Äidin päätökset ovat surun värittämiä.

Ne ajat, jotka Aino ja Aaro viettävät kotona äitinsä luona, ovat aikoja, jolloin äiti murehtii lastensa pärjäämistä. Muun muassa lääkintävarikolla työskennellyt äiti joutuu olemaan työnsä vuoksi pitkiä aikoja poissa, ja huoli lapsista on ilmeinen. Tätä kuvaa myös maininta äidin ja tyttären myöhemmin käymästä keskustelusta, jonka ansiosta Ainolle valkenee, että Hilma-täti olisi tosissaan ottanut Ainon omaksi tyttärekseen helpottaakseen Ainon äidin taakkaa. Tilanne raukeaa Ainon muistelmien mukaan isoäidin puuttuessa asiaan: ”Larva-Aution mumma oli sanonut [äidille] että ’ei toki saa antaa lastaan, sillä vaikka on rikkautta, ei ole äidinrakkautta.’”¹³⁸

Tuula Salmi toteaa tutkimuksessaan, että soteleskien kertomat kuvaukset perheen toimeentulon hankkimisesta isän kaaduttua sodassa ”osoittavat paitsi kykyä selviytyä

¹³⁶ Tutkimusaineisto: Aino Kosken muistelmat

¹³⁷ Tästä vertailuna Tammen aineisto (2018, 105–109), jossa sotaorvot käsittelevät kokemuksiaan äidin työstä ja perheen asumismuodoista isän kuoleman jälkeen. Tammen aineiston mukaan sotelesket joutuivat tekemään toisinaan hyvin radikaaleja päätöksiä pakon edessä, koska perheen taloudellinen tilanne isän kuoleman jälkeen muuttui selvästi. Jos perhe oli asunut isän eläessä isän työn kautta hankitussa työsuhteasunnossa, siitä jouduttiin muuttamaan pois. Tästä kertoo myös Aino muistelmissaan.

¹³⁸ Tutkimusaineisto: Aino Kosken muistelmat

yhtä aikaa työstä ja lastenhoidosta myös suoranaista kekseliäisyyttä.¹³⁹ Salmi käsittelee myös lastenhoidollisia haasteita, jotka kohtasivat soteleskiä miehen kuoleman jälkeen. Hän ottaa esille sukulaisten merkityksen, sillä ilman sukulaisten tukea monien soteleskien työn tekeminen ja siten perheen toimeentulon turvaaminen ei olisi ollut mahdollista.¹⁴⁰ Ainon ja Aaron äiti ratkaisi lastenhoitohaasteen juuri sukulaisten avulla. Lapsesta tämä saattoi vaikuttaa hämmentävältä, sillä isän eläessä äiti oli vastannut lähinnä lasten kasvattamisesta ja tukenut isän työtä kaupalla. Isän kadottua kauppa täytyi kuitenkin jättää, ja äiti ajautui hyvin epävarman toimeentulon piiriin.

Ainon ja Aaron muistelmista ei selviä, saiko heidän äitinsä huoltoeläkettä välittömästi isän katoamisen jälkeen vai jouduttiinko huoltoeläkkeen myöntämistä odottaa. Muistelmien perusteella voi kuitenkin olettaa, että äiti on päässyt vuonna 1943 säädetyn työhuoltolain piiriin¹⁴¹, jolloin hänellä on täytynyt olla myös oikeus huoltoeläkkeeseen. Aino asui Helsingissä tätinsä luona erinäisiä aikoja juuri vuosien 1943 ja 1944 aikaan, jolloin äiti on oletettavasti tarvinnut kipeästi lastenhoidollista tukea.

Ainon veli Aaro kuvaa äidin surua kenties suorimmin yhdeksän toimijan joukossa. Tämä johtuu kenties siitä, että Aaron muistelmissa on kuvaus hetkestä, jossa äidin suru on hyvin konkreettinen. Hänen muistelmansa alkavat tästä kyseisestä hetkestä, jolloin äiti suree saatuaan tiedon isän katoamisesta. Tilanteessa on myös naapurin rouva, joka on saanut vastikään samanlaisen tiedon oman miehensä kohtalosta. Äidin ja hänen kohtalotoverinsa itku tarttuu myös lapsiin ja synnyttää Aaron mielessä täysin uuden ja tuntemattoman ajatuksen siitä, ettei isä enää koskaan tule takaisin. Surua ja ehkä pikemminkin sen jatkuvuutta kuvaa kuitenkin myös seuraavan virkkeen toteamus siitä, ettei äiti koskaan lakannut odottamasta isää. Tämän enempää Aaro ei kuitenkaan äidin surua kuvaa. Hänen muistelmissaan, kuten siskonsakin, kertoja ohjaa vahvasti tulkintaan äidin surun lopullisuudesta. Elämä jatkui, vaikka suru jäi.

¹³⁹ Salmi 1986, 111.

¹⁴⁰ Salmi, 1986, 118–119.

¹⁴¹ Salmi 1986, 115.

Aaron muistelmissa mielenkiinnon herättää se, miten laajasti Aaro käsittelee lukemiaan sotaorpojen muistoja ja millaista tulkintaa hän lukemastaan tekee. Aaron ote niin äidin suruun kuin sotaorvonkin kokemukseen suhteessa tähän vallinneeseen ilmapiiriin onkin ikään kuin ulkokohtainen. Sen sijaan, että hän pureutuisi syvälle omiin kokemuksiinsa, hän arvioi ajallista kontekstia ylipäättään ja tekee omia päätelmiään siihen liittyen.

Tässä aineiston kertomusten analyysi ohjaa vahvasti tulkintaan, jonka sanoitan nähdäkseni oleellisena osana analyysia jo tässä vaiheessa siitäkin huolimatta, että tulkinta pohjustaa tutkielman kokonaistuloksia. Tulkinnan voisi kuvata sanoin: *äidin suru on keskeinen, vaikka siitä ei koko aikaa kirjoiteta*. Uskon, että tämä ilmiö liittyy äidin merkitykseen aineistoni toimijoiden elämässä. Aiemmassa tutkimuksessani havaitsin, että äidin suru sanoitetaan hyvin monella tavalla. Jotkut sotaorvot kirjoittavat siitä hyvin suoraan kuvaten itkuisia iltoja, jotka muuttuivat itkuisiksi vuosiksi ja turruttaviksi vuosikymmeniksi – suruksi, joka tarttui sotaorpoon itseensä. Havaitsin kuitenkin myös, että äidin suru ikään kuin tuli osaksi monen sotaorvon kokemuksesta usein niin, ettei sitä välttämättä erikseen tarvinnut monin sanoin kuvata. Lapsi saattaa kirjoittaa äidin tekemästä työstä tai kuvata sivuhuomautuksena, miten perheen koko dynaaminen rakenne muuttui isän kuoleman jälkeen aiheuttaen myös äidin käytöksen muuttumisen. Äidin suru on kuin kantava teema, jota ei tarvitse erikseen jäsenellä – sen voi havaita tekstistä. Samalla äidin suru muuttuu myös lapsen kokemukseksi; ei tietenkään suoraan niin, että lapsi kokisi saman surun kuin äiti, vaan että lapsi tavallaan rakentaa oman kuvansa menetyksestä äidin surun pohjalle.

Tällainen melankolisuuteen vaivuttava kokemus nousee esiin myös tämän tutkielman aineistosta. Siihen johdattavat erityiset sanamuodot, joita toimijat käyttävät kertoessaan äidistään tai kuvaillessaan hänen elämänsä sodanjälkeisen arjen keskellä. Yksi mielenkiintoni vanginnut havainto on myös se, että yhtä äitiä lukuun ottamatta yksikään aineistoni toimijoiden äideistä ei myöhemmässä elämässään mennyt enää uudelleen naimisiin. Aineiston rajallisuuden vuoksi havainnosta ei voi tehdä vakavasti otettavia yleistyksiä, joskin ilmiönä se on kiinnostava. Kertooko avioitumattomuus tämän

tutkielman aineiston osalta sitten äidin surusta? Toiset toimijoista selittävät, että kertoo, ja toiset eivät.

Tuula Salmi listaa teoksessaan *Kansakunnan lesket* sotaleskien avioitumattomuuteen johtaneita syitä, joista keskeisin on kansakunnan asenne sotalleskiä kohtaan. Sotallesket nostettiin toisen maailmansodan myötä sankarin muiston vaalijan asemaan. Leskiä saatettiin karttaa ja syrjiä, koska heidän pelättiin viettelevän muiden miehiä. Heiltä saatettiin jopa odottaa selibaattia.¹⁴² Salmi kuvailee tosin myös leskien surua ja ikuista odotusta.¹⁴³ Lapsen kokemus äidin päätöksestä olla avioitumatta nojaa toki lapsen omiin kokemuksiin äidistä ja tämän surusta. Siten osa aivan luonnollisesti saattaa selittää äidin päätöstä surulla, kun taas toiset näkevät syitä olevan enemmän.

Voitaneen kuitenkin todeta, että äidin päätös olla avioitumatta uudelleen on hyvin saattanut olla lasten mielessä huomion kiinnittävä seikka, joka on koettu muistelmissa maininnan arvoiseksi. Avioittomuudella saattaa olla myös yhteyksiä siihen, miten kotona suhtauduttiin työhön tai leikkeihin. Jopa muistot isästä saattavat liittyä avioitumiskysymykseen. Palaan aiheeseen uudelleen vielä päätelmäosiossa, jossa kokoan analyysin tulokset yhteen.

Olavin ja Esterin äiti avioitui uudelleen. Esteri mainitsee äidin uudelleen avioitumisen, mutta Olavi ei. Esteri kertoo myös, että äiti sai uuden miehensä kanssa avioliitosta yhden yhteisen lapsen. Olavi ei käsittele äidin avioliittoa ollenkaan, ei edes sisarpuolen tai isäpuolen mainitsemisen tasolla, ja Esterikin jättää asian mainintaan. Käsitteilyä oleellisempaa tyttären antamassa informaatiossa tuntuu olevan se, että perhe täydentyi yhdellä yhteisellä lapsella sekä uuden isäpuolen omilla lapsilla, ja ”äiti oli hyvä äiti meille kaikille”, kuten Esteri muistelmissaan ilmaisee.¹⁴⁴

¹⁴² Salmi 1986, 45–57, ks. myös 58–61.

¹⁴³ Salmi 1986, 16–18, 25–27, 28–32.

¹⁴⁴ Tutkimusaineisto: Esteri Kaupin muistelmat.

3.3 Muistot isästä

Isän menettäminen käynnistää prosessin, joka koskettaa jokaista menetyksen kokenutta lasta. Yksi liittyy isättömyyteen kodin arjessa ilmenneen työn ja vastuun, joiden kasautuminen saattaa tuntua juuri isättömyydestä johtuvalta. Toinen kokee isättömyyden enemmänkin henkisenä tyhjyytenä, kun taas kolmas ei välttämättä tiedosta menetyksestä johtuneita polkujaan, vaan kokee selviytyneensä elämässään hyvin.¹⁴⁵ Lapsen kokemus menetyksestä on kuitenkin todellinen, ja ennen kaikkea se heijastaa vahvasti ympäristön reaktioita. Tämän lisäksi menetyksen kokemukseen ja muistoon vaikuttaa se, minkä ikäinen lapsi oli menetyksen hetkellä. Jopa yhden perheen sisällä menetyksen kokemukset ja muistot saattavat muotoutua hyvin erilaisiksi.

”Minulla on yksi muisto isästani. Se koskee hänen kuolemaansa [...]. Muistan, kun äitini Tilda Vähämäki kanto minua sylissään mennessämme sisälle hirsipuoriin, jossa oli ruumisarkku. Useita vuosia myöhemmin kysyin äidiltäni, kenen arkku se oli. Äiti vastasi, että se oli isän arkku. Jäin epäilemään, voisiko puolitoistavuotias lapsi todella muistaa jotain sellaista, joten kysyin vielä myöhemmin varmuuden vuoksi äidiltäni, onko hirsipuorissa koskaan pidetty kenenkään toisen ihmisen arkku. Äiti sanoi, että ei.”¹⁴⁶

Yllä oleva lainaus on Olavi Vähämäen muistelmista. Olavi syntyi 1938 ja oli alle kaksivuotias isänsä kaatuessa talvisodan lopulla maaliskuussa 1940. Pojan ainut muisto isästä liittyy hänen kuolemaansa tai oikeastaan sitä seuranneeseen hetkeen, joka kuvastuu pojalle muistona hirsipuorissa säilytettävästä arkusta. Muisto on hyvin konkreettinen ja kuvastanee myös isän poissaolon konkreettisuutta Olavin kokemuksessa.

Olavin sisko Esteri muistaa isän toisella tavalla. Esteri on perheen neljästä lapsesta esikoinen ja on syntynyt jo vuonna 1931. Isän kuollessa Esteri oli siis lähes

¹⁴⁵ Ks. Ojanen 2013, 10–11. Sotaorpojen selviytymistä tutkinut psykologi Markku Ojanen jakaa sotaorpoudesta johtuvan isättömyyden kokemuksen kolmeen kategoriaan iän ja kokemuksen perusteella. Ensimmäisen ryhmän muodostavat sotaorvot, joilla ei ole mitään muistikuvaa omasta isästään. Toisen ryhmän sotaorvot muistavat isänsä hyvin. He ovat kokeneet isän menetyksen ja muistavat, miltä se tuntuu. Kolmannen ryhmän sotaorvot ovat sen sijaan kokeneet isänsä menettämisen lisäksi myös muita vaikeita asioita, kuten äidin kuoleman tai sotalapsuuden ulkomailla.

¹⁴⁶ Tutkimusaineisto: Olavi Vähämäen muistelmat

yhdeksänvuotias. Esteri muistaa isän hautajaiset ja sen, miten viesti isän kuolemasta tuotiin kotiin. Hän muistaa mustiin pukeutuneen papin, jonka tehtävä oli tuoda suruviesti Vähämäen taloon.

Muistan selvästi, kun maaliskuussa 1940 Vähämäen paappa ja mumma ajoivat hevosella pihaamme mukanaan mustiin pukeutunut pappi, joka toi kotiimme sanoman isän kaatumisesta. Äitimme arvasi heti, mitä oli tapahtunut.¹⁴⁷

Talvisodan aikaan oli tavallista, että suruviesti kotiin tuli papin tuomana. Jo papin näkeminen kylällä opittiin tulkitsemaan niin, että jokin koti oli piakkoin saamassa huonoja uutisia.¹⁴⁸ Monet sotaorvot ovat Sannin tavoin myöhemmin kuvanneet muistelmissaan, miten heidän äitinsä tiesi jo papin nähdessään, mikä viesti hänellä oli kerrottavana. Vaikka hetki saattoi vaikuttaa lapsesta siltä, että äiti oli aavistanut isän kuoleman, siitä tuskin on ollut kyse. Papin vierailun on tiedetty merkitsevän surusanomaa.

Sotavuosien edetessä surusanoman välittämisessä myös muut tavat yleistyivät. Sanoman saattoi papin sijaan tuoda esimerkiksi pappilassa työskennellyt juoksupoika tai joku muu tehtävään valtuutettu henkilö. Toisinaan tieto saattoi tulla jopa puhelimitse¹⁴⁹ ja se saatettiin tuoda ensin kaatuneen vanhempien luo ennen ajautumistaan puolison ja perheen tietoon. Tieto isän kaatumisesta on kuitenkin tyypillisesti jäänyt hyvin lasten mieleen huolimatta siitä, miten surusanoma on kodin saavuttanut.

Suruviestiin liittyvien muistojen lisäksi Esteri muistaa myös, miten isä ei tullut kotiin jouluksi 1939, mutta oli lyhyellä lomalla tammi-helmikuun taitteessa 1940 haavoittumisen vuoksi. Tästä lomasta Esteri ei kuitenkaan kerro enempää. Eniten hän kuvailee aikaa ennen sotaa, jolloin hän itse oli hyvin pieni. Muistot sotaa edeltävästä ajasta ovat ymmärrettävän tärkeitä, sillä ne liittyvät isään, josta Esterillä on selkeitä

¹⁴⁷ Tutkimusaineisto: Esteri Kaupin muistelmat

¹⁴⁸ Tammi 2018, 92–93. Tammen mukaan alkuun suruviestin toi joko pappi tai suojeluskuntapiirin valtuuttama henkilö. Viestintuoja oli yleensä pukeutunut tummaan pukuun, jonka vuoksi tummapukuista miestä opittiin pelkäämään saapuvaksi.

¹⁴⁹ Tammi 2018, 92–98.

omakohtaisia muistoja. Esteri kertoo, miten vanhemmat rakensivat perheelle talon 1930-luvun puolivälin tienoilla. ”Elettiin onnellisina uudessa kodissa”, Esteri kuvailee.¹⁵⁰ Hänen isänsä oli perinyt omalta isältään postinkantajan työn, jonka isä suoritti pääasiassa polkupyörällä kulkien; poikkeuksena oli hevoskyyti, jonka avulla postin saattoi jakaa toisinaan talvisaikaan, kun sää edellytti toimivampaa kulkuvälinettä. Esteri kertoo, että postinjakokierroksella matkaa kertyi päivittäin noin 40 kilometriä.¹⁵¹ Tämä oli isän päivittäistä työtä, jota hän teki ennen sodan syttymistä.

Samalla kylällä asui sodan aikaan Hangasmaan perhe, jossa kotirintamalle jäänyt äiti odotti neljättä lastaan. Pentti Hangasmaa, perheen kuopus, syntyi kuukausi isänsä kaatumisen jälkeen. Hänellä ei ymmärrettävästi ole omia muistoja isästä, vaan kertomuksiin liitetyt muistot ovat hänelle kerrottuja. Tästä huolimatta Pentti tuntee hyvin isänsä kohtalon käänneet viimeisinä viikkoina ennen hänen kuolemaansa.¹⁵²

Pentti käyttää isästään muistelmissaan useasti nimitystä Jussi. Äidistään hän sen sijaan käyttää nimitystä äiti. Valinta on ymmärrettävä, kun sen suhteuttaa siihen, ettei Pentti ole koskaan tavannut isäänsä. Isästä kertovat muistot ovat siksi myös hyvin ymmärrettävästi täysin ulkokohtaisia ja myöhemmin karttuneen tiedon avulla rakennettuja. Tässä kohtaa ei oikeastaan voi edes puhua muistoista, sillä niitä Pentillä ei ole. Siitä huolimatta Pentti kohtaa muistelmissaan isän viimeisiä viikkoja hyvin kuvailevalla tavalla, mikä kertoo minusta isän – tai isään liittyvän menetyksen – suuresta merkityksestä pojan elämässä. Kuvauksesta näkee, että Pentti on selvästi ollut elämänsä aikana hyvin kiinnostunut isänsä kohtalosta ja isän kuolemaan sekä omaan varhaislapsuuteen liittyvistä historiallisista

¹⁵⁰ Tutkimusaineisto: Esteri Kaupin muistelmat

¹⁵¹ Tutkimusaineisto: Esteri Kaupin muistelmat

¹⁵² Tutkimusaineisto: Pentti Hangasmaan muistelmat. Pentti Hangasmaa on selkeästi perehtynyt isänsä kuolemaa edeltäneisiin viikkoihin rintamalla, sillä hän rakentaa selkeästi etenevää kerrontaa sen pataljoonan edesottamuksista, johon isä jatkosodassa kuului. Hän on myös rakentanut kuvauksen äitinsä kokemuksista, jotka perustuvat ulkopuolelta saatuihin muistoihin.

tapahtumista. Tällä tavalla kuollut isä tavallaan määrittää myös Pentin omaa minuutta ja varhaislapsuutta.

Pentin isovelji Juho on perheen toiseksi nuorin lapsi. Hänen muistonsa isästä ovat myös pitkälti ulkopuolelta annettuja, sillä isänsä kuollessa poika oli vasta puolitoistavuotias. Juhon muistot kuitenkin täydentävät Pentin muistoja. Veljesten kertomuksista näkee selkeästi, että molemmat ovat ottaneet selvää isänsä viimeisistä vaiheista ja kokeneet merkitykselliseksi jakaa nämä muistot omissa kertomuksissaan.¹⁵³

Halu tutustua isään hänen elämäntapahtumiensa kautta on ymmärrettävää, ja monelle sotaorvolle se on saattanut olla myös mahdollisuus oman identiteetin muodostamiseen elämän mittaan. Omaehtoinen tutustuminen isään oli myös aiheellista, sillä sotien jälkeen Suomessa vallitsi yleisesti eräänlainen ”hiljaisuuden kulttuuri”, joka tarkoitti sosiaalista ja kollektiivista painetta vaieta sodan aiheuttamista kärsimyksistä.¹⁵⁴ Aihetta tutkineiden Kerttu Tarjamon ja Petri Karosen mukaan vaikenemiseen viitataan myös useissa sotien jälkeen kirjoitetuissa muistelmissa, joissa lapset kertovat sodissa olleista isistään.¹⁵⁵

Suvi Haapalahti toteaa omassa sotaorpoja käsittelevässä pro gradu -tutkielmassaan, että sotaorpojen muistelmateksteissä isän tarinan kertominen on hyvin tyypillistä.¹⁵⁶ Haapalahti havaitsi omassa tutkielmassaan, että joissakin muistelmissa isän tarina korostuu niin paljon, että sotaorvon oma kokemus jää kertomuksessa hyvin vähälle

¹⁵³ Tutkimusaineisto: Pentti Hangasmaan ja Juho Hangasmaan muistelmat. Juhon ja Pentin muistelmissa on kuvaavaa juuri se, miten tarkasti molemmat heistä ovat selvittäneet itselleen isänsä sotakokemuksiin liittyviä tapahtumia. Pentin ja Juhon kiinnostus isänsä viimeisiin vaiheisiin ei toki ole poikkeuksellinen ilmiö, vaan samanlaisen kiinnostuksen voi havaita useista sotaorpojen muistelmissa. Esimerkiksi Nyrhilä 2015, 143–149. Historioitsija Reino Kallio kuvailee muistelmissaan, miten isän kaatuminen sodassa synnytti pysyvän kiinnostuksen isän vaiheita ja sotaa kohtaan.

¹⁵⁴ Karonen & Tarjamo 2006, 390. Ks. myös Sari Näreen artikkeli 2007, 139. Lisäksi Suvi Haapalahti ruotii aihetta pro gradu -tutkielmassaan (2007, 43–47).

¹⁵⁵ Karonen & Tarjamo 2006, 390.

¹⁵⁶ Haapalahti 2007, 53.

huomiolle ”sankari-isän elämäntarinan viedessä tekstissä päähuomion.¹⁵⁷ Sankaruus onkin sotaorpojen teksteissä hyvin kiinnostava teema, ja siihen viittaa myös osa tämän tutkielman toimijoista.

Pentin ja Juhon muistot isästä ovat rakentuneet myöhemmin kerätyn ja opitun tiedon pohjalle. Isäkuvan muodostumiseen ovat siten vaikuttaneet isän elämästä ja kenties etenkin viimeisestä viikoista kerrotut ja löytyneet tiedot. Ehkä isästä on näytetty pojille kuvia, ja joitakin isältä jääneitä tavaroita tai hänen tekemiä huonekaluja on saattanut kuulua kodin tyyppilliseen sisustukseen. Tällä tavalla hyvin nuorena iässä isänsä menettänyt sotaorpo joutui muodostamaan kuvan isästä hyvin myyttisten ja värittyneiden tietojen perusteella.¹⁵⁸ Kouluikään ehtineillä lapsilla oli luonnollisesti omakohtaisia muistoja isästään, mutta myös ne ovat sotaorvon muistoissa usein sävyttyneet ajatuksella sankaruudesta. Pentin ja Juhon muistelmissa sankaruus on havaittavissa poikien tavasta kuvata isän viimeisiä päiviä rintamalla. Seikkaperäinen kuvaus ei kerro ainoastaan heidän kiinnostuksestaan isän viimeisiin hetkiin, vaan myös tarpeesta tuoda esiin isän sankarikuolemaa.

Kolmas, Jänikselän perhe, koki isän menetyksen heinäkuussa 1944. Perheen kolme tytärtä, Sanni, Sisko ja Anja, ovat jokainen käsitelleet isän muistoa omissa kertomuksissaan. Jänikselän perheeseen kuului myös vuonna 1936 syntynyt Erkki-poika, joka kuitenkin menehtyi vuonna 1942 – vuosi ennen kuopuksen eli Anjan syntymää.¹⁵⁹ Esikoistyttö Sanni oli syntynyt jo vuonna 1930 ja keskimäinen siskoksista vuonna 1934; molemmilla heillä on hyvin vahvoja muistoja isästä.

Sanni kuvailee kertomuksessaan erityisesti viimeisiä päiviä, jolloin isä oli vielä kotona ennen rintamalle lähtöään. Jänikselän isäntä oli sitä ikäluokkaa, joka kotiutettiin jatkosodasta rintamalinjojen vakiinnuttua. Hänet kuitenkin kutsuttiin takaisin rintamalle

¹⁵⁷ Haapalahti 2007, 53. Haapalahti on käyttänyt esimerkkinä Pentti Kaltolan (2005, 111–117) teoksessa *Ei tullut isä kotiin. Sotaorpojen kertomuksia* julkaistua muistelmatekstiä.

¹⁵⁸ Haapalahti 2007, 54. Ks. myös Tammi 162–163.

¹⁵⁹ Tutkimusaineisto: Sisko Kotalan muistelmat

kesäkuussa 1944, jolloin Neuvostoliitto kohdisti Suomen itärajoille suurhyökkäystään. Sannin muistojen mukaan liikekannallepanokäskyn kotiin toi nuori kylällä asuva poika, joka oli saanut tehtäväksi viestin tuomisen. Isä oli tuohon aikaan päivästä pellolla, joten viestiä hänelle oli lähtenyt viemään Sannin nuorempi sisar Sisko. Sanni kuvailee iltapäivän tapahtumia seuraavasti:

”Isän tultua kotiin hän oli hyvin vakavannäköinen, kuten oli äitikin. Viestin saatuaan isä lähti takaisin pellolle. Hän otti minut mukaansa, ja pellolle päästyämme hän sanoi minulle, että ”nyt sinä Sanni saat äestää tämän”. En ollut koskaan aiemmin ohjannut hevosta, joten äestäminen jännitti minua aika paljon.”¹⁶⁰

Sanni muistaa myös isän lähdön hetken, erään kesäkuisen aamuyön, kun äiti lähti viemään isää hevoskärryillä läheisen kauppalan juna-asemalle. ”Isä oli jo hevoskärryjen kyydissä, kun hän vielä palasi katsomaan meitä tyttäriään. Jäin Siskon kanssa itkemään sänkyyn; se oli viimeinen kerta, kun näimme isän”, Sanni kirjoittaa.¹⁶¹

Omien muistojensa lisäksi Sanni muistaa äidin kertoneen unesta, jonka hän oli isästä nähnyt. Isä oli ollut rintamalla jo jonkin aikaa. Oli heinäkuu, ja isä oli kirjoittanut kotiin yhden kirjeen. Sitten tuli eräs varhainen aamu, jolloin Sanni oli äitinsä kanssa tekemässä aamuaskareita. Äiti oli ohimennen kertonut tyttärelleen, että hän oli nähnyt unen, jonka perusteella hän luulee, että isä on nyt kaatunut. ”Siinä unessa isä oli tullut kotiin, kävellyt lattian poikki ja istunut pöydän ääreen mustissa vaatteissa”, Sanni kuvailee.¹⁶²

Sisko muistaa saman unen hieman toisella tavalla. Hän muistaa jopa päivämäärän, joka oli sattumoisin sama kuin isän kaatumispäivä. ”Äiti istui illalla tuvassa ja luki lehteä”, Sisko kuvailee ja jatkaa:

”Päivän uupumus painoi, ja niin äiti torkahti hetkeksi. Unessaan äiti näki isän, joka tuli kotiin mustissa vaatteissa. Isä ei sanonut mitään, vaan painoi kätensä äidin olkapäälle ja katosi sitten pois.”¹⁶³

¹⁶⁰ Tutkimusaineisto: Sanni Kurunsaaren muistelmat

¹⁶¹ Tutkimusaineisto: Sanni Kurunsaaren muistelmat

¹⁶² Tutkimusaineisto: Sanni Kurunsaaren muistelmat

¹⁶³ Tutkimusaineisto: Sisko Kotalan muistelmat

Toisen maailmansodan aikaan sijoittuvia yliluonnollisia unia ja näkyjä on tutkinut Suomessa muun muassa Turun yliopiston väitöskirjatutkija Satumaarit Myllyniemi.¹⁶⁴ Sannin ja Siskon kuvausten kaltaisia unia tai ennekokemuksia on raportoitu myös soteleskien kertomana.¹⁶⁵ Tämän tutkielman aineistossa on myös viittaus kahden isän kokemaan ennekokemukseen, joista Sanni Jänikselä ja Aino Leppilahti kertovat omista muistelmissaan. Sannin muistoissa äidin sisarukset olivat myöhemmin kertoneet Sannille ja äidille isän sanoneen, että ”jos hänen täytyy lähteä takaisin sotaan, hän ei palaa sieltä elävänä takaisin”.¹⁶⁶ Sen sijaan Ainon kertomassa ennekokemuksessa hänen isänsä oli pyytänyt rintamalla sidontapaikalle lähtenyt sotilastoveriaan lähettämään terveisiä hänen vaimolleen ja lapsilleen.¹⁶⁷ Sidontapaikalle lähtenyt Yli-Soini selvisi sodasta ja kertoi myöhemmin isän terveiset. Isä sen sijaan katosi.

Palataan vielä tarkemmin Jänikselän perheen muistoihin. Vaikka esikoistytär Sanni muistaa isän rintamalle lähtöön ja kaatumiseen liittyviä muistoja hyvin, hän ei kertomansa mukaan muista isän hautajaispäivästä mitään.¹⁶⁸ Sisko sen sijaan kertoo hautajaisista melko seikkaperäisesti. Sanni arvelee hautajaispäivän unohtuneen ainakin osittain siksi, että hän kokee esikoisena alkaneensa murehtia naisvaltaisen perheen pärjäämisestä heti isänsä kuoleman jälkeen.¹⁶⁹ Huoli uudenaikaisesta tulevaisuudesta ilman isää lienee ollut Sannille niin suuri, että muistot hautajaisista ovat olleet toissijaisia. Siskon kertomat hautajaismuistot ovat sen sijaan osittain ulkopuolelta annettuja. Hän itse kuvailee muistavansa hautajaisista selvästi vain sankarihaudalla ammutut kunnialaukaukset: ”Olin

¹⁶⁴ Myllyniemi valmistelee toisen maailmansodan kontekstiin sijoittuvista yliluonnollisista kokemuksista väitöskirjaa Turun yliopistossa. Myllyniemen väitöskirja-aiheesta voi lukea esimerkiksi antropologi.fi-sivustolta.

¹⁶⁵ Salmi 1986, 33–39. Salmen mukaan hän aineistoaan kasatessaan ymmärsi, että unilla ja näyillä oli soteleskien kokemuksessa niin suuri merkitys, että ne oli syytä tallettaa muistiin.

¹⁶⁶ Tutkimusaineisto: Sanni Kurunsaaren muistelmat

¹⁶⁷ Tutkimusaineisto: Aino Kosken muistelmat

¹⁶⁸ Tutkimusaineisto: Sanni Kurunsaaren muistelmat

¹⁶⁹ Tutkimusaineisto: Sanni Kurunsaaren muistelmat

eksynyt omasta kotiväestäni ja pelkäsin. Luulin, että sota oli tullut tänne asti”, Sisko kuvailee.¹⁷⁰

Sotaorvon mielessä muistoon isän menettämisestä liittyy elämän kaoottisuus. Tästä kertoo mielestäni hyvin Sannin ja Siskon tavat tuoda esiin isän hautajaispäivä. Siinä missä Sanni ohittaa isän hautajaiset toteamalla, ettei muista niistä mitään, Sisko kuvailee päivän tapahtumia:

”Se päivä oli lämmin ja aurinkoinen. Kuorma-auton piti tulla hakemaan meitä hautajaisiin, mutta auto oli myöhässä. Muistan, että auto oli sellainen ’häkäpönttö’, jossa poltettiin puuklapeja. Sillä oli kai ollut käynnistysvaikeuksia.

Äiti päätti lähteä kävellen Mustanmaan tienvarteen yrittääkseen saada kyytiä kirkolle. Me toiset tulimme perästä ja päädyimme kirkon pihamaalle keskelle hautajaistilaisuutta. Sinä päivänä siunattiin yhteensä seitsemän vainajaa. En muista tilaisuudesta muuta kuin kunnialaukaukset.”¹⁷¹

Vaikka omakohtaiset muistot ovat Siskolla unohtuneet, hautajaispäivän kuvaaminen tuntuu olevan hyvin tärkeä osa hänen muistelmiaan. Sanni taas kertoo kovasti yrittäneensä palauttaa mieleen isän hautajaispäivään liittyviä tapahtumia elämänsä aikana, mutta muistikuvia ei ole palannut mieleen. Hänen muistelmissaan hautajaispäivän tapahtumat eivät ole oleellisia. Sen sijaan muistot isän viimeisistä päivistä kotona ovat tärkeitä, samoin kokemus siitä, ettei isästä kuoleman jälkeen kerrottu sankaritarinaa.

Perheen nuorin lapsi, Anja, oli isän kuollessa niin pieni, ettei hän muista omaa isäänsä. Ulkopuolelta annettuina muistoina Anjalla on isästä kerrotut tarinat, muutama isän äidille kirjoittama kirje sekä muutama valokuva. ”Kotiväkeni on kertonut, kuinka isä viimeiseksi jääneellä lomallaan kanto minua sylissään kävellessään kotipeltoja pitkin”, Anja kirjoittaa.¹⁷² Tämän lisäksi Anja muistaa sodissa olleiden kylän miehien kertomukset

¹⁷⁰ Tutkimusaineisto: Sisko Kotalan muistelmat

¹⁷¹ Tutkimusaineisto: Sisko Kotalan muistelmat

¹⁷² Tutkimusaineisto: Anja Mäenpään muistelmat

isästä; miten isä toimi rohkeasti taisteluissa hakien haavoittuneita sidontapaikalle ja kaatuneita pois taisteluiden keskeltä.¹⁷³ Kuva isästä on lämmin ja puhdas.

Leppilahden perheeseen syntyi kolme lasta, joista esikoinen kuitenkin menehtyi jo ennen Aaron ja Ainon syntymää. Aino, perheen kuopus, syntyi alkuvuodesta 1937 ja oli juuri täyttänyt kolme vuotta isänsä kadotessa Äyräpään taisteluissa maaliskuun alussa 1940. Isään liittyvät muistot ovat vähäisiä, mutta tunnemaailmaltaan voimakkaita ja selkeitä. Osa isään liittyvistä muistoista on myös ulkopuolelta annettu, kuten seuraava, joka liittyy äidin ja isän väliseen sodanaikaiseen kirjeenvaihtoon:

”Joskus vuosia myöhemmin löysin äidin laatikosta postikortin, jonka isä oli lähettänyt rintamalta. Olin sairastellut, ja äiti oli ilmeisesti kertonut siitä isälle kirjeessään, sillä isä oli vastannut postikortissa äidille näin: ”Jos Taivaan Isä ottaa pikkutyttömme pois, niin meidän on tyydyttävä siihen.” Mutta minäpä tervehdyin, ja isä katosi! Katosi! Katosi... Odotin kauan. Pakkohän isän on olla terve ja elossa vai olisiko isä joutunut vangiksi? Odotusta ja odotusta. Äiti ei lopettanut sitä koskaan.”¹⁷⁴

Ainon isämuistoon liittyy siten myös kokemus siitä, ettei äiti koskaan lopettanut isän odottamista. Tällaiseen kokemukseen liittyviä viitteitä voi havaita myös muista niin leskien kuin sotaorpojenkin kirjoittamista muistelmista.¹⁷⁵ Muisto isästä on rakentunut siten ainakin osittain lapsen peilaamasta äidin ikävystä. Aino oli isänsä kuollessa niin pieni, että hänen äidin reaktioiden kautta muodostuneet kokemukset ovat aivan ymmärrettäviä. Tällä tavalla muodostuneiden kokemusten rinnalla Aino on Pentin ja Juhon tavalla myös ottanut myöhemmässä elämässään selvää isänsä viimeisestä vaiheista. Tämä myöhemmin rakentunut tieto yhdessä äidiltä omaksutun kokemuksen kanssa on vaikuttanut Ainon isämuistojen muodostumiseen varmasti paljon todellisia muistoja enemmän.

¹⁷³ Tutkimusaineisto: Anja Mäenpään muistelmat

¹⁷⁴ Tutkimusaineisto: Aino Kosken muistelmat

¹⁷⁵ Sotaleskien odotuksesta ks. esim. Salmi 1986, 28–32. Sotaorpojen kokemuksia aiheesta on käsitelty muun muassa Tammi 2018, 98–105, 126–131. Tammen näkökulmana on isän muisto, jota etenkin avioitumatta jättäneet sotalesket vaalivat Tammen mukaan usein läpi elämänsä.

Aaro-poika keskittyy isään liittyvissä muistoissaan maaliskuun alkupuolen päiviin keväällä 1940, erityisesti siihen yhteen, jolloin suruviesti saavutti Leppilahden perheen. Samana päivänä Aaro oli sattumoisin tehnyt kotipihansa hankeen lukemattomia lumienkeleitä, joiden tekemisen hän oli juuri oppinut eräältä naapurin tytöltä. Sinä iltana Äyräpään viesti saapui Leppilahteen sekä lukuisiin muihin kylän koteihin. Aaro kuvailee surun ja tulevaisuuteen liittyvien huolien varjostaneen sen illan tunnelmia. Illan tunteina äidin tueksi liittyi naapuri sekä toinen sotaleskeksi jäänyt ystävätär. Aaro kertoo, miten itku tarttui myös lapsiin.¹⁷⁶ Pojan muistoihin ilta on jäänyt nimenomaan itkun ja ikävän täyteisenä hetkenä, mutta sen lisäksi hän koki jonkin asian muuttuneen peruuttamattomasti:

” [...] lapsen tajuntaan tunkeutui tuolloin ennen niin tuntematon ajatus: isä ei koskaan enää tule. Äiti odotti vielä vuosia sotien jälkeen miehensä paluuta sotavankeudesta – kuitenkin turhaan. Toivoa paluusta antoi isäni taistelutoverin kertoma tieto siitä, että isäni oli ollut rivissä vielä taistelutoverin lähtiessä sidontapaikalle. Isä ei kuitenkaan koskaan löytynyt. Hän ei ollut niidenkään joukossa, jotka vuosia myöhemmin löydettiin ja saatettiin kotimaan kirkkomultiin Äyräpään kirkkomäen kaivauksissa.”¹⁷⁷

Myös Aaron muistelmissa on viitteitä siitä, että Aaro on myöhemmin perehtynyt kadonneeksi julistetun isänsä viimeisiin vaiheisiin. Ainon ja Aaron muistelmista ei selviä, pyrkikö heidän äitinsä koskaan selvittämään isän todellista kohtaloa. Merkityksellistä lasten mieleen muodostuneen isän muiston suhteen on kuitenkin se, ettei äiti koskaan lakannut odottamasta isää. Tällainen kokemus on saattanut muodostaa lapsen mieleen rauhattomuuden tunteen ja ajatuksen siitä, että isän kohtalo täytyy selvittää. Tieto vaikuttaa siten olevan monelle sotaorvolle merkityksellinen isän muiston muodostumisen kannalta. Suvi Haapalahti on havainnut omassa gradussaan samantyyppisiä piirteitä. Hänen tutkimuksessaan esiin nousi sotaorpojen tarve kuvata isän elämää laajalti ennen sotaa sekä toisaalta juuri isän kuolemaan johtaneita tapahtumia.¹⁷⁸

¹⁷⁶ Tutkimusaineisto: Aaro Leppilahden muistelmat

¹⁷⁷ Tutkimusaineisto: Aaro Leppilahden muistelmat

¹⁷⁸ Haapalahti 2007, 53–54.

Yleisenä huomiona isään liittyvistä muistoista voi tämän aineiston perusteella sanoa, että isään liittyvät muistot ovat jokaisen yhdeksän toimijan kertomuksessa vahvasti tunnelatauneita huolimatta siitä, onko kyseessä lapsen oma muisto vai ulkopuolelta annettu muisto. On tavallaan varsin merkille pantavaa, että muiston tunnelataus ei riipu siitä, onko muisto lapsen oma vai ei. Tässä kohdin on toki hyvä ottaa huomioon tutkimusaineiston luonne; koska tekstit on tuotettu vuosikymmeniä isän kuoleman jälkeen, niiden ilmentävät muistot ovat varmasti saaneet uudenlaisia tulokulmia. Siksi niin isää koskeviin muistoihin kuin muihinkin lasten kokemuksiin on syytä tässä tutkielmassa suhtautua niin, että oikeastaan ne eivät enää kuvaa suoraan lapsen maailmaa, vaan aikuiseksi kasvaneen lapsen muistoja omasta lapsuuden maailmastaan.

Toinen mielenkiintoinen huomio isään kohdistuviin muistoihin liittyen on se, että isän muistosta ei oikeastaan rakenneta sen suurempaa sanallista yhteenvetoa kenenkään toimijan muistoissa. Muisto isästä keskittyy toimijoiden muistelmissa hyvin vahvasti siihen ajalliseen kontekstiin, joka koitui isän kohtaloksi. Joissakin muistelmissa tätä kohtaloa pohjustetaan kertomalla myös isän elämästä ennen sotaa. Sodan vuodet liitetään kuitenkin hyvin vahvasti muistoon isästä, ja muisto keskittyy nimenomaan menetykseen, eikä ehkä edes välttämättä isään itseensä.

Tämä voi olla selitettävissä ainakin osittain sillä, että osa sotaorvoista oli hyvin pieniä isän kuoleman hetkellä, minkä vuoksi heillä ei voi olla omakohtaisia muistoja isästä. Toisaalta ilmiö palautuu myös kysymykseen isään liittyvästä sankaruudesta, jota on käsitteen ja teeman tasolla käsitelty tässä tutkielmassa jo aiemminkin. Haapalahti nostaa omassa tutkielmassaan sankaruuden keskeiseksi isään liittyväksi kuvaukseksi tai jopa merkitykseksi. Hän liittää ilmiön osaksi laajempaa sotavuosien aikana syntyntä yhteiskunnallista narratiivia, joka piti yllä ajatusta isänmaan puolesta annetusta uhrista.¹⁷⁹ Aiemmin käsittelemäni historiallinen viitekehys nivoutuu tässä kohdin hyvin tiiviisti toimijoiden kokemukseen. Muistot isästä eivät olekaan lapsen itse rakentamia, vaan ne ovat värittyneet osittain kodin piirissä eläiltyjen tunnetilojen pohjalta, mutta niiden

¹⁷⁹ Haapalahti 2007, 53–54.

muodostumiseen ovat myötävaikuttaneet myös isiin liitetty yleinen koko suomalaista yhteiskuntaa koskettanut sankarimyöty.

3.4 Työ

Tämän tutkielman yhdeksän toimijaa eivät ole perinteisessä mielessä jälleenrakentajien lapsia; he ovat *sankareiden lapsia*,¹⁸⁰ kaatuneiden sotilaiden lapsia, sotaleskien lapsia, sotaorpoja. Työ on heidän kokemuksensa keskiössä tärkeä konkreettinen asia, ikään kuin elämän ohjenuora tai väline, jonka avulla selviytyminen on mahdollista. Tämän luvun alaotsikko voisi oikeastaan yhtä hyvin olla ”Selviytyminen” tai ”Työ selviytymiskeinona”, sillä tässä kontekstissa työ merkitsee juuri selviytymistä ja toisaalta selviytyminen edellyttää työtä. Otsikko ”Työ” on kuitenkin myös perusteltu, sillä se kuvaa laajemmin sodanjälkeisen aikakauden fyysisten toimintojen arkea ja toimii siten rauhaan palaamisen konkreettisena menetelmänä. Olihan sotaleskien ja sotaorpojenkin tekemä työ jälleenrakentamista, elämän rakentamista nimittäin.

Lasten työnteko ei toki ollut tavatonta 1940–1950-lukujen Suomessa. Työteon oppimista jo lapsuudessa pidettiin yleisesti tärkeänä osana suomalaista agraarisen elinympäristön kasvatuserinnettä¹⁸¹, joka jatkui vielä pitkään sotien jälkeenkin koneellistumisen aikakaudella. Pirjo Korkiakankaan tutkimustaan varten laatiman kyselytutkimuksen mukaan vuosina 1940–1954 syntyneet lapset kertovat aloittaneensa työt yleisimmin 7–9

¹⁸⁰ Nyrhilä 2015, 151. Sankaruus käsitteenä ja teemana tulee laajalti esiin myös monissa Haapalahden (2007) tutkielmassaan käsittelemissä sotaorpojen muistelmissa. Sankaruutta on käsitellyt myös muun Ilona Kemppainen (2006) teoksessaan *Isänmaan uhrin. Sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana*.

¹⁸¹ Korkiakangas 1996, esimerkiksi 112, 324–328. Pirjo Korkiakangas käsittelee etnologisessa väitöstyössään suomalaista lapsuutta kahden suuren pääteeman, työn ja leikin, kautta. Tutkimus antaa näkökulmia myös 1940–1950-luvuilla lapsuuttaan viettäneiden lasten kokemuksiin, vaikka sotavuodet ja jälleenrakentamisen aika eivät ole ajallisesti tutkimuksen keskiössä, eikä tutkimuksen tavoite ole osoittaa lapsuuden luonteen radikaalia muutosta juuri tuona aikana.

vuoden iässä, mutta huomattava prosentuaalinen osuus (32%) vastanneista kertoo aloittaneensa työt kykyjensä sallimissa rajoissa jo 3–6 vuoden iässä.¹⁸²

Korkiakankaan havaintojen mukaan juuri vuosina 1940–1954 syntyneiden lasten muistoissa työnteon luonne velvollisuutena näyttää korostuvan muina aikoina syntyneiden lasten muistoista poiketen. Korkiakangas tulkitsee havaintoaan kaksijakoisesti jälleenrakentamisen ajan niin sanottujen ylimääräisten työvelvoitteiden sekä toisaalta vasta alkamassa olleen maatalouden koneellistumisen kautta.¹⁸³

Sotavuodet ja sotienjälkeinen aika muutti lasten työnteon perinnettä. Vaikka sen taustalla vaikutti yhä työn tekemisen oppiminen osana lapsuutta, historiallisesta kontekstista poikkeusolojen kumpuavat muutokset olivat vääjäämättömiä. Sukupuolijaot työnteossa lientyivät, ja niitä tärkeämmäksi tuli ajatus siitä, mitä lapsi kykenee missäkin iässä tekemään. Miesten töistä ei tullut ainoastaan naisten töitä vaan myös lasten ja etenkin tyttöjen töitä.

Tässä tutkielmassa ajatukseen työstä liittyy myös lapsen suhde työhön – oli se sitten äidin tai lapsen itsensä tekemää. Toimijoideni muistelmia tarkastellessani havaitsin, että sotaorvot kuvaavat itse tekemäänsä työtä usein hyvin tunteettomasti. Se ikään kuin kuului osaksi arkea, eikä se tavallisesti aiheuttanut sen suurempia tunnetilojen muutoksia. Toki poikkeuksiakin on.

Tuonnempana käsittelen tarkemmin Jänikselän perheen esikoisien, Sannin, suhtautumista työhön. Hänen muistelmissaan verraten lyhyt kuvaus työstä ohjaa tekemään vahvoja päätelmiä siitä, että työ oli Sannille muistutus isän poismenosta sekä vastuun äkillisestä

¹⁸² Korkiakangas 1996, 81. Korkiakankaan kyselytutkimus on osa tutkijan laajempaa väitöskirjatutkimusta, jossa on käytetty laajasti sekä haastattelu- että kyselypohjaista aineistoa. Viittaamani kyselytutkimus perustuu Korkiakankaan vuosina 1982 ja 1991 hankkimaan aineistoon, joka koostuu yhteensä 440 vastanneen tiedoista. Ks. lisää edellä mainittu sivut 54–56.

¹⁸³ Korkiakangas 1996, 112. Tulkinnan kannalta huomionarvoista lienee se, että Korkiakankaan tutkimusaineistossa suurinosa vuosina 1940–1954 syntyneistä lapsista elivät lapsuutensa maatalousyhteisössä.

kasautumisesta esikoisen harteille. Samantyyppisiä viitteitä on myös Hangasmaan Juhon muistelmissa. Tosin Juho oli Sanniin verrattuna isän kuollessa niin pieni, että hänen vastuunsa kasvoi ja kasautui suuremmalla aikavälillä kuin Sannin vastuu. Juhon kohdalla voidaankin ehkä puhua laajemmin työn merkityksestä rauhaan palaamisen arjessa, sillä Juhon kokemukset ilmentävät oivallisella tavalla nimenoman rauhaan palaamisen haasteita perheen ja kasvavan sotaorvon yksilöllisellä tasolla.

Pääasiassa sotaorvon omaa työtä suurempia tunnetiloja aiheutti sotaorvon suhtautuminen äidin tekemään työhön ja etenkin siitä aiheutuneisiin elämänmuutoksiin. Esimerkkinä tästä on Ainon kokemus siitä, miten äidin työ synnytti voimakkaan yksinäisyyden tunteen ja ajatuksen hylätyksi tulemisesta.¹⁸⁴ Toisaalta sotaorvot myös ihailevat äidin tarmokkuutta, joka ilmeni usein jatkuvana työn tekemisenä.¹⁸⁵ Jotkut sotaorvot ovat kuvanneet myös äidin tuntemuksia siitä, miten velvollisuus työn tekemisestä oli aina pois ajasta lasten kanssa kotona.¹⁸⁶ Suvi Haapalahti havaitsi omassa pro gradu -tutkielmassaan, että monet sotaorvot suhtautuivat työhön vastuun kantamisena ja liittivät työnteon osaksi isän menetyksestä johtunutta muutosta, jonka vuoksi ”elämän oli jatkuttava”.¹⁸⁷ Siten työ muutti myös perheen dynamiikkaa ja sisäisiä sosiaalisia rakenteita.

Korkiakankaan kyselytuloksia myötäillen tämän tutkielman aineiston toimijat ovat huomattavalta osalta osallistuneet kodin ja tilan töihin heti, kun ikä ja kyvyt ovat sen sallineet. Tällaista mentaliteettia työn tekemisen suhteen kuvaavat tämän tutkielman aineistossa esimerkiksi Vähämäen perheen kuopus Olavi, Hangasmaan Juho tai Jänikselän perheessä Sannin keskimmäinen pikkusisar Sisko. Ruoanlaitto, peltotyöt, lehmienlypsy, perheen kuukausibudjetin kirjaaminen tai talonrakennusprojekti ovat

¹⁸⁴ Tutkimusaineisto: Aino Kosken muistelmat

¹⁸⁵ Tammi 2018, 108–109.

¹⁸⁶ Tammi 2018, 133.

¹⁸⁷ Haapalahti 2007, 67.

kaikki askareita, jotka esiintyvät toimijoiden muistelmissa. Jälleenrakentamista voi siten merkitä jo pelkästään ajatus siitä, että jokainen kantaa oman kortensa kekoon.

Työ kuvastuu lapsen arjessa siten monessa mielessä arjen täyttävänä elämänmuotona.¹⁸⁸ Se, mikä erottaa sotaorvon kokemuksen muiden lasten kokemuksista, on työnteossa läsnä olevat välinearvot. Tällaisia välinearvoja kuvaavat käsitykset siitä, mistä syistä työtä tehtiin, mihin sillä tähdättiin ja mitä se palveli. Perheessä, jonka isä palasi sodasta, työnjako ja työn tekemiseen liittyvät roolit jaettiin myös tietyllä tapaa uudelleen, mutta tällaisessa perheessä aikuisia työntekijöitä oli yleensä kaksi. Sotaorvon perheestä yksi oli poissa, joten vaikka rooleja jaettiin, ne jaettiin aina ajatellen, että tekijöitä on yksi vähemmän. Tämä ajallisesta kontekstista kumpuava tosiasia saattoi ohjata monen sotaorvon suhtautumista työhön ja sen merkitykseen osana arkea.

”Meillä lapsilla ei ollut koskaan vapaa-ajan ongelmia, sillä vapaa-aikaa ei juuri ollut”, kirjoittaa Olavi kuvaillen sodanjälkeistä lapsuusarkeaan.¹⁸⁹ Eräänlaista elämän jälleenrakentamista ja jatkumista kuvannee Olavin ja Esterin äidin päätös istuttaa jokaiselle lapselle oma omenapuu kodin puutarhaan. Olavin mukaan sisaret olivat itse vastuussa omista omenapuistaan, mutta saivat toisaalta myös syödä oman puunsa sadon itse.¹⁹⁰ Tällä tavalla lasten oma kyky kantaa vastuuta vahvistui, ja samalla lasten rooli kodin askareiden hoidossa muodostui keskeiseksi osaksi arjen kulkua.

Yhdeksänvuotiaana Olavi liittyi partiopoikiin ja sai kotona hoitovastuulleen puutarhan pienen nurkan, johon hän sai istuttaa perunoita ja porkkanoita. ”Osa sadosta meni kotikäyttöön, ja loput sain viedä partion kerhoon myytäväksi”, Olavi muistelee ja jatkaa:

”Alkukesäisin keräsimme pajunoksia, jotka kuorimme, niputimme ja myimme Osuuskauppaan. Syksymmällä kerättiin puolukat ja mustikat, joista osa jätettiin kotikäyttöön ja osa myytiin. Helmikuussa hankikalien aikaan kerättiin avaamattomia männynkäpyjä, jotka sitten myytiin Osuuskauppaan. Tällä tavalla

¹⁸⁸ Korhokangas 1996, 112. Myös laajemmin teoksessa.

¹⁸⁹ Tutkimusaineisto: Olavi Vähämäen muistelmat

¹⁹⁰ Tutkimusaineisto: Olavi Vähämäen muistelmat

saimme maanviljelyksen rinnalla sen verran lisätuloja ja taskurahoja, että tultiin toimeen.”¹⁹¹

Olavi oppi äidiltään myös ruoanlaittotaidon. Ruoanlaitto oli tärkeä kuopuksen tehtävä, sillä vanhemmat sisaret olivat kesäisin kiinni sadonkorjuutöissä, ja jonkunhan oli jätävä kotiin valmistamaan perheelle syötävää. Kuopuksen tehtäviin kuului myös kanalan munien kerääminen ja peseminen ennen kuin ne vietiin kauppaan myytäväksi. Kun perheen emakko porsi, Olavin tehtäviin kuului vahtia, etteivät pienet porsaat jää emakon alle puristuksiin.¹⁹²

Olavin muistelmissa vastuun kasvaminen kodin töistä iän karttuessa muodostaa selkeän jatkumon. Hänen muistoissaan työ ei kuitenkaan tunnu olleen taakka, vaan pikemminkin luonnollinen osa lapsuuden arkea. Olavi puhuu taloudellisesta niukkuudesta ja sen kääntöpuolesta, henkisestä rikkaudesta; perheen apuna olivat nimittäin aina tarvittaessa niin äidin siskot ja veljet kuin isänkin puolen suku.

Aiemmassa alaluvussa, jossa käsiteltiin äidin surua, tarkastelin Olavin ajatuksia työn merkityksestä äidille. Yli 90-vuotiaaksi elänyt Tilda-äiti koki poikansa mukaan raskaan ja työntäyteisen elämän.¹⁹³ Näkökulma yhtäältä tukee Olavin ajatusta työstä luonnollisena osana arkea, mutta toisaalta se sisältää myös ajatuksen siitä, että olisi voinut olla toisinkin (jos isä olisi elänyt). Sotaorvon kokemuksessa työ ja sen kasautuminen kiteytyy siten tiiviisti kokemukseen isän poissaolosta sekä äidin reaktiosta siihen.

Esterin muistoissa työn merkitys sodanjälkeisessä arjessa kuvastuu vahvasti äidin kautta, kuten jo aiemmassa äidin surua käsittelevässä alaluvussa todettiin. Kuitenkin myös Esteri mainitsee Olavin tavoin sukulaisten avun merkityksen maalaistalon töiden keskellä. Suvulla ja lähipiirillä on saattanut hyvinkin olla korostunut merkitys monissa sotaorpojen perheissä. Syynä ylimääräisen avun saamiseen on luonnollisesti ollut isän puuttuminen.

¹⁹¹ Tutkimusaineisto: Olavi Vähämäen muistelmat

¹⁹² Tutkimusaineisto: Olavi Vähämäen muistelmat

¹⁹³ Tutkimusaineisto: Olavi Vähämäen muistelmat

Esterin muistelmissa mielenkiintoista on se, ettei hän rinnasta itseään työhön kodin piirissä, vaan työ ja vastuu kaikesta tuntuu Esterin muistoissa olevan nimenomaan äidin harteilla. Äidin työnteon Esteri rinnastaa surutyön tekemiseen; tähän viittasi tyttärensä mukaan aikanaan myös äiti itse.

”Olen usein ajatellut, miten hentoinen äitimme jaksoi isän kuoleman jälkeen kuljettaa postia kaikki ne vuodet. Ehkä se oli surutyön tekemistä, kuten kotimme kauniin pihan kunnostuskin. Äiti kertoi myöhemmin, että hän teki surutyönään pihan ja metsän reunaan kauniin pitkän kiviaidan pihamaaltamme kerätyistä kivistä.”¹⁹⁴

Esterin muistelmissa on hyvin kuvaavaa se, miten objektiivisesta näkökulmasta hän tarkastelee lapsuuden kokemuksia. Tarkoitin objektiivisuudella tässä kohdin sitä, että muistelmista ei välity Esterin oma tunne, vaan pikemminkin äidin välittämä tunne. Työ kuitenkin kietoutuu osaksi Esterin kokemusta lapsuudesta, vaikkakin äidin kautta. Tämä on mielenkiintoinen ero Olavin ja Esterin muistelmissa. Siinä missä Olavi jäsentelee hyvinkin seikkaperäisesti lapsuutensa työhön liittyviä vastuualueita ja työnkuvan monipuolistumista iän karttuessa, Esteri keskittyy täysin näkökulmaansa äidin tekemästä työstä. Esterin muistot ohjaavat tulkitsemaan, että juuri äidin tekemällä työllä on ollut suuri merkitys tyttärensä kokemukselle.

Myös Hangasmaan perheen veljekset Pentti ja Juho kuvailevat sodanaikaisten ja - jälkeisten vuosien työtä hyvin toisistaan poikkeavalla intensiteetillä, joskin täysin eri tavalla kuin Vähämäen Olavi ja Esteri. Hangasmaan perheen kuopuksen, Pentin, muistoissa työllä ei ole keskistä roolia. Sen sijaan Pentti kuvaa monia tekemiään havaintoja, kuten koulu-uransa kehitystä ja evakkojen asutusta sekä toisaalta pohtii myös isän kuolemanaikaisia sotatapahtumia, joista jo aiemmassa alaluvussa mainitsin. Pentti kertoo muistoissaan heille muuttaneista Karjalan evakoista ja evakkojen asuttamiseen liittyneistä seikoista. Pentti kokee, että evakkojen asuttaminen ei ollut ainakaan hänen kotiseudullaan mitenkään yksinkertainen prosessi, vaan se vaati paikallisilta muun muassa tilanteen sietokykyä. Työn Pentti mainitsee vain muistellessaan äitinsä suhtautumista evakkojen asuttamiseen; äiti nimittäin Pentin mukaan toivoi evakoista

¹⁹⁴ Tutkimusaineisto

olevan hyötyä talon töissä, eikä äiti suostunut asuttamaan lapsiperheitä taloonsa.¹⁹⁵ Pentti antaa muistelmissaan ymmärtää, että tähän asenteeseen syynä oli nimenomaan kotona muutenkin olevan työn määrä.

Siirtoväen kokemuksista on kirjoittanut muun muassa Riikka Raitis teoksessa *Naisten aseet*. Suhtautuminen siirtoväen lopulliseen asuttamiseen vaihteli, ja syynä tähän oli muun muassa kulttuurien kohtaaminen.¹⁹⁶ Sodan aikana Vaasan lääni otti vastaan huomattavan määrän siirtolaisia, sillä eteläisten läänien resurssit oli varattu suurten kaupunkien mahdolliseen evakuoitotarpeeseen. Sijoitukseen vaikuttivat myös rautatieyhteydet.¹⁹⁷ Mielenkiintoisen näkökulman aiheeseen tuo Eila Laitisen teoksessa *Sodan haavoittama lapsuus* julkaistu kirjoitus evakkokokemuksista Pohjanmaalla. Eila kertoo, että asuessaan evakkona Ylistarossa (Lapuan naapuripitäjässä) hän koki erilaisuutta pohjalaisten joukossa. Eilan mukaan Pohjanmaalla oli tapana tehdä selvä ero paikallisten ja siirtokarjalaisten välillä.¹⁹⁸

Pentin vanhempi veli Juho kuvailee työntekoa keskeisenä osana omaa isän kuolemanjälkeistä lapsuuttaan. Juho kertoo muistelmissaan, miten isän lähtö sotaan sekä kaatuminen tarkka-ampujan luodista merkitsi monella tavalla asioiden muuttumista ja työmäärän kasautumista. ”Kotona navetta oli tehty väliaikaiseksi, eivätkä muutkaan rakennukset olleet aivan valmiita”, Juho kuvailee ja jatkaa todeten, että ”talon laina ei ollut lyhentynyt yhtään”. Tällainen oli Juhon kuvauksen mukaan perheen taloudellinen tilanne isän kuoleman jälkeen. Yhdessä rakennettu tila jäi keskeneräiseksi, ja lainan lyhentäminen jäi nyt täysin leskeksi jääneen äidin harteille. ”Oli siinä äidillä haastetta”, Juho muistelee.¹⁹⁹

¹⁹⁵ Tutkimusaineisto: Pentti Hangasmaan muistelmat

¹⁹⁶ Raitis 1993b, 233–236.

¹⁹⁷ Raitis 1993b, 212.

¹⁹⁸ Kuismanen, Lauri, Kivelä, Ritva & Laitinen, Eila 2010, 122–123. Artikkelin on jaettu kolmen sisaren omakohtaisiin muistoihin. Sivunumerot viittaavat Eilan kirjoittamiin kokemuksiin.

¹⁹⁹ Tutkimusaineisto: Juho Hangasmaan muistelmat

Isän kuoleman jälkeen perheen kotitilalla ei Juhon mukaan työskennellyt alkuun vakituista päivämiestä. Tosin kylällä asui sen verran väkeä, että töihin saatiin apua aina tarvittaessa. Juho muistelee, että Pariisin rauhan vuonna 1947 tilalle saapui työmieheksi Käkisalimesta kotoisin oleva Reino, joka työskenteli tilalla yli viisi vuotta. Juho osallistui tilan töihin alusta asti äidin apuna, sillä ”elämä oli arkista aherrusta, johon kasvava poika osallistui siinä missä kykeni”.²⁰⁰ Hän muistaa muun muassa sodan poikkeusolojen säännöstelystä johtuvat pakkoluovutukset, jotka koskivat etenkin tuottavia maatiloja. Maatilojen velvollisuus oli nimittäin luovuttaa valtiolle muun muassa viljaa ja heinää, ja oman tarpeen ylittävät maitovarat vietiin meijeriin. Maidonkulutuksesta tuli myös raportoida säännöllisesti.

”Jossain vaiheessa säännöstelyä liikkui huhu, että viljalaarit tullaan mittaamaan, ja maanviljelijät joutuvat luovuttamaan lisää leipäviljaa. Äiti tietysti hätäntyi. [...] Illalla kynttilän valossa säkitettiin viimeiset rukiit, jotka lastattiin rekeen ja vietiin vainiolle heinälatoon piiloon. Minä olin silloin niin pieni, että minulle jäi vain tarkkailijan osa siitä hämärähommasta. No, se huhu ei onneksi toteutunut.”²⁰¹

Työ oli Juhon lapsuudessa niin keskeisessä osassa, että se meni jopa koulunkäynnin edelle. Juho muistelee, miten etenkin syksyn koulunkäynti osoittautui haasteelliseksi puintitöiden aikaan, jolloin pellolla tarvittiin paljon työntekijöitä.

”Siitä hommasta oli vaikea lähteä kouluun, mutta pakko kai se oli. Matkalla kouluun minä hyppäsin vesiojaan ja palasin takaisin kotiin. Sanoin, että en voi mennä kouluun, kun sukat ovat märkänä. Lopun päivää kantelin sitten lyhteitä lähemmäs konetta.”²⁰²

Vuosien kuluessa Juhon vastuu kotitilan asioissa kasvoi, ja isoveljen lähtiessä armeijaan syksyllä 1955 Juho otti vastuulleen tilan isännän työt. ”Kaikki kesät ja talvet piti tehdä ansiotyötä”, Juho muistelee kouluvuosiaan kertailen. ”Silloin ei ollut olemassa opintotukea, ja velan korko oli jopa yhdeksän prosenttia. Tuntipalkkani [sahalla] oli 65 penniä, josta miinustettiin verot. Vanhemmat miehet saivat markan tunnilta.”²⁰³

²⁰⁰ Tutkimusaineisto: Juho Hangasmaan muistelmat

²⁰¹ Tutkimusaineisto: Juho Hangasmaan muistelmat

²⁰² Tutkimusaineisto: Juho Hangasmaan muistelmat

²⁰³ Tutkimusaineisto: Juho Hangasmaan muistelmat

Vaikka Juho kuvaa lapsuuttaan ja perheen sodanjälkeistä arkea työn paljoutena ja rahan niukkuutena, hänen kokemuksissaan ole ilmene katkeruutta. Työn paljoudesta ja loputtomuudesta kertoo muistelmissaan myös Jänikselän perheen esikoinen, Sanni, joka kokee, että hänen huoleton lapsuutensa päättyi isän kuolemaan. ”Selvisimme isän menetyksestä tekemällä työtä”, Sanni kirjoittaa ja jatkaa:

”Äiti ja minä teimme peltotyöt hevosen kanssa. Sitten, kun ikää ja taitoa tuli lisää, pärjäsin peltotöissä jo yksin. Heinätöissä ja elokorjuussa äiti oli kyllä mukana. Sisko oli isän kaatuessa yhdeksänvuotias, ja hänen vastuulleen jäi yksivuotiaan Anjan hoito. Sunnuntait pyhitettiin lepopäiviksi. Avustuksia emme ottaneet vastaan. Äiti oli sitä mieltä, että omillaan täytyy pärjätä.”²⁰⁴

Haapalahti havaitsi omassa tutkielmassaan, että käsitys lapsuuden päättymisestä isän kuoleman vuoksi on sotaorpojen muistoissa hyvin yleinen. Haapalahden mukaan sotaorvot kuvaavat isän kuolemaa ikään kuin käännekohtana, jonka jälkeen elämä ei ollut koskaan enää ennallaan.²⁰⁵ Tämän aineiston sotaorvoista Sanni sanoittaa kyseisen ajatuksen kenties kaikkein selvimmin. Ajatus – tai käsitys – elämän muuttumisesta on kuitenkin kaikille aineistoni toimijoille yhteinen. Jokainen heistä määrittelee omalla tavallaan myös työn eräänlaiseksi muistutukseksi ja todisteeksi siitä, että isä on poissa, ja elämä on muuttunut peruuttamattomasti.

Jänikselän perheen keskimäinen tytär, Sisko, kuvailee työtä lyhyesti, mutta painottaen sen merkitystä, kuten Sannikin. Sisko korostaa äidin tarmokasta luonnetta ja monipuolista osaamista. ”Hän kylvi, niitti ja ompeli vaatteita”, Sisko toteaa.²⁰⁶ Nuorin tytär Anja muistelee sisarensa tavoin äitinsä sitkeyttä ja ottaa esiin myös vanhimman siskonsa roolin työnteossa. ”Kotielämässä isän puuttuminen näkyi siinä, että äiti ja sisareni Sanni joutuivat hoitamaan karjan ja tekemään taloustyöt”, hän kuvailee. Anjan mukaan äiti kaiken muun ohella myös ompeli vaatteita lapsilleen sekä kyläläisille ja piti sunnuntaisin

²⁰⁴ Tutkimusaineisto: Sanni Kurunsaaren muistelmat

²⁰⁵ Haapalahti 2007, 66.

²⁰⁶ Tutkimusaineisto: Sisko Kotalan muistelmat

pyhäkoulu. ”Osaavia sekä ahkeria piti kaikkien äitien olla sotien aikoina ja vielä kauan niiden jälkeen”, Anja toteaa.²⁰⁷

Aino ja Aaro Leppilahti muistelevat työtä hyvin eri tavalla suhteessa toisiinsa. Tosin sisarusten kokemusten huomattavaan eroon vaikutti varmasti myös se tosiasia, että Aino vietti suurimman osan etenkin sotavuosista Helsingissä äidin siskon luona, kun taas Aaro asui pääasiassa äidin kanssa. Merkille pantavaa on, että Aaro, joka oletettavasti näki äidin tekemän työtä paljon enemmän kuin Aino, ei oikeastaan muistele työntekoa ollenkaan. Muistelmissaan hän käsittelee monipuolisesti käsitettä *sankari*, jonka merkitystä hän pohtii monesta näkökulmasta. Puhuessaan kotirintaman naisista, isovanhemmista ja lapsista sankareina hän viittaa rivien välissä työhön lausuen, että nämä ”äärimmäisin ponnistuksin pitivät kotirintaman pystyssä”.²⁰⁸

Aaron näkökulma tarpeesta pitää kotirintama pystyssä on mielenkiintoinen. Ajatus sisältää lausumattoman viittauksen suomalaisessa historiantutkimuksessa paljon käsiteltyyn ajatukseen kotirintaman merkityksestä sodan aikana.²⁰⁹ Kun puhumme merkityksestä, minusta se sisältää välittömän kysymyksen siitä, *kenelle* sillä on merkitystä. Mikä kotirintaman työn merkitys oli yhteiskunnalle, rintamasotilaille tai kotirintamalle itselleen? Mikä sen merkitys on ollut myöhemmälle identiteettillemme?

Otan aiheen esiin, sillä väitän sen sisältävän viittauksia myös toimijan myöhempään lukeneisuuteen – eikä toimija sitä itse kiistäkään. Päinvastoin Aaro kertoo muistelmissaan lukeneensa *Isän ikävän*²¹⁰, joka on ensimmäisiä Suomessa julkaistuja sotaorpojen kokemuksista kertovia kokoomateoksia. Mainittuaan kotirintaman ponnistukset hän pureutuu hetkeksi referoimaan mainitussa teoksessa käsiteltyjä isättömyyden kipuja sekä

²⁰⁷ Tutkimusaineisto: Anja Mäenpään muistelmat

²⁰⁸ Tutkimusaineisto: Aaro Leppilahden muistelmat

²⁰⁹ Aihetta ovat käsitelleet esimerkiksi Kirsi-Maria Hytönen (2015) sekä aiemmin *Naisten aseet* -teoksen (1993) toimittaneet Riikka Raitis ja Elina Haavio-Mannila.

²¹⁰ Malmi (2001).

kokemusta siitä, että yhteiskunta tavallaan unohti sotaorvot vuosikymmeniksi sotien jälkeen.

Tämän voi tulkita löyhäksi oletukseksi siitä, että kotirintaman ponnistuksilla oli enemmän merkitystä kotirintamalle itselleen kuin ympäröivälle yhteiskunnalle. Toki kotirintaman työn merkitys suomalaiselle yhteiskunnalle sodan aikana ja sen jälkeen lienee ollut erityisen keskeinen.²¹¹ Ongelma on kuitenkin se, että yhteiskunta itsessään ei koskaan kiitellyt kotirintaman (ja etenkin lasten) osallisuutta Suomen pelastamishankkeessa. Oikeastaan sota jätti jälkeensä useita vähemmistöryhmiä, joiden menetyksiin ei varsinaisesti voitu kiinnittää huomiota sodan jälkeen. Sotaorpojen lisäksi näihin hiljaiseloa eläneisiin ryhmiin lukeutuivat niin sotallesket kuin sotaveteraanit ja sotavangitkin.²¹² Elämä jatkui sotien jälkeen rakentamisena – monen mielestä kenties lähes tulkoon sellaisena kuin se oli ollut ennen sota.

Aaron muistelmia sävyttää myöhemmin kartutettu tieto, joka käy ilmi Aaron mainitessa lukeneisuutensa. Kokemus lapsuudessa koetusta työstä ja siihen liittyvistä asenteista on siten sävyttynyt Aaron muistelmissa aikuisena saadun tiedon perusteella. Toki Aaro ei muutenkaan varsinaisesti käsittele työtä. Sankaruus, jonka aiemmin mainitsin, liittyy kuitenkin työhön kotirintaman ponnistelujen kautta. Aaron mukaan kotirintaman työtä ei tunnustettu vielä vuosiin sodan päättymisen jälkeen. Sen myötä myöskään sotaorpoudesta ei puhuttu.²¹³ Aaro mainitsee, että koulussa työskenteli sodan jälkeen rintamalla ja kotirintamalla työskennelleitä ihmisiä, jotka kyllä tiesivät, mitä sota merkitsi

²¹¹ Esimerkiksi Raitis & Haavio-Mannila, 1993. Ks. myös Janne Haikarin artikkeli (teoksessa *Kun sota on ohi*), joka käsittelee Suomen jälleenrakentamista välirauhan vuosina 1940–1941.

²¹² Karonen & Tarjamo 2006, 390.

²¹³ Tutkimusaineisto: Aaro Leppilahti. Ks. myös Näreen kirjoittamat jälkisanat Tammen teoksessa *Sotaorpo ja isän muisto* (2018, 266–271). Näre kuvailee sotaorpoudesta syntyneestä käsityksestä sosiaalisena arpena, joka johtuu siitä, että sotaorpo on usein kokenut tullessa laiminlyödyksi ja unohdetuksi kansallisella tasolla, mutta toisinaan myös omassa lapsuuden arjessaan.

suomalaiselle ”kansakunnalle ja sen yksilöille”. Aaron sanoin ”yhteenkuuluvuuden henki yhdisti entisestään ja rohkaisi ponnistelemaan paremman huomisen hyväksi”.²¹⁴

Haapalahden analysoimassa aineistossa on viitteitä myös täysin toisenlaisesta yhteisön heijastamasta sotaorvon kokemuksesta. Haapalahti havaitsi tutkielmassaan, että monet sotaorvot kokivat yhteenkuuluvuuden sijaan ulkopuolisuutta kouluyhteisössä ja luonnehtivat toisinaan itseään ”hiljaisiksi sivustakatsojiksi”.²¹⁵ Sari Näre on taas todennut, että sotaorvot ikään kuin jätettiin tunnetasolla yksin.²¹⁶ Myös Ville Kivimäki tulkitsee sotaorpojen kokemuksen heidän äänensä vaientavaksi. Kivimäen mukaan sodista syntyneet henkiset traumat suljettiin kotien sisäpuolelle, jossa sotaorvot kantoivat oman kokemuksensa täysin yksin.²¹⁷

Aaron sisko Aino, joka vietti huomattavan osan varhaislapsuudestaan ja siten myös Suomen sotavuosista Helsingissä tätinsä luona, puhuu työstä paljon veljeään suorasanaisemmin. Tämä on sinänsä erikoista, sillä kriittisimpien vuosien aikaan Aino ei oikeastaan ollut näkemässä sitä, mitä työ konkreettisesti oli, eikä hänen myöskään siten tarvinnut osallistua sen tekemiseen. Ehkä työ kuitenkin syöpyi käsitteenä Ainon mieleen jo varhain juuri siksi, että Aino lähetettiin pois, *jotta äiti saisi tehdä töitä*. Sitä ennen täytyi muuttaa pois isän työn ansiosta olemassa olleesta työsuhdeasunnosta, *sillä isää ei enää ollut, ja äidin täytyi mennä töihin*.

Työllä on tämän perusteella ollut Ainon varhaisessa elämässä siis hyvinkin suuri ja arkea muuttava merkitys. Tätä kuvatessaan Aino tulee todenneeksi asian hyvin koruttomasti. Muuten Aino ei mainitse työtä suoraan ollenkaan. Se nyt vain on syy siihen, että Aino muutti äidin luota Helsinkiin tädin hoiviin pommitusten keskelle ja asui välillä jonkin aikaa myös enonsa leskivaimon perheen luona maalla Nurmossa. Niinä vähinä aikoina, jotka Aino asui kotona sodan aikana, hän tunsu tietynlaista aikuisten maailmassa eläneen

²¹⁴ Tutkimusaineisto: Aaro Leppilahden muistelmat

²¹⁵ Haapalahti 2007, 79–81.

²¹⁶ Näre 2007, 146.

²¹⁷ Kivimäki 2007, 232.

lapsen tyypillistä yksinäisyyttä. Tavallaan Aino ei kuitenkaan edes muodosta muistelmissaan aiheesta mielipidettä. Vallitseva tilanne (kuollut isä ja töitä tekevä äiti) on hänelle eräänlainen normaalitila, jonka vuoksi kaikki muut asiat tapahtuvat. Hän osaa kyllä kysyä, sillä hänellä on kokemus (täti), johon hän voi verrata eloaan kotona Seinäjoella (yksin). Niinpä hän kysyy, mutta ei jää edes odottamaan vastausta. Se on nimittäin lapsenkin mielessä melkoisen selvä. Muistelmissaan Aino kuvaa lapsuudenaikaisia pohdintojaan yksinäisyydestä kirjoittaen:

” Valtamerijupakan jälkeen [sisätiloissa suoritettu vesileikki, joka meni pahasti pieleen] asun jonkin aikaa Seinäjoen kodissa, jonne olemme muuttaneet äidin ja Aaron kanssa. [...] Veljeni on jo löytänyt itselleen leikkikaverin, ja äiti on mennyt lääkintävarikolle töihin järjestelmään sidostarpeita sotarintamalle lähetettäväksi. Istun kylmän hellan ääressä lattialla ja itken. Näinkö kamalaa elämä on?”²¹⁸

Työ käsitteenä korreloi siis eräällä tavalla yksinäisyyttä Ainon muistelmissa. Tämä on mielenkiintoista, sillä Aaron, veljensä, muistelmissa työllä on erilainen synonyymi: sankaruus. Lapsen kokemus työstä voi siis olla hyvinkin erilainen riippuen siitä, millaisen ympäristön lapsi saa ilmiöiden selittämiseen ja miten lasta itseään kohdellaan suhteessa johonkin selitettävään käsitteeseen tai ilmiöön. Myös lapsen myöhemmät ajatukset vaikuttavat luonnollisesti toimijoiden muistelmissa; kyseessä on kasa ainutlaatuisia narratiiveja, joiden pohjimmaiseen ajatukseen ei pääse käsiksi kuin kerran, hetkellä, jona ne on tuotettu. Tämä, mitä teen nyt tutkielman kirjoittajana, on vain eräänlaista rekonstruktiota jo pohditusta aiheesta tieteen sallimien menetelmien avulla.

Suvi Haapalahti on käsitellyt omassa tutkielmassaan myös muun muassa työn merkitystä sotaorvon elämässä. Sankaruus on tämänkin teeman yhteydessä huomion kohteena myös hänen analyysissään, sillä Haapalahti havaitsi omassa tutkimusaineistossaan ilmiön, jonka perusteella etenkin sotaorvoiksi jääneet poikalapset ovat pohtineet myöhemmin elämässään sitä, ovatko he täyttäneet omat velvollisuutensa ja tehtävänsä elämässä, kuten heidän sankarivanhempansa aikanaan täyttivät.²¹⁹ Samantapaista suhtautumista ei voi havaita suoraan tämän tutkielman aineistosta, mutta viitteitä sille antaa poikien ja tyttöjen

²¹⁸ Tutkimusaineisto

²¹⁹ Haapalahti 2007, 83–84

pääosin hyvin erisävyinen suhtautuminen työhön. Tytöistä Sanni on poikkeus, sillä muistelmiensa perusteella hän otti isän kuoleman jälkeen selvästi suuren vastuun kodin töistä äitinsä rinnalla. Vaikka Sannin tapaan myös Esteri on oman perheensä esikoistytty, ei hän korosta omaa vastuutaan työstä millään tavalla. Sen sijaan tämän aineiston pojat pohtivat omaa osuuttaan ja vastuutaan kodin töiden piirissä paljon herkemmin kuin aineiston tytöt.

3.5 Leikit

Lapsuuden leikkien on perinteisesti voitu katsoa heijastavan niin todellista kuin kuvitteellistakin maailmaa, ja täten leikit ovat arjessa olleet ikään kuin lasten omaa aluetta keskellä tuttua kodin, perheen ja lähipiirin muodostamaa ympäristöä.²²⁰ Leikit sekä niiden suhde työhön sotienjälkeisen ajan kontekstissa ovat kiinnostavia, ja sotaorvon näkökulma voisi antaa aiheelle hedelmällisiä katsontakantoja. Aiemmassa tutkimuksessani kiinnitin huomiota esimerkiksi siihen, että monet sotaorvot kuvasivat sodanaikaisissa leikeissään enkeleiden olemassaoloa.²²¹ Viittauksia yliluonnolliseen on havainnut myös muun muassa Eeva Tammi, joskin kyseessä ei ole ollut leikki, vaan kokemus siitä, että jokin on kannatellut läpi elämän.²²²

Tämän tutkielman muistelmissa lapsuuden leikkejä kuvataan koruttomasti osana muuta arkea, eikä kukaan toimijoista nosta niitä erityiseen asemaan muistelmissaan. On myös toimijoita, jotka eivät edes mainitse sanaa leikki; mieluummin he saattavat puhua vapaa-ajasta tai jättää koko aiheen sikseen. Toimijoiden kerronta ohjaa kuitenkin tulkitsemaan, että leikeillä tai leikinomaisuudella (esimerkiksi työssä) sotaorpo nimenomaan ikään kuin siirtyi aikuisten maailmasta omalle reviirillensä heijastamaan kokemuksiaan ja

²²⁰ Korkiakangas 1996, 196–197

²²¹ Nyrhilä 2015, ks. esim. 58–59 ja 132–134.

²²² Tammi 2018, 235

tuntemuksiaan ympäröivästä todellisuudesta.²²³ Tällaista tilannetta ilmentää esimerkiksi Aaron kokemus menettämisestä sekä siihen liittynyt leikki, jonka Aaro ikään kuin rakensi heijastamaan kuolemasta johtuvaa kokemusta. Isän muistoa koskevassa alaluvussa mainitsin Aaron kertomasta enkelileikistä, johon liittyy vahvasti myös naapurin tyttö:

”Lapsen muistojen kehitystä edesauttoi varmaan myös ne järkyttävät tuntemukset, joita liittyi tuohon yli 70 vuoden takaiseen maaliskuun viidenteen päivään. Sinä päivänä muistan tehneeni kotini pihahankeen loputtomasti enkeleitä, joiden teon naapurin Viola oli samalla viikolla minulle ja veljellen opettanut.”²²⁴

Katkelmassa Aaro kuvaa leikkihetkeä, joka kytkeytyy hänen mukaansa tiiviisti suruviestin jättämiin lapsuuden muistoihin. Muistelmissaan Aaro kertoo viestin isän kuolemasta tulleen kotiin vasta saman päivän iltana. Enkelileikit eivät siten tuona päivänä liittyneet Aaron kokemukseen isän kuolemasta, vaan niillä voi olla sota-ajan lapsen arkea yleisemmin kuvaava merkitys. Idea leikkiin tuli myös ulkopuolelta, naapurin tytöltä, joka opetti enkeleiden tekemisen veljellen ja Aarolle. Välttämättä enkeleiden tekeminen ei siis liittynyt lasten ajankuvaan ja kokemuksiin, vaan niillä on saattanut olla toisenlainen kulttuurinen merkitys. Voi myös olla, että enkeleiden tekemiseen on liittynyt niin ajankuva sekä kokemukset kuin kulttuurinenkin merkitys. Tämän tutkielman kannalta on kuitenkin kuvaavaa, miten Aaro kokee tarpeelliseksi mainita muiston enkelileikistä, jota hän sattumoisin leikki samana päivänä, jolloin tieto isän kuolemasta saavutti kodin.

Sodan aikana ja sen jälkeen kasvaneiden lasten muistot enkeleihin liittyvistä kokemuksista ovat merkityksellisiä ja aikansa kulttuuria kuvaavia ilmiöitä. Ihmisen suhde uskonnollisuuteen oli 1940–1950-lukujen Suomessa jokseenkin merkityksellisempi kuin

²²³ Korkiakangas kuvaa tutkimuksessaan leikin tehtäviä lapsen arjessa antropologin näkökulmasta ja listaa muun muassa historiallis-antropologisen näkökulman leikistä lapsen reviirin, eräänlaisen oman tilan, muodostajana. Ks. 1996, 196–197.

²²⁴ Tutkimusaineisto

nykyisin, ja tietynlaista ajatusta yliluonnollisen olemassaolosta saattoi lisätä myös sota itsessään.²²⁵

Samantyyppinen isän kuolemaan liittyvä muisto enkelileikeistä on myös erään toisen perheen pojalla, jonka muistelmat ovat osa aiemmin julkaistua kokoomateosta. Muistossa perheen kaksi poikaa leikkivät enkeleitä hyppimällä heinäpaalien päältä alas lumihankeen samaan aikaan, kun naapurin mies kulki ohi ja kehotti poikia menemään kotiin, sillä heidän isää oltiin tuomassa arkussa kantaen.²²⁶ Tässä muistossa ja Aaron kertomassa katkelmassa on yhteistä se, että molemmissa enkelileikki otetaan esiin yhdessä isän kohtaloa koskevan tiedon kanssa. Muisto menetyksestä on merkityksellinen, ja kenties siihen liittyen myös enkeleihin liittyvä leikki on jäänyt syvästi mieleen. Isän menettämiseen liittyvä muisto voi siten vahvasti ohjata toimijaa muistelemaan myös leikkiä tapauksessa, jossa sillä on isään liittyvä ajallinen yhteys. Toimijalle voi myös olla merkityksellistä muistaa tarkkaan juuri se, mitä hän itse oli tekemässä ja missä, kun suruviesti tuli kotiin.

Ainon muistot leikkeihin liittyen kuvaavat aikaa isän kuoleman jälkeen. Leikkien perusteella Ainon muistelmista saa kuvan, jonka mukaan toimija suhtautuu lapsuuden aikaansa valoisin huumorin täyttämien ajatuksin. Aino kuvaa ylipäättään leikkejä lapsen omana arkisena työnä, joka pohjautui joko johonkin juuri koettuun tai sellaiseen, mikä valtavasti kiinnosti ja kummastutti. Myös ajan kulumisen Aino rinnastaa leikkeihin. Leikki ajaakin Ainon muistelmissa ikään kuin ajan kulumisen välinettä. Sillä on pienen lapsen arjessa selkeä tehtävä, mutta Ainon arjesta huolimatta se ei – ainakaan muistelmien perusteella – ole pelolla tai epävarmuudella sävyttynyt.

Helsingissä tätinsä luona asuessaan Aino muistaa kummastelleensa kaupungin rannoilta aukeavaa suurta vesialuetta, jota kutsuttiin mereksi. Eräänä päivänä Aino sitten sai Matti-

²²⁵ Viitteitä tällaisista yliluonnollisista kokemuksista ovat antaneet myös muut tämän tutkielman toimijat, kuten esimerkiksi Jänikselän perheen tyttäret, jotka käsittelevät muistelmissaan äitinsä näkemää unta kuolleesta isästä.

²²⁶ Nyrhilä 2015, 58.

serkun kanssa idean. ”Tätimme kun on kovasti työllistetty kirjallisten töiden ja meidän kahden kanssa, hän ehdottaa eräänä päivänä, että leikkisimme hetken makuukamarissa kahden - - -”, Aino kirjoittaa ja jatkaa:

”Luulen, että se on Matti-serkku, joka keksii niin hullunkurisen idean. En kai minä nyt sellaista osaisi keksiä. Matilla on pieni sanko ja kylpyhuone ihan vieressä, ja vettä on vaikka kuinka paljon. Tehdään valtameri! Minäkin keksin itselleni astian. Otan käteeni sinisen kumisen kuorma-auton. Se on kovin pieni, mutta kun vettä hakee oikein nopeasti ja kippaa sen matolle, kyllä siihen valtameri syntyy. En tiedä, miten kauan ehdimme kipata vettä makuuhuoneen lattialle, ennen kuin tätimme tulee meitä katsomaan. Voi hirvityksen kauhistus!”²²⁷

Ainon toteuttama valtamerileikki yhdessä Matti-serkun kanssa lienee ollut lapsen kokemuksessa kevyttä vastapainoa Helsingin sota-ajan arjelle, jossa sireenien ääni, turvallisuudesta huolehtiminen ja jatkuva huoli olivat arkipäivää. Aino ei kuitenkaan varsinaisesti sanoita leikkien merkitystä. Vaikka hän kuvailee valtamerileikin syntyhetkeä hyvin seikkaperäisesti, ei hän selitä tai arvioi sen merkitystä lapsen näkökulmasta. Sen sijaan hän ottaa esiin tädin näkökulman, jossa korostuu huoli siitä, miten vedestä kostuneen huoneen saa kuivattua.

Kuten Aino, myös Olavi rinnastaa leikit ajan kulumiseen. Aika kului Olavin muistoissa muun muassa pesäpalloa tai jalkapalloa pelaten tai heinäladossa painien. Toisinaan Olavi saattoi pelata iltaisin kotipihassa vinkkiä [piiloleikki] naapurin lasten kanssa. Talvisin vapaa-aika kului lasketellessa ja kilpaillessa itse tehdyssä hyppyrimäessä.²²⁸

Sota-ajan leikkejä ja koulunkäyntiä artikkelissaan käsitellyt Tuomas Tepora toteaa, etteivät monet sota-ajan leikit juurikaan eronneet lapsille jo ennen sotaa tutuiksi tulleista leikeistä. Talvella niin maaseudulla kuin kaupungeissa leikkeihin kuului jo ennen sota-aikaa mäenlasku, hiihtäminen ja lumilinnojen tekeminen. Kesällä suosittuja vapaa-ajan leikkejä olivat uiminen, majojen rakentelu ja piilosilla oleminen. Sota-aikana leikkien aiheet saattoivat värittyä sota-aiheisilla narratiiveilla.²²⁹ Tällaisista sota-aiheisista

²²⁷ Tutkimusaineisto: Aino Kosken muistelmat

²²⁸ Tutkimusaineisto: Olavi Vähämäen muistelmat

²²⁹ Tepora 2010, 33.

leikeistä ei tosin ole viitteitä tämän tutkielman aineistossa. Enkelileikit ovat teemaltaan lähimpänä sota-ajalle tyypillisiä puheenaiheita tai kulttuuria, mutta nekään eivät suoraan liity sotaan itseensä. Tepora ottaa esille myös esimerkiksi hautajaisleikit, jotka kuuluivat joidenkin tutkimusten mukaan keskeiseksi osaksi lasten leikkikulttuuria sota-ajan Suomessa.²³⁰ Myöskään hautajaisleikeistä ei ole viitteitä tämän tutkielman aineistossa.

Sota- ja hautajaisleikkien keskeisyys sota-ajan lapsen arjessa ei kuitenkaan ollut mitenkään tavatonta. Sotaleikit ja niihin viittaavat variaatiot ovat olleet tuttuja lapsille jo vuosisatoja ennen toisen maailmansodan aikaa.²³¹ Toki sota-ajan lasten leikkejä tarkastelleet ovat havainneet, että lapsen kokemukset, arjen osaksi tulleet tavat sekä lähipiirin ilmentämä tunnemaailma ovat antaneet lasten leikkeihin oman ajankuvaa jäljittelevän vivahteensa.²³² Vaikka tämän tutkielman aineisto ei anna viitteitä suoraan sotaleikkiin, ei leikeistä vaikeneminen sulje pois niiden olemassaoloa. Toisaalta on myös kiinnostavaa, ettei leikeistä puhuta tai ettei niitä eritellä tai selitetä sen kummemmin. Tämän tutkielman aineistolle kokonaisuudessaan leikin suhde työhön tuntuukin olevan itse leikkejä suuremmassa roolissa. Toki poikkeuksiakin on.

Olavin sisko Esteri ei puhu leikeistä ollenkaan muistelmissaan. Ainut maininta, joka muistuttaa leikistä, liittyy jouluun. Esteri muistelee, miten perheen lapsikatras sai eräänä jouluna sotaorpokummeilta lahjaksi Anni Swanin kirjan.²³³ Koska Esteri oli perheen vanhin lapsi, hän sai tehtäväkseen lukea kirjaa muille. Muistelmien katkelmassa kerronta viittaa siihen, että tällaisia lukutuokioita toteutettiin myös muulloin kuin vain tuona jouluna. Esteri kuvailee, että häntä oikeastaan vähän harmitti se, että hän oli sisaruksista ainoa, joka osasi jo lukea, sillä tietenkin lukuvastuu jäi aina hänen harteilleen.

Esterin tavoin myöskään Jänikselän perheen esikoistytär, Sanni, ei kuvaile leikkejä muistelmissaan. Hänen muistelmistaan ei oikeastaan nouse edes ajatus vapaa-ajasta, vaan

²³⁰ Tepora 2010, 35–36.

²³¹ Tepora 2010, 42–43.

²³² Korkiakangas 1996, 273–277. Ks. myös Tepora 2010, 37–40.

²³³ Tutkimusaineisto: Esteri Kaupin muistelmat

kaikki isän kuoleman ja sodan jälkeiseen aikaan liittyvä kietoutuu ajatukseen loputtomasta työstä.²³⁴ Samanlaisia havaintoja on tehty myös muissa lähteissä. Tuomas Teporan mukaan monilla sota-ajan lapsilla jäi leikkiin hyvin vähän aikaa, sillä poikkeusolojen vaatimukset kohdistuivat myös lapsiin.²³⁵ Töiden tekeminen ja vastuu kasautuivat myös sotaorpojen harteille etenkin maaseudulla, jossa työtaakka oli raskas silloinkin, kun isä oli vielä läsnä. Nyt, kun miesten töiden tekijä oli poissa, työtä jaettiin jokaiselle, joka siihen kykeni.²³⁶

Sannin nuoremmat sisaret, Sisko ja Anja, eivät Sannin tapaan kerro leikeistä. Tosin Anjan muistelmien oheen on liitetty valokuva, joka antaa viitteitä siitä, että arki oli toki muutakin kuin vain työtä ja selviytymistä. Kuvassa Anja on kesäleirillä sotaorvoille tarkoitettussa kesäsiirtolassa, ja vuosi on 1956.²³⁷ Vaikka Anja ei mainitse kuvaa tai siihen liittyviä ajatuksiaan muistelmissa, sillä on selkeä merkitys Anjan lapsuusmuistoissa. Kuva kertoo lukijalle myös jotain sellaista, mitä teksti itsessään ei kerro. Siinä mielessä Anjan lapsuus näyttäytyy kuvan ansiosta ehkä hieman toisenlaisena kuin hänen kahden sisarensa työntäyteisyyteen perustuvat muistot.

Niin ikään Hangasmaan veljekset eivät mainitse leikkejä omissa muistelmissaan. Sen sijaan molemmat puhuvat jonkin verran työstä, etenkin perheen toiseksi nuorin lapsi, Juho, mikä todettiin jo aikaisemmassa luvussa. Juhon työhön liittyvissä kuvauksissa on kuitenkin paljon leikinomaisuuden aineksia. Vaikka leikki ei ole käsitteenä läsnä muistelmissa, työhön keskittyvät kuvaukset antavat vaikutelman siitä, että työn tekeminen oli Juholle eräänlaista lapsen maailmaan tai omalle reviirille palaamista ja siten samalla irtautumista aikuisten maailmasta. Muisto työn tekemisestä toimii siten Juhon muistelmissa ikään kuin leikinomaisena näkökulmana maailmaan.

²³⁴ Tutkimusaineisto: Sanni Kurunsaaren muistelmat

²³⁵ Tepora 2010, 47–48.

²³⁶ Tammi 2018, 184–185.

²³⁷ Nyrhilä 2015, 94.

Korkiakangas havainnoi väitöskirjassaan samantyyppisiä lapsuuden muistoja, joissa leikki sekoittuu osaksi työntekoa.²³⁸ Korkiakankaan aineistossa tällainen ilmiö korostuu 1900-luvun alkupuolella lapsuutensa eläneiden toimijoiden muistoissa. Ilmiö työnteon ja leikkien sekoittumisesta ei tietenkään ole tavaton, kun ottaa huomioon sen, miten huomattava osa jokapäiväistä arkea työnteko oli agraarisessa elämänpiirissä. Juhon kohdalla työ saattoi pitkään olla ikään kuin leikkiä; suhteessa pakolliseksi koettuun koulunkäyntiin se oli mukavaa ajanviettoa, jonka kautta lisäksi vielä pääsi kehittymään.

Korkiakangas rinnastaa työn ja leikin myös silloin, kun toimijat muistelevat syitä leikin vähentymiseen. Tähän syynä on Korkiakankaan mukaan usein työnteon lisääntyminen.²³⁹ Samankaltainen muutos työhön suhtautumisessa näkyy myös Juhon muistelmissa. Ajallisesti muutos asenteessa liittyy konkreettisiin tapahtumiin. Vanhemman isoveljen lähtiessä armeijaan ja toisen käydessä yhteiskoulua Juho koki vastuun tilan isännyydestä siirtyvän täysin hänen harteilleen. Tässä kohtaa muistelmia myös tapa kuvata työntekoa muuttuu lapsuuden ajanvietosta vastuun kantamiseksi. Tällaisena ensimmäisenä suurena vastuuna Juho kuvaa talven aikaan toteutettua tukkienkaato-operaatiota, jonka taustalla oli ajatus uuden puimaladon rakentamisesta.

”Sinä talvena minä täytin 16 vuotta. Lunta oli valtavasti. Minä ajoin tukkeja hevosella sahalle yksin. Muistan, että joskus isoja tukkeja siirtäessä näin melkein tähtiä, vaikka ei ollut edes kuutamo. Kun seuraavana kesänä tehtiin porukalla puimalato, vanhempi veli oli kotona auttamassa. Sen kesän jälkeen veljet lähtivät sitten koulutielle.”²⁴⁰

Jos leikin merkityksestä vetää johtopäätöksiä tämän tutkielman aineiston perusteella, sen voi tulkita kietoutuvan yhtäältä lapsen kokemaan ajalliseen kontekstiin sekä toisaalta tiiviisti osaksi työn tekemisen kulttuuria. Kuten aiemmin mainitsin, se että suurin osa toimijoista ei ollenkaan tai juurikaan käsittele leikkiä tai leikkimisen merkitystä lapsuudessaan, ei tokikaan tarkoita sitä, etteikö leikkejä olisi ollut. Tämän tutkielman aineisto ei oikeastaan riitä kuvaamaan sotaorvon näkökulmaa sodanajan tai sen jälkeisen

²³⁸ Korkiakangas 1996, 200–201.

²³⁹ Korkiakangas 1996, 201.

²⁴⁰ Tutkimusaineisto: Juho Hangasmaan muistelmat

ajan leikkeihin, vaan pikemminkin aineisto ohjaa tulkitsemaan, että leikit ja niihin suhtautuminen noudattivat sinänsä hyvin ajan lapsuudelle tyypillistä linjaa. Mikäli toimijoita ohjaisi muistelemään leikkejä, niiden merkitystä ja muuttumista, aineiston sanoma voisi olla toisenlainen, ja aiheesta voisi tehdä myös syvempiä ja vertailevampia tulkintoja.

4 MINUUS SUHTEESSA AIKAAN JA TILAAN

Tämän tutkielman toimijoilla minuus on muistelmassa täysin toissijainen kerronnan väline, vaikkakin toimijoiden käsitys minuudesta itsestään tuntuu rakentuvan vahvasti muistelmien pohjalta. Sotaorvolle, kuten kenelle tahansa lapselle, vanhempien merkitys minuuden rakentumisessa on keskeinen. Siksi onkin mielenkiintoista tarkastella minuuden rakentumista sotaorvon näkökulmasta. Sotaorpo ei ole kerronnan tasolla missään muodossa isätön, vaikka hänen isänsä on menehtynyt.²⁴¹ Isän merkitys niin muistelmien kerronnassa kuin minuudenkin muodostumisessa on valtava, eikä varmaankaan vähiten siitä syystä, että isä on menehtynyt sankarina suuremman tarkoituksen vuoksi.

Isän menehtyminen on liitetty aiemmissa tutkimuksissa usein sotaorvon minuuden rakentajaksi.²⁴² Osittain tämä varmasti pitää paikkansa, mutta en ole tämän tutkielman aineiston pohjalta täysin vakuuttunut siitä, missä määrin tosiasia itsessään on rakentanut sotaorvon minuutta. Isän menetys poikkeusoloissa sodan vuoksi on kyllä kaikkien teemojen läpi kulkeva syvärakenteellinen seikka, sillä ilman isän menetystä ei olisi sotaorpoja eikä tätä tutkielmaa. Tämän tutkielman yhdeksän toimijan kokemuksia ja muistoja tarkastellessa syvärakennettakin keskeisemmäksi on kasvanut kuitenkin jokin muu teema kuin isän kuolema – minuuden kannalta siis. Tästä samasta syystä isän kuolema itsessään ei ole myöskään tutkielman teemojen joukossa.

²⁴¹ Tammi 2018, 235–239, myös 51–89.

²⁴² Isän muistoon ja sen merkitykseen on viimeisimpänä kiinnittänyt laajaa huomiota esimerkiksi Eeva Tammi teoksessaan *Sotaorpos ja isän muisto* (2018). Teos pyrkii määrittelemään sotaorpoutta isän muiston ja orvon oman äitisuhteen kautta. Keskiössä tutkimuksessa on kuitenkin nimenomaan isän kuolemasta johtuva sotaorvon leima tai nimitys, jonka pohjalta monet sotaorvot Tammen mukaan selittävät omaa minuuttaan.

Markku Ojanen on tutkimuksessaan havainnut, että sotaorpojen minuuks rakentuu usein ajatukselle selviämisestä.²⁴³ Ojanen on pyrkinyt tekemään laajempia yleistyksiä aineistosta, jota hän on kerännyt ja tarkastellut pääosin kvalitatiivisessa mielessä, joskin melko monipuolisella otannalla. Tämän tutkielman otanta on suppea, mistä syystä tutkielman analyysin perusteella ei voi johtaa yleistäviä johtopäätöksiä. Toki tämä tutkielma voi antaa suuntaa ja avata keskustelua esimerkiksi juuri siitä, miten minuuks rakentuu lapsuudessa, jossa faktoja ovat menetetty isä, jälleenrakentamisen poikkeusolot sekä sosioekonomiset haasteet, jotka historiallisesta kontekstista ja menettämisen kriisistä vääjäämättä syntyy. Siihen nähden lienee kuvaavaa, että ajatus selviämisestä liittyy myös tämän tutkielman hypoteeseihin.

4.1 Sisarten ja sukupuolten väliset yhteydet ja erot

Luvun kolme alaluvuissa sisarten ja sukupuolten välisiä yhteyksiä ja eroja on jo sivuttu useissa kohdissa mikrotasolla. Tässä luvussa aihetta tarkastellaan laajempaan kokonaisuutena. Minua kiinnostaa, miten kokemus lapsuudesta näyttäytyy perheiden sisällä eri toimijoiden näkökulmia rinnastettaessa. Pohdin, onko kokemuksissa lapsuudesta havaittavissa eroja, joista voisi johtaa ikä- ja sukupuolieroista johtuvia tulkintoja.

Tässä tutkielmassa toimijoiden kokemuksesta lapsuudesta on tarkasteltu neljästä näkökulmasta: äidin surun, isään liittyvien muistojen sekä työn ja leikin kautta. Aineistosta nousee esille kaksi vahvaa näkökulmaa, jotka ovat keskeisiä kaikille tutkielmani toimijoille. Nämä näkökulmat ovat äidin suru ja työ. Kuvaavaa on, että nämä näkökulmat myös liittyvät läheisesti toisiinsa jokaisen toimijan muistelmissa. Tämä huomio ohjaa tulkintaan siitä, että äidin suru ja työ sinänsä ovat jokaista sotaorpoa yhdistäviä tekijöitä ikään ja sukupuoleen katsomatta.

²⁴³ Ojanen 2013. Havainto on koko teoksen läpileikkaava. Ojanen käsittelee selviytymistä ja kukoistamista eräänlaisena lopputuloksena, jonka suurin osa sotaorvoista Ojaseen mukaan saavuttaa elämänsä aikana. Ojaseen psykologian alaan lukeutuvassa tutkimuksessa käsitellään laajamittaisesti sotaorpojen hyvinvointia.

Kokemuksellisia erojakin kuitenkin on. Vähämäen perheen lasten eli Esterin ja Olavin välillä keskeisintä lienee se, että Esteri puhuu äidin surusta ja työstä nimenomaan äidin tekemänä surutyönä, kun taas Olavi rinnastaa työn omaan subjektiiviseen kokemukseensa lapsuuden töistä. Olavi kyllä mainitsee äidin tekemän työn ja kuvailee Esterin kanssa samansuuntaisia muistoja, kuten kodin pihaa rajaavan kiviaidan, jonka äiti itse teki. Äidin työ ei kuitenkaan korostu Olavin muistoissa, kuten se korostuu Esterin muistoissa. Olavin näkemys työstä on subjektiivisena myös kokonaisvaltaisempi, sillä se sisältää mainintoja Olavin oman työnkuvan kehittymisestä ja vastuun kasvamisesta iän myötä. Toisaalta Olavin muistelmat kuvaavat myös Olavin oman lapsuudenaikaisen työn rinnastamista vanhempien sisarusten työhön ja äidin vastuualueisiin.

Ajatus äidin kokemasta surusta on Olavilla ja Esterillä samansuuntainen, vaikkakin sisarukset ottavat aiheesta hyvin toisistaan poikkeavan otteen. Äidin surua käsittelevässä luvussa totesin Esterin sanoittavan surun, jota Olavi kuvailee muistelmissaan. Olavin kertomus kokonaisuutena ohjaa vahvaan tulkintaan äidin surun läsnäolosta, mutta Olavi ei missään kohtaa mainitse suoraan metatekstin omaisesti, että äiti on surullinen. Esteri sen sijaan kirjoittaa surusta.

Tulkintoja on vaikea tehdä ilman tukiaineistoa, jollaisena tutkimukseni toimijoiden muistelmat toimivat toisilleen. Jänikselän perheessä kolmen tyttären kesken on havaittavissa suuria eroja siinä, miten äidin surua ja työtä kuvataan. Perheen esikoinen, Sanni, kokee isän kuolemasta johtuneen työn oman lapsuutensa päättymisenä, kun taas sisaruksista keskimmäinen, Sisko, suhtautuu työhön kevyemmin. Nuorimmainen Anja ei juurikaan pohdi työn merkitystä omasta näkökulmastaan. Hän ihailee sisartensa ahkeruutta ja arvioi äitinsä taakkaa, joka toki oli Anjan mukaan yhteistä kaikille sodanajan äideille.²⁴⁴

²⁴⁴ Tutkimusaineisto: Anja Mäenpään muistelmat. Sotaleskien taakkaa niin työn kuin surunkin näkökulmasta on tutkittu hyvin kattavasti suomalaisessa sotahistoriantutkimuksessa. Esimerkiksi Tuula Salmi on käsitellyt aihetta teoksessaan *Kansakunnan lesket* (1986). Uudemmissa tutkimuksista aiheeseen on ottanut kantaa muun muassa Eeva Tammen sotaorpoutta käsittelevä teos (2018).

Toisaalta äidin suru kietoutuu osaksi työtä ja arkea vahvemmin Sannin ja Siskon kertomuksissa kuin Anjan kertomuksessa. Sisaruksista Sisko kuvaa äidin surua tarkimmin, ja Sanniin verrattuna hänen muistelmansa ovat hyvin objektiivisia. Sannin kokemus etenkin työstä on sen sijaan hyvin subjektiivinen. Tämä ohjaa tulkintaan siitä, että Sanni koki työn teon oman lapsuutensa (tai sen päättymisen) kannalta hyvin merkitykselliseksi asiaksi, ja siksi siitä on myös tarpeen kertoa.

Hangasmaan perheen veljesten eli Juhon ja Pentin muistelmat antavat toisiinsa rinnastaen hyvin mielenkiintoisen kuvan kahdesta lapsuuden kokemuksesta yhdessä kodissa. Siinä missä Juho nostaa työn keskeiseksi osaksi muistelmiaan, Pentti ei pidä sen tekemisestä sen suurempaa meteliä. Poikien lapsuuden ja kasvun ajan kokemusta erottaa toki se, että toinen pojista lähti opiskelemaan ja toinen peri perheen maatilaa. Juho maatilaa jatkajana ehkä orientoitui kotitilalla tehtävään työhön ja on siksi rakentanut sen ympärille keskeisiä muistoja lapsuudenajastaan. Sen sijaan Pentti perheen kuopuksena kuvaa työn sijaan lapsuudessaan tekemiä objektiivisia havaintoja ja muutoksia sekä omaa koulutaivaltaan. Työ tavallaan on olemassa taustalla, mutta Pentti ei ole kiinnostunut kirjoittamaan siitä, kuten Juho on. Eroavaisuudet ohjaavat tulkintaan siitä, että jo poikien lapsuudessa oli nähtävillä viitteitä heidän tulevaisuutensa ammasteista.

Sari Näre käsittelee artikkelissaan *Sotaorpojen mykkä ikävä* sotaorvoille tyypillistä taipumusta kiltteyteen, työteliäisyyteen ja tunnollisuuteen. Näre kutsuu sotaorpojen kantamaa käsitystä omasta minuudestaan ”lunastaja-identiteetiksi” [sic], jonka voi nähdä eräänlaisena ydinminuuden muotona koko elämänsä ajan vastuuta kantaneen orvon olemuksessa.²⁴⁵ Tämän tutkielman toimijoista vahvimmin Juhon ja Sannin omistautumisessa kodin työlle on nähtävissä eräänlainen lunastajaidentiteetti, joka kuvastuu nimenomaan kokonaisvaltaisena tunnollisuutena ja työteliäisyytenä. Näistä kahdesta etenkin Sannin kokemuksesta huokuu myös eräänlainen uhriutumisen, jonka Näre liittää myös sisukkuuteen ja päättäväisyyteen. Tällainen sisukkuus voi Näreen

²⁴⁵ Näre 2010b, 143–145. Koko artikkeli sivuilla 123–148.

mukaan konkretisoitua sotaorvon elämässä oman paikkansa lunastamisena työteliäisyyden ja tunnollisuuden kautta.²⁴⁶

Leppilahden perheen sisaret eli Aino ja Aaro elivät osan sodanajan lapsuudestaan eri osoitteissa. Aino asui osittain tätinsä luona Helsingissä sekä muiden sukulaisten luona, kun taas Aaro asui pääosin äitinsä kanssa. Muistelmissa esiin tuotu kokemus on kummallakin hyvin omanlaisensa, ja kuvaavaa on, että Aaro kuvaa lapsuudestaan oikeastaan vain isän kuolemaan liittyviä muistoja. Aino sen sijaan antaa muistelmissaan vallan nimenomaan lapsuuden kokemuksille, ja siten myös lapsuuden arkiset muistot liittyen esimerkiksi leikkiin tulevat voimakkaammin esille Ainon muistelmissa.

Aino avaa muistelmissaan myös kokemuksiaan Helsingin pommituksista. Tämän tutkielman osalta kyseessä on ainutlaatuinen kokemus, sillä muut tämän tutkielman aineistossa esiintyvät toimijat eivät tietävästi koskaan kokeneet pääkaupungin pommituksia omakohtaisesti. Jänikselän perheen keskimäinen tytär, Sisko, kuvailee kylläkin talvisodan aikaisia pommituksia, joista osa kohdistui myös Pohjanmaalle Lapuan ja silloisen Nurmon kunnan välissä olevaan Hirvijoen kylään. Molemmat toimijoista kuvaavat kokemiensa pommitusten hetkiä hyvin seikkaperäisesti ja tarkkaan:

”Yhtäkkiä alkoi kuulua lentokoneiden ääniä. Kaikki me kolme pelkäsimme. Koneiden ääni vain voimistui ja voimistui. Erkki [Jänikselän perheen sittemmin menehtynyt poika] päätti mennä ulos katsomaan. Pian hän tuli sisään ja sanoi, että ei ole hätää, ne ovat vain Kauhavan kaksitasoisia. [...] Samassa kuului jysäyksiä, ja koko tupa tärisi. Juoksimme siitä paikasta naapuriin, ja minä menin edellä ilman kenkiä. Sanni ja Erkki ottivat sängystä lakanan ja lähtivät perääni. Kun seuraavan kerran jysähti, he maastoutuivat lakanan alle. Minä vain juoksin lumessa.”²⁴⁷

Siskon kuvaus valaisee toisen maailmansodan ajalle tyypillistä maaseudulla harjoitettua pommiuhkaa vastaan suojautumisen menetelmää. Sota-aikana maaseudulla asuvia siviilejä neuvottiin maastoutumaan talvisaikaan lakanan kanssa ojaan tai suojaisaan maastoon, mikäli pommiuhka iskisi. Hälytysmerkkinä saattoi olla se, että pitäjän muuntajasta katkaistiin sähköt, jolloin paikkakunta pimeni. Kaupungissa varoitusäänet ja

²⁴⁶ Näre 2010b, 144–145.

²⁴⁷ Tutkimusaineisto: Sisko Kotalan muistelmat

hälytyssireenit muistuttivat lähestyvistä pommiuhasta. Tällöin kaupunkilaiset tiesivät, että oli aika suojautua pommisuojaan.²⁴⁸ Odotusaika pommisuojoissa saattoi olla pitkä, ja usein sinne täytyi lähteä jopa keskellä yötä.

”Sota jatkui. Nukuimme yöt tätini kanssa hänen ison huoneistonsa hallihuoneessa, joka oli keskellä hänen asuntoaan. Kun ovet neljään ympäröivään huoneeseen laitto kiinni, ei ollut ympäröiviä ikkunoita, joten sirpalevaara oli pieni. Öisin oli usein hälytyksiä, ja tati sieppasi minut sekä vaatetta kainaloonsa ja kantoi pommisuojaan. Hissä ei saanut käyttää, joten kierreportaita oli kierrettävä nopeasti viidennestä kerroksesta talon alimpaan kellariin. [...] Eräänä yönä olimme olleet pommisuojoissa jo kolmesti, ja aina vaara ohi -merkin jälkeen olimme palanneet takaisin sänkyyn nukkumaan. Mutta uni ei ehtinyt tulla kertaakaan, sillä aina tuli uusi hälytys. Kun palasimme kolmannen kerran tädin asuntoon, pillahdin itkuun sanoen, että ’se oli minun syytäni, kun en muistanut rukoilla’”²⁴⁹

Ainon muistelmista selviää, että pommisuoijat kävivät kaupunkilaisille kovin tutuiksi niissä vietetyn runsaan ajan ansiosta. Harvoin pommisuojoissa kuitenkaan Ainon mukaan keskusteltiin. Lähinnä ihmiset odottivat ja koettivat kuluttaa aikaa. Vaikka pommituskokemukset ovat jääneet elävästi Ainon mieleen, hän ei koe koskaan varsinaisesti pelänneensä pommituksia. ”[...] tutun aikuisen vieressä tunsin oloni jotenkin turvalliseksi”, Aino kirjoittaa.²⁵⁰

Todellinen kokemusperäinen aineisto pommituskokemusten osalta jää tässä tutkielmassa niin suppeaksi, ettei Siskon ja Ainon kokemusten pohjalta voi tehdä laajempia päätelmiä pommituksiin liittyvien muistojen merkityksestä sotaorvon kokemukselle. Kiinnostavaa on kuitenkin se, että Sisko ei kuvaa äidin läsnäoloa muistossaan ollenkaan, vaan kuvauksesta nousee esiin eräänlainen vahva selviämisen pakonomaisuus ja siihen liittyvä yksilön vastuu. Aino sen sijaan tukeutuu muistonsa perusteella turvalliseen ja läheiseen aikuiseen, joka kuitenkaan ei ole oma äiti. Kuvaavaa myös on, miten Aino muistossa soimaa itseään pommituksista.

²⁴⁸ Näre 2010b, 174.

²⁴⁹ Tutkimusaineisto: Aino Kosken muistelmat

²⁵⁰ Tutkimusaineisto: Aino Kosken muistelmat

4.2 Suhde äitiin

Yksi mielenkiintoinen aineistosta läpitukenve seikka, joka liittyy mielestäni ajatukseen sisarten ja sukupuolten välisistä yhteyksistä ja eroista, on tapa, jolla toimijat puhuvat tai jättävät puhumatta omista sisaruksistaan. Tässä on nimittäin havaittavissa huomattavia perhekohtaisia ja sukupuoliorientoituneita eroja, jotka ovat rinnastettavissa myös toimijoiden käsitykseen omasta äitisuhteestaan.

Aineistosta nousevien havaintojen perusteella pojat mainitsevat sisaruksiinsa ja perhesuhteisiinsa liittyviä asioita selvästi harvemmin kuin tytöt. Sisarusuhdetta keskeisemmässä asemassa pojilla tuntuu tämän aineiston perusteella olevan suhde omaan äitiin. Suhde isään on kunnioittava, mutta isän poissaololla on vahva raskauttava merkitys pojan kokemuksessa. Joidenkin poikien, kuten Olavin ja Juhon, kohdalla on havaittavissa myös vahva suojeluvietti äitiä kohtaan.

Tytöt sen sijaan kuvaavat laajemmin omia perhesuhteitaan sekä omaa paikkaansa perheessä. Esikoisuus tulee tyttöjen kuvauksessa vahvemmin esille kuin kuopuksen osa, ja siihen liitetään vahvasti myös velvollisuus suhteessa muihin sisaruksiin. Suhde äitiin onkin tyttöjen kokemuksissa ilmeisen keskeinen, mutta se ei selvästikään ole tytöillä kaikissa tapauksissa ongelmaton tai yksiselitteinen. Esimerkiksi Ainon muistelmissa rakentuva suhde äitiin sisältää monia vivahteita. Äiti on poissaoleva ja surullinen. Aino kohdistaa äitiinsä sääliä ja puhuu äidin jatkuvasta odottamisesta. Suhdetta kuvaa myös tilanne, jossa isoäiti oli sanonut Ainon äidille, ettei suinkaan saa antaa pois omaa lastaan.

Suvi Haapalahden mukaan sotaorpojen kokemuksista nousee kahdenlaisena piirtyvä äitikuva. Yhtäältä äiti nähdään arjen sankarina, urheana ja elämänuskoisena, lastensa tulevaisuuden eteen uhrautuvana voimanasena. Toisaalta joidenkin sotaorpojen muistoihin on Haapalahden mukaan väritynyt kuva henkisen jaksamisen ääri rajoilla eläneestä surumielisestä, väsyneestä ja joissakin tapauksissa jopa masentuneesta äidistä.²⁵¹ Tällainen kaksijakoisuus on havaittavissa myös tämän tutkielman aineistossa.

²⁵¹ Haapalahti 2007, 84–85.

Siinä missä esimerkiksi Aino kuvailee äitinsä surumielisyyttä, Juho sekä toisaalta myös Olavi, Esteri ja Jänikselän sisarukset korostavat äidistä huokuvaa urheutta ja elämänvoimaa.

Aineiston toimijoiden joukossa naispuolisia esikoisia ovat Sanni ja Esteri, joiden suhtautuminen äitiin perustuu yhtäältä erityiseen kunnioitukseen sekä toisaalta äidin työn korostamiseen ja siitä uhkuvaan suruun. Kokemus äidistä sisältää molempien esikoisten kohdalla viittauksia sekä urheaan että surumieliseen äitiin. Omaan lapsuuteen liittyvä työ ja vastuu korostuvat Sannin muistelmissa vahvasti, mutta Esteri ei korosta työtä omasta näkökulmastaan. Sen sijaan vastuu suhteessa sisaruksiin tulee esille Esterin maininnassa kirjan lukemisesta nuorempien sisarusten kuunnellessa.

Äitisuhde on puhuttanut myös aiemmissa sotaorpoihiin kohdistuvissa teoksissa. Eeva Tammi mainitsee äidin olleen keskeisin linkki sodassa kaatuneen isän ja sotaorvon välillä. Äidin merkitys korostuu, mikäli lapsella ei ole omakohtaisia kokemuksia isästään, mutta erityisesti myös se, miten äiti vaali isän muistoa, vaikutti lapsen kokemukseen.²⁵² Sodan vaikutuksista vanhemmuuteen kirjoittanut Ville Kivimäki toteaa, että lapsen äitisuhteeseen liittyi myös äidin oma jaksaminen sekä se, miten lapsi reagoi havaitessaan äidin olevan surullinen tai voimaton. Kivimäen mukaan sodan ajan ja sodanjälkeisen ajan kokeneet lapset olivat kuin tunnesäiliöitä, sillä he oppivat säilömään ja peittämään omia tunteitaan, koska eivät halunneet lisätä äitinsä taakkaa.²⁵³

4.3 Elämän jatkuvuus

Tämä teema kietoutuu tutkielman toimijoiden kertomuksissa vahvasti ajatukseen minuudesta sekä siitä, miten minuutta rakennetaan sotaorvon näkökulmasta läpi elämän. Sotaorpous onkin ikään kuin sisään rakentunut tunne, joka kulkee mukana koko elämän.²⁵⁴ Jatkuvuus on elämään liittyvä ominaisuus, josta monet sotaorvot puhuvat

²⁵² Tammi 2018, 90–91.

²⁵³ Kivimäki 2010, 190–191.

²⁵⁴ Tammi 2018, 235.

muistelmissaan. Isän kuolema on tiettyssä mielessä käännekohta, jonka jälkeen elämä jatkuu uusilla raiteillaan. Haapalahden havaintojen mukaan isän kuoleman jälkeisiin ja sotaa seuranneisiin vuosiin siirrytään sotaorpojen kertomuksissa usein toteamuksella ”elämän oli jatkuttava”.²⁵⁵

Jänikselän sisarukset muodostavat elämän jatkumisen kannalta koherentin muistelmien jatkumon, jonka kautta jatkuvuus muodostaa sisarten muistojen keskeisen näkökulman. Olen jo aiemmin maininnut nimenomaan Jänikselän sisaret kertoessani, miten he eräällä tavalla täydentävät toistensa muistoja ja näkökulmia samasta aiheesta. Elämän jatkuvuus on yksi seikka, joka on yhteinen heille, vaikkakin myös siinä sisaret käyttävät omanlaistaan näkökulmaa.

Leppilahden Aino ja Aaro kuvaavat myös omalla tahollaan hyvin voimakkaasti ajatusta elämän jatkuvuudesta. Aaro käyttää ajatustensa taustalla sanontaa ”ora et labora”, jonka hän kertoo vaikuttaneen maailmankuvaansa huomattavalla tavalla. Sekä Aino että Aaro nostavat jatkuvuutta pohtiessaan esiin myös äitinsä loppuelämän jatkuneen odottamisen tarpeen, josta huolimatta molemmat kokevat elämän jatkuneen omalla painollaan ja työn lomassa. Aino ja Aaro kouluttautuivat molemmat myöhemmin opettajiksi.

Hangasmaan Pentin ja Juhon muistelmissa elämän jatkuvuus kietoutuu veljesten kertomusten kronologisuuteen, joka etenee syntymän ja lapsuuden vuosista aikuiseksi kasvamiseen, aikuisuuteen ja nykyisyyteen. Tässä suhteessa veljesten muistelmat noudattavat hyvin samankaltaista kaavaa, vaikkakin näkökulmallisia eroja on paljon. Pentti keskittyy muistelmissaan pitkään isänsä kohtaloon ja vertaa omaa elämäänsä isänsä kokemuksiin. Tässä oikeastaan kulminoituukin Pentin näkemys elämän jatkuvuudesta: yhtäältä isän menettäminen antaa perintönä eräänlaisen kokemuksesta johtuvan sotainvalidiuden²⁵⁶, kuten Pentti itse asian ilmaisee, ja toisaalta aika kuitenkin jatkaa kulkuaan lasten kasvaessa aikuiseksi sekä saadessa omia elämäkokemuksiaan. Juhon muistelmat perustuvat vielä Penttiäkin vahvemmin kokemuseräiseen elämän

²⁵⁵ Haapalahti 2007, 66–67.

²⁵⁶ Tutkimusaineisto: Pentti Hangasmaan muistelmat

kronologisuuteen. Työn keskeisyys arjessa ikään kuin puskee elämää jatkumaan kaikesta huolimatta.

Vähämäen Olavin muistelmissa esiintyy samantyylistä ajallisen kronologian keskeisyyttä kuin Pentin ja Juhon muistelmissa. Elämän jatkuvuus kietoutuukin myös Olavin kertomana vahvasti elämän ajalliseen jatkumoon sekä toisaalta jatkumon päättymiseen elämän nykyhetkessä. Olavi käyttää kolme kokonaista tekstikappaletta nykyhetkeä koskevaan kerrontaan ja menneen elämän tulkintaan. Näkökulma pohtii myös äidin elämän merkitystä ja kulkua, mikä on Olavin muistelmissa hyvin leimaava piirre.

Vähämäen Esterin muistelmat etenevät muistoista toiseen. Kerronnassa elämän jatkuvuus ei niinkään liity kronologiaan – sillä se ei ole merkityksellistä – vaan äidin elämän jatkumiseen, joka heijastaa laajemmin myös perheen elämän jatkumista. ”Olen usein ajatellut, miten hentoinen äitimme jaksoi isän kuoleman jälkeen kuljettaa postia kaikki ne vuodet”, Esteri kirjoittaa.²⁵⁷ Jatkuvuudesta kertoo myös Esterin mainitsema uusioperhe, joka muodostui äidin solmittua uuden avioliiton. Tämä avioliitto on ainoa laatuaan tämän tutkielman perheiden keskuudessa, sillä muiden perheiden äidit eivät solmineet uutta avioliittoa. Kuvaavaa elämän jatkuvuuden käsittelemisen kannalta on myös se, että Olavi ei mainitse äidin uutta liittoa ollenkaan. Vähämäen perheessä avioliitto kietoutuu kuitenkin elämän jatkumiseen – ainakin Esterin näkökulmasta. Jatkuvuuden merkkinä avioliiton myötä syntyi myös pikkusisko Kaisa, jonka Esteri mainitsee hyvin lyhyesti, mutta lämpöiseen sävyyn.²⁵⁸

4.4 Vaikeneminen

Historiantutkija kohtaa työssään varsin useita asioita ja ilmiöitä, joista ei puhuta, mutta jotka kuitenkin ilmenevät. Vaietut aiheet ovat siitä ongelmallisia, että niistä puhuminen johtaa helposti ylitulkintaan. Tutkimuksessa, jossa lähteiden lähiluku ja niistä tulkintojen tekeminen ovat keskeisiä menetelmiä, ylitulkinnan vaara on ilmeinen. Vaietut aiheet ovat

²⁵⁷ Tutkimusaineisto: Esteri Kaupin muistelmat

²⁵⁸ Tutkimusaineisto: Esteri Kaupin muistelmat

nimittäin salakavalialia. Ne selkeästi ovat tekstissä, mutta ne ovat olemassa nimenomaan tavalla, jonka vuoksi ne yhtä aikaa ikään kuin eivät ole olemassa. Tämän tutkielman aineistossa yksinäisyys on yksi tällainen aihe. Kukaan sotaorpo ei aineistossa suoraan kuvaa olevansa yksinäinen. Siitä huolimatta tekstien kerronta ohjaa lukijaa tulkintaan yksinäisyyden olemassaolosta.

Kuvaavaa tämän tutkielman aineistossa on myös se, että samalla, kun asioista puhutaan, niistä ikään kuin vaietaan. Äidin suru on analyysin kannalta ongelmallinen teema, sillä sen avulla ei muistelmissa luoda mitään varsinaista tarinaa tai rakenneta syys-seuraus-suhteita; suru ei ole asia, jota käsitellään, mutta silti kerronta ohjaa vahvasti tulkinnan tekemiseen surusta, joka vain on olemassa. Toki voidaan ehkä olla yksimielisiä siitä, että menettäminen luo surullisuutta kysymättäkin. Menettäminen on tässä tapauksessa yhteinen kokemus sekä lapselle että aikuiselle, vaikkakin äiti kokee miehensä menetyksen ymmärrettävästi eri tavalla kuin lapsi isänsä menetyksen. Äidin kokema suru tai hänen ilmentämä asenne vallitsevaa tilannetta kohtaan ovat kuitenkin asioita, jotka lapsi oppii äidiltään. Se, että suru on olemassa, mutta siitä ei puhuta, on oivallinen seikka muovaamaan lapsen omaa kokemusta isän menettämisestä sekä toisaalta suhteestaan äitiin.

Vaikeneminen voi myös kohdistua vaikeiksi koettuihin asioihin, kuten kipeisiin muistoihin. ”Hiljaisuuden kulttuuri”, joksi Karonen ja Tarjamo nimittävät sodan jälkeen vallinnutta sosiaalista puhumattomuuteen ohjannutta painetta,²⁵⁹ voidaan nähdä yhteiskunnallisena vaikenemisen muotona. Suomalaiset perheet eivät tehneet toisiinsa nähden poikkeusta mukautuessaan tähän yhteiskunnallisesti vallitsevaan kulttuuriin. Tällä voitaneen selittää ainakin osittain myös havaintoja siitä, miten äidin suru ikään kuin on havaittavissa, vaikka lapsi ei sitä käsittele. Siinä mielessä vallitsevan sosiaalisen tavan on täytynyt vaikuttaa pienen yhteisön ja yksilön tasolla niin vahvasti, että vaikeneminen

²⁵⁹ Karonen & Tarjamo 2006, 390.

on muuttunut luonnolliseksi tavaksi toimia. Havaintoja tällaisesta tavasta vaieta vaikeiksi koetuista aiheista myös muistelmien sivuilla on tehty aiemminkin.²⁶⁰

Yksi huomattava teema, josta ei puhuta aineistoni kertomuksissa suoraan oikeastaan ollenkaan, on isän sankaruus. Isä kyllä muistetaan, ja vahvoja muistoja liittyy nimenomaan kaikkeen sota edeltäneeseen (usein onnellisena muistettuun) aikaan sekä toisaalta hetkiin ennen isän kuolemaa. Mitään sankaritarinaa sotaorvot eivät kuitenkaan kerro, eikä aineistosta myöskään ilmene, että sellaista olisi kerrottu kotonakaan.²⁶¹ Toiset sotaorvot vertaavat omaa elämäänsä isänsä lyhyeksi jääneeseen elämään ja kokevat kiitollisuutta siitä, miten heidän oma elämänsä on saanut aivan toisenlaiset edellytykset kuin isän elämä sai. Sankaruutta se ei kuitenkaan ole aineistoni lasten mielestä ollut, ainakaan muistelmien perusteella. Jos kysyisin asiaa suoraan keneltä tahansa sotaorvolta, luulisin kyllä, että he kertoisivat isän olevan sankari. Se, miksi sankaritarinaa ei kerrota muistelmissa, saattaa kuitenkin johtua juuri siitä, ettei sitä kerrottu kotonakaan. Ajatus sankariudesta on syntynyt vasta sotien jälkeen ja niiden aikana yhteiskunnan tarpeesta muistella sodissamme menehtyneitä, ja kaikki tämä oli osa rauhaan palaamisen prosessia, jonka keskellä sotaorpo muodosti omaa minuuttaan.

Aiheista vaikeneminen ilmenee muistelmissa erityisesti silloin, kun niiden sisältämää informaatiota vertaa yleisempään sodanjälkeiseen historiaa koskevaan kerrontaan ja tulkintaan. Sodanjälkeistä aikaa koskeva historiantutkimus on pyrkinyt kuvaamaan aikaa

²⁶⁰ Karonen & Tarjamo 2006, 390–391. Myös Leed 2000, 90. Kyseisissä lähteissä vaikenemista käsitellään vallitsevan poliittisen muutoksen ja yhteiskunnallisen kontekstin sekä aihepiirin kautta. Leed esimerkiksi ottaa käsittelyyn yhteiskuntien tavan unohtaa menneet sodat. Karonen ja Tarjamo, vaikkakin puhuvat kollektiivisesta vaikenemisen kulttuurista, arvioivat, että yksilön tasolla vaikeneminen on saattanut olla vaikeaa ja vahingollistakin.

²⁶¹ Sotaorpojen muistelmissa aiheeseen on otettu kantaa laajemminkin, ja on havaittavissa, että usein isästä ei kotona kerrottu minkäänlaista sankaritarinaa. Ks. esimerkiksi Malmi (2001) *Isän ikävä*. Uudempi näkemys on Tammen (2018, 126–131). Hänen mukaansa sotelesken avioitumattomuus takasi usein sen, että muisto miehestä ja isästä säilyi selkeänä. Tammen mukaan useimmat äidit kertoivat isästä lapsilleen, mutta on myös esimerkkejä siitä, miten äiti mieluummin kätkeytyi suruunsa ja jätti muistot jakamatta lasten kanssa.

tietyin käsitteiksi muuttunein sanamuodoin. Jälleenrakentaminen sodanjälkeistä aikaa kuvaavana käsitteenä on yleisesti hyväksytty ja monella tavalla hyvin osuva, mutta sen merkitys sotaorvon arjessa on hyvin häilyvä. Tämän tutkielman valossa sotaorpojen arjessa näyttää korostuvan pikemminkin jatkuvuus kuin uudelleen aloittaminen. Toimijoiden muistelmissa mainitaan esimerkiksi isän elinaikana aloitettu, kesken jäänyt rakennusprojekti, jonka äiti rakensi valmiiksi isän kuoleman jälkeen. Aineisto ohjaa tulkitsemaan, että sotaorpo mieltää elämän ikään kuin jatkuvan sen sijaan, että se rakentuisi uudelleen.

On tärkeää huomata, että jälleenrakentaminen onkin juuri historiantutkimuksen synnyttämä käsite, jonka tehtävä on kuvata laajemmin suomalaista arjen mentaliteettia sodanjälkeisessä ajassa. Tällaista ilmiötä ei aineistoni toimijoiden muistelmista voi havaita. Jatkuvuuskaan ei sellaisenaan ole ilmiö, josta varsinaisesti puhuttaisiin, mutta puhumattomanakin se selvästi ilmenee teksteissä. Liitän jatkuvuuden muistelmien rakenteeseen, joka kuvaa esimerkiksi isän menettämistä pysäyttävänä tapahtumana, mutta ei suinkaan kaiken romahduttavana. Muistelmien rakenteessa isän kuolema on ikään kuin kulminaatiopiste, jonka jälkeen elämä jatkaa matkaa uusilla urilla. Tämä ei kuitenkaan kuvaa romahdusta, josta seuraisi tarvetta jälleenrakentamiselle, vaan pikemminkin kyse on pisteestä, joka muuttaa elämän suunnan.

Vaikenemiseen liittyy tämän tutkielman aineistossa myös yksi sotaorvon omaan kokemukseen vahvasti leimallinen piirre. Lapsen omaa surua ei kuvata kokonaisvaltaisemmin millään tavalla.²⁶² Leppilahden Aaro mainitsee oman itkunsa, joka pojan kertomuksen mukaan tarttui lapseen äidin ja naapurin rouvan itkiessä suru-uutisen saavuttua kylään. Hangasmaan Pentti rinnastaa muistelmiensa lopussa itsensä sotainvalidin asemaan viitaten sodasta johtuneiden menetysten aiheuttamiin henkisiin vammoihin, kun taas hänen veljensä Juho toteaa muistelmien lopussa, ettei isän

²⁶² Suru tai lapsen kokemus ylipäätään jää vähäisemmälle huomiolle monissa sotaorpojen muistelmissa. Suvi Haapalahti toteaa omassa pro gradu -tutkielmassaan, että monissa sotaorpojen muistelmissa omien kokemusten sijaan saatetaan korostaa isän elämäntarinaa sekä etenkin isän kuolemaan liittyviä muistoja.

menettäminen ole lisännyt hänen omaa puutettaan tai katkeruuttaan haastavista lapsuuden vuosista huolimatta.

Jänikselän sisaruksista esikoistyttö Sanni antaa koko tutkimuksen toimijoihin verraten eniten viitteitä lapsen surusta. Hänen surunsa ilmenee työhön ja vastuuseen leimautuvana taakkana, joka isän kuolemasta aiheutui. Muut Jänikselän sisarukset, Sisko ja Anja, eivät kuvaile omaa suruaan, eivätkä sitä tee Vähämäen Olavi ja Esteri tai Leppilahden Aaron pikkusisko Ainokaan. Vaikeneminen ei kuitenkaan automaattisesti tarkoita sitä, etteikö surua olisi ollut ja etteikö sitä olisi joutunut jäsentämään ja työstämään elämän varrella. Tässä kohtaa kuitenkin psykologi Markku Ojasen toteamus siitä, että sotaorvot ovat selvinneet isän menettämisestä ja sodanjälkeisen ajan arjesta hyvin vaihtelevin tavoin, pitää varmasti paikkansa.²⁶³ Ojasen tutkimuksessa sotaorvot jaotellaan selviytyjiin ja kukoistajiin, millä Ojanen pyrkii kuvaamaan juuri kokemuksen yksilöllisyyttä sekä toisaalta aiemmassa tutkimuksessa oletettua ajatusta selviämisestä.

Selviäminen ilmiönä tai toimintatapana mainittaessa asettaa taustaoletuksen siitä, että oli olemassa haaste, vaikeus tai ongelma, josta tuli päästä yli, selvitä siis. Selviämisestä puhuminen onkin perinteisesti ollut tyypillinen retorinen keino kuvata sodanjälkeisen ajan mentaliteettia suomalaisessa yhteiskunnassa, ja selviämisen tarpeen on yleisesti ottaen katsottu koskeneen kaikkia kyseisenä aikana eläneitä suomalaisia. Tämä ilmiö näkyy myös tämän tutkielman aineistossa. Ongelma vain on, että se vaikuttaa jokseenkin ulkokohtaiselta. Selviämisestä omakohtaisena kokemuksena ei nimittäin puhuta. Sitä kuvataan arkisina toimina, mutta samaan aikaan siitä tavallaan vaietaan. Jos sotaorpojen arkisia kuvauksia vertaa esimerkiksi Korkiakankaan aineistossa esiin nousseisiin lasten kuvauksiin työstä, kokemusten voi katsoa olevan monella tavalla hyvin samansuuntaisia. Mitä selviäminen siis oikeastaan oli sotaorvon elämässä, ja miksi ajatus siitä nousee esiin sodanajan sekä sotaa seuranneen ajan elämästä kuvaavassa retoriikassa?

Vaikenemisen kulttuuri lienee ehkä keskeisin sotaorvon kokemusta kuvaava ilmiö. Lapsen oman kokemuksen äärelle on vaikea päästä, sillä muistelmissa pureudutaan

²⁶³ Ojanen 2013, 10–11. 154–158.

lapsen oman tunnetilan sijaan keskeisesti arjessa vaikuttaneisiin teemoihin, päivittäisiin asioihin. Tämän tutkielman aineisto ei tosin anna vaikenemisesta tyhjentävää kuvaa, vaikka antologioista on mahdollista löytää monia muistelmia, joissa lapsuuden synnyttämiä tunnetiloja on avattu hyvinkin syvällisesti. Mielenkiintoista on, että toimijat asennoituvat omiin kokemuksiinsa hyvin kahtiajakoisesti: lapsuuden kokemusten synnyttämistä tunnetiloista joko kerrotaan syvästi tai vaietaan tyystin, mikä kieli niiden merkityksellisyydestä. Kertominen ja vaikeneminen itsessään lienevät suhteessa toimijan omaan persoonaan.

Vaikuttaa kuitenkin siltä, että vaikeneminen on tietyllä tavalla usein lapsuudessa opittu tapa, jota osa muistelukerronnan kautta kokemuksensa jakaneista sotaorvoista on päättänyt purkaa. Lasten oikeuksiin ja asemaan kohdistuvan suhtautumisen muuttuminen vuosikymmenten myötä on antanut mahdollisuuden keskustelun avaamiseen ja samalla tutkijoiden mielenkiinnon kohdistumiseen aiemmin äänettä jääneiden lasten kokemukseen. Vaikeneminen näyttää olleen hyvin tyypillinen osa sotaorvon arkea, ja siihen ovat syyllistyneet niin lapsen elämässä vaikuttaneet vanhemmat kuin lapsi itsekin esikuviltaan oppineena.

5 PÄÄTELMÄT

Tämän tutkielman tavoitteena on ollut osoittaa, että sotaorvon kokemuksella lapsuudesta on oma kokonaiskuvaa avartava ja tarkentava merkityksensä, kun tarkastellaan sodanjälkeistä aikaa. Kertomus lapsuudesta on aina tarkastelun arvoinen ja mikrohistoriallisesti mahdollisuuksia avaava, joskin hiljaisuuteen jäänyt näkökulma ihmisen itse aiheuttamien poikkeusolojen keskellä. Historiallisen kontekstin ulkopuolella tämä tutkielma voi herättää ajatuksia myös laajemmin marginaaliin jääneiden ryhmien näkökulmien merkityksestä kokonaiskuvan osana.

Tutkielman ajallisessa kontekstissa on keskitytty sotaan ja sitä seuranneisiin vuosiin. Lienee selvää, että sota on kenen tahansa näkökulmasta äärimmäisen suoraa ja kriisiytyntä ihmisten välistä vuorovaikutusta. Sodan seurauksena myös rauhaan palaaminen näyttelee kuitenkin aina oman kriisiytyneen tapansa osoittaa sitä, miten vuorovaikutus jatkuu ja muovautuu uudelleen eri toimijoiden kesken. Rauhaan palaaminen on sodasta poiketen aina kansallinen kriisi, jonka haasteet näkyvät niin kansallisen yhteisön tasolla kuin pienemmissäkin yhteisöissä, alueellisissa ja paikallisissa. Tällaisissa kriiseissä – niin sodassa kuin rauhassakin – yksilö on näkymätön. Lapsi on mitättömämpi kuin aikuinen, sillä lapsella ei ole omaa ääntä eikä kykyä puolustaa omia oikeuksiaan. Lapsi on myös taitava sopeutumaan ja omaksumaan ympäristönsä toimintatapoja tai peittämään omia tarpeitaan. Kriisien keskellä lapsi onkin viime kädessä aikuisista riippuvainen. Osoittamisen arvioista on, että tämän seuraukset voivat jatkua läpi elämän.

Neljännessä luvussa käsittelin selviämistä sotaa seuranneita poikkeusoloja ja jälleenrakentamista kuvaavana toimintamallina. Kautta tutkielman kyseinen selviämistä kuvaava malli on kulkenut ikään kuin punaisen langan asemassa, vaikka sitä ei ole joka hetki toimijoiden muistelmista sanoitettukaan. On oletettavaa, että rauhaan palaaminen vaatii kansalaisilta selviämistaitoja. Tutkimuksessa paljon käytetty termi jälleenrakentaminen²⁶⁴ on nähdäkseni pyrkinyt kuvaamaan juuri selviämisen

²⁶⁴ Muun muassa Malinen & Tamminen 2017, koko teos.

mentaliteettia. Tämän tutkielman tarkoitus on ollut osoittaa, miten lapsi sotaorpona koki rauhaan palaamisen, jälleenrakentamisen ja poikkeusolot. Näyttää siltä, että selviäminen on kokemisen tavoista yksi.

Tämän tutkielman toimijat tarjoavat vastauksia kokemuksen tarkasteluun useasta näkökulmasta. Selkeimmin esiin nousivat äiti, vastuu, perheen taloudelliset huolet sekä jossain määrin myös työn tekeminen. Näistä osa-alueista vastuu ja äiti nousevat esiin kaikkien toimijoiden muistelukerronnassa. Vastuulla tosin on monia ilmenemismuotoja, eivätkä suinkaan kaikki niistä keskity lapselta odotettuun vastuuseen. Esikoisten paine vastuusta näyttää olleen suurempi kuin perheen nuorempien lasten, vaikkakin myös poikkeuksia on. Jotkut aineistossa esiintyvistä perheensä nuoremmista lapsista kokevat saaneensa oman osaamisensa ja ikätasonsa mukaista vastuuta, jonka rinnalla he mainitsevat myös sisarustensa kantaman vastuun. Poikien vastuu on aineiston valossa erilaista kuin tyttöjen vastuu. Tämän aineiston perusteella voi tehdä varovaisen johtopäätöksen siitä, että pojat tyypillisemmin ottivat ikään kuin talon isännän roolin äitinsä työn tukijana, tytöt puolestaan ottivat itsenäistä vastuuta, joka eriytyi kertomuksissa selvästi täysin äidin työstä irralliseksi rooliksi.

Jossain määrin vastuu on rinnastettavissa työn tekemiseen, mistä syystä työ itsessään ei tämän aineiston perusteella liity ajatukseen selviämisestä. Selitän tätä ilmiötä sillä tosiasialla, että työn luonne 1940- ja 1950-lukujen suomalaisessa agraariyhteiskunnassa oli hyvin keskeinen osa arjen kulkua. Työ ei siten välttämättä poikennut ollenkaan ennen sotia tehdystä työstä, eikä suhtautuminen työhön ollut sen kummempaa kuin aiemminkaan. Tosin työhön saatettiin liittää uusia merkityksiä, kuten vastuun ottamista, uhriutumista tai surua. Tällaisia merkityksiä ei ollut ennen kansallista sodan aiheuttamaa rauhaan palaamisen kriisiä ollut.

Taloudelliset huolet kietoutuvat työhön ja vastuun kantamiseen ja ovat jääneet selkeästi tämän tutkielman aineiston perusteella etenkin poikien mieleen. Viidestä työstä selkeästi vain yksi mainitsee muistelmissaan taloudelliset huolet, jotka kohtasivat perhettä isän kuoleman jälkeen. Tosin huolista huolimatta tämä perhe ei hakenut taloudellista tukea,

vaikka sitä oli saatavilla. Leskeneläke ja siihen kuulunut sotaorvoista maksettu lisä jäivät siten nostamatta, sillä äiti ajatteli, että yksin on pärjättävä.²⁶⁵ Saman toimijan kohdalla korostuu myös esikoistyttären kokema itsenäisen vastuu kodin töistä niillä vastuualueilla, jotka isä oli hänelle ennen lähtöään osoittanut. Ajatusta vahvistaa myös esikoistyttären keskimäinen sisko. Äidin selkeä ajatus yksin pärjäämisestä on saattanut vaikuttaa myös esikoistyttären ajatteluun, mikä selittäisi ajatusta itsenäisen työn tekemisestä sekä toisaalta vastuusta.

Aineiston neljästä pojasta erityisesti kaksi mainitsee taloudelliset huolet, ja näistä toinen keskittyy muistelmissaan pitkälti juuri tähän taloudellisen tilanteen ja työn tasapainottaman lapsuuden ja nuoruuden kuvaamiseen. Jokainen aineiston pojista viittaa selvästi perheen taloushuoliin painottaen äidin muuttunutta ja kasvanutta roolia elannon hankkijana. Aineiston pohjalta voi siten tehdä varovaisen päätelmän siitä, että pojat ovat vähintäänkin herkempiä aistimaan tällaisen huolen olemassaolon. Pidän tätä ilmiötä hyvänä esimerkkinä siitä, miten pojat ovat aineiston perusteella herkempiä aistimaan äidin reaktioita. Tämä on saattanut johtua poikien taipumuksesta pyrkiä ottamaan isännän roolia ja tukemaan äidin työtä perheen hyväksi.

Nähdäkseni selviämisen rinnalla esiin nousee vastuun ottamisen tärkeys. Jokainen tämän aineiston sotaorvoista kuvailee vastuuta omalla tavallaan ja omalle roolilleen sopivalla tavalla. Perheiden keskinäisessä vertailussa Leppilahden sisarukset käsittelevät vastuun ottamisen tärkeyttä kaikkein vähiten, mutta silti myös heidän muistelmissaan on havaittavissa kokemus siitä, miten jokainen kantoi yhteisössä palan vastuuta. Muissa perheissä vastuun ottamisen merkitys sotaorvon elämässä tuntuu olleen paljon suurempi. Jälleen esikoisten ja kuopusten sekä tyttöjen ja poikien välillä on hienoisia eroja, kuten alaluvussa 4.1 erittelin. Yhteistä kaikille toimijoille kuitenkin on se, että jokaiselle vastuun ottaminen on hyvin merkityksellinen osa lapsuuden kokemusta.

Äiti, joka nousee esiin jokaisen toimijan kerronnassa, herättää muistelmissa monia hyvin tunteikkaita merkityksiä. Tästä hyvä esimerkki on Leppilahden Aino, Aaron pikkusisko,

²⁶⁵ Oksanen 2007, 99. Myös Haapalahti ottaa aiheen esille tutkielmassaan 2007, 92–93.

jonka äiti lähetti Helsinkiin tädin luokse asumaan isän kuoleman jälkeen, jotta äiti itse voisi tehdä töitä. Aaro vanhempana lapsista ei muuttanut Helsinkiin, mutta Aino antaa muistelmissa ymmärtää, että hänkin asui ainakin osittaisia aikoja sukulaisten luona. Aaro itse ei kerro tästä osasta lapsuuttaan mitään.

Hangasmaan Pentin ja Juhon kertomuksissa läsnä olevalla ja kodin töitä tekevällä perheenäidillä on iso rooli. Äiti ottaa isän vastuun tämän kuoltua, ryhtyy vastaamaan kotitilan talousasioista ja rakennuttaa valmiiksi kesken jääneet pihapiirin rakennukset. Samantapainen, hyvin keskeinen, rooli on Vähämäen Olavin ja Esterin äidillä etenkin Olavin muistelmissa. Sen sijaan Jänikselän Sannin, Siskon ja Anjan muistelmissa äidin merkitykset kietoutuvat menetyksen ja surun ympärille.

Suhde äitiin on jokaisella hyvin yksilökohtainen. Jotain yhteistä voi kuitenkin havaita toimijoiden sukupuolten perusteella tehtävästä jaosta, sillä – kuten jo aiemmin mainitsin – aineiston pojat tuntuvat ottavan enemmän vastuuta äidin rinnalla kuin tytöt. Tämä ei toki tarkoita sitä, etteivätkö tytöt kantaisi vastuuta ja tekisi työtä; tytöt tuntuvat poikia herkemmin ottavan itsenäisen roolin. Teen tästä varovaisen johtopäätöksen, jolla selitän äidin merkitystä sotaorpotyttöjen elämässä. Tytöt ottivat mallia äidistä, ja siten äidin toimintatavat, asenteet ja rooli kodin arjessa tarttuivat poikia herkemmin tyttöihin. Pojat sen sijaan ottivat äitiä tukevan roolin, joka menetetyltä isältä jäi täyttämättä.

Sodanjälkeisessä arjessa kasvaneet sotaorvot oppivat ottamaan luonnollista vastuuta itsestään ja usein jopa läheisistään. He kasvoivat sellaisten arvojen piiriin, jotka puolustivat selviämiseen ja vastuun kantamiseen pyrkivää yhteisöllistä asennetta. Tätä ei opetettu heille useinkaan tietoisesti, vaan ajalle oli tyypillistä niin pyrkimys yhteisön hyvinvointiin kuin parempaan tulevaan keskittyvä ajattelukin. Sotaorpojen motiivina vastuun ottamiseen oli isän menetys sekä toisaalta omasta lähipiiristä kummunnut tuki, joka ohjasi jatkamaan eteenpäin. Tutkielmani aineiston jokainen toimija kokee saaneensa lapsuudessaan sellaiset eväät, joilla elämän jatkaminen traumasta huolimatta oli mahdollista.

Kaikki palautuu siis kokemukseen lapsuudesta. Tämän tutkielman aineiston perusteella on voitu osoittaa, että sotaorvon kokemus lapsuudesta antaa mielenkiintoisen näkökulman sodanjälkeiseen maailmankuvaan. Osoittamisen arvoista on, että lapsena koetut tapahtumat ja opitut asenteet ovat vaikuttaneet sotaorpojen myöhempään elämään sekä sen aikana tehtyihin valintoihin. Vaikutusta sotaorpoudella ja kokemuksella lapsuudesta on ollut myös identiteettiin, joskin se on muovautunut ja polarisoitunut läpi elämän. Isättömyyttä vahvemmin sotaorpojen elämään tuntuu vaikuttaneen äiti ja kodin piirissä opetettu asenne vastuun ottamiseen. Tämä on mielestäni kiinnostava tutkimustulos. On helppoa asettaa hypoteesi, jonka mukaan isättömyydellä on merkitystä isättömän lapsen kokemuksessa omasta lapsuudestaan sodanaikaisessa ja sen jälkeisessä arjessa. Varmasti on näin, mutta toteamus on mielestäni kuitenkin kuvauksena hyvin yksipuolinen. Sen sijaan merkitys näyttää tutkielmani perusteella rakentuvan sen pohjalta, mitä lapsen elämässä on läsnä. Kuten aiemmin totesin, äiti on läsnä olevana vaikuttanut hyvin vahvasti kaikkien toimijoiden kokemuksiin.

Jatkotutkimuksen näkökulmasta olisi kiinnostavaa kysyä, mitä yhtäläisyyksiä ja eroja lapsuudesta rakennetuissa kokemuksissa on havaittavissa sotaorpojen ja isänsä kotiin saaneiden sodan kokeneiden lasten välillä. Hedelmällistä olisi tutkia myös itse sotaorpojen kokemuksia lapsuudesta monipuolisemman otannan kautta. Niin ikään kiinnostava on sotaorpojen äitisuhde, jolla tuntuu tämän tutkielman perusteella olevan erityinen merkitys sotaorvon elämänasenteen sekä kokemusten kannalta ylipäätään.

Tämän tutkielman sotaorvot valikoituivat aineistosta perherakenteiden ja sisarusnäkökulman perusteella. Perustelu oli mielestäni osuva, sillä näkökulma auttoi osoittamaan etenkin sellaisia sisarten ja sukupuolten välisiä yhtäläisyyksiä ja eroja, joihin ei ehkä toisenlaisella rajauksella olisi päässyt yhtä hyvin käsiksi. Tekemääni rajaukseen liittyy myös mahdollisuus iän ja sukupuolen merkityksen näkökulmasta tehtävään jatkotutkimukseen. Voisi kysyä, onko sotaorpous ollut yhtä suuri identiteettiä muovannut asia iästä ja sukupuolesta huolimatta?

Tämän tutkielman aineisto antaa esitettyyn kysymykseen varovaisen tulkinnan, jonka mukaan sotaorvon identiteetti on hyvin vahva huolimatta lapsen omaan yksilölliseen olemukseen vaikuttaneista tekijöistä. Sotaorpous on myös jotain, jonka kaikki sotaorvot jakavat.²⁶⁶ Sukupuoli ja ikä eivät aineistoni perusteella ole vaikuttaneet kokemukseen sotaorpoudestaan. Olisi kuitenkin kiinnostavaa tarkastella, missä määrin identiteetin muodostumiseen on vaikuttanut sotaorvon elämän aikana muovautunut käsitys itsestä sekä toisaalta lapsuudessa kuullut kertomukset. Tähän kysymykseen tutkielmani aineisto antaa jälleen vain hyvin varovaisen vastauksen, jonka mukaan sotaorpoutta ei niinkään sanoitettu lapsuudessa, joskin isättömyys sekä äidin vahva läsnäolo olivat konkreettisia seikkoja ja opettivat toimijoille niin uusia toimintatapoja kuin asenteitakin elämiseen. Narratiivi sotaorpoudesta ja identiteetti sen mukana ovat muovautuneet kuitenkin vasta elämän mittaan ja ajan kuluessa.

Lopulta tutkielmani aineisto osoittaa, että sotaorvon kokemukseen lapsuudesta sodan sekä rauhaan palaamisen aikana ovat vaikuttaneet vahvasti etenkin kaksi seikkaa: ajatus selviämisestä ja vastuun ottamisen tärkeydestä. Toimijat ovat osoittaneet, että äidin merkitys näiden seikkojen opettajana on erityisen keskeinen. Toimijat ovat osoittaneet myös, että äiti tuskin koskaan opetti näiden seikkojen tärkeyttä täysin tietoisesti. Näiden seikkojen varjossa sotaorvon oma minuus jää vaille kertojaansa. Tässä mielessä tutkimukseni tulokset myötäilevät aiemmin lausuttua. Sotaorpo pyrkii tekemään itsestään näkymättömän, ettei lisäisi eloon jääneen huoltajansa taakkaa.²⁶⁷ Kuvaavaa sotaorpoudelle kuitenkin on se, että heterogeenisyydestään huolimatta nämä vähintään puoliorvoiksi jääneet lapset ovat jatkaneet elämäänsä vaieten omista tarpeistaan, ottaneet oman palansa vastuuta. Ovat selvinneet.

²⁶⁶ Esimerkiksi Tammi 2018, 15, 235.

²⁶⁷ Esimerkiksi Näre 2010b, 134, 142–145.

LÄHTEET

TUTKIMUSAINEISTO

Painetut alkuperäisaineistona käytetyt muistelmat

Nyrhilä, Susanna (2015). *Elämä ilman isää*. Vaasa: Lapuan Kaatuneitten Omaiset

Olavi Vähämäki: Vahva äiti. 52–54.

Esteri Kauppi: Lohduttaja. 55.

Sanni Kurunsaari: Tee työtä ja selviydy. 90–91.

Sisko Kotala: Elämä jatkuu. 92–93.

Anja Mäenpää: Tarinat jäävät. 94–95.

Pentti Hangasmaa: Emme koskaan tavanneet. 96–99.

Juho Hangasmaa: Puuttuva isä. 100–103.

Aino Koski: Tyttärenä Helsingissä. 108–112.

Aaro Leppilahti: Sankarin poika. 150–151.

TUTKIMUSKIRJALLISUUS

Achté, Kalle (1997). Sodanajan suomalainen psyyke. Teoksessa: Långfors, Aarne, *Isänmaan vangit*. 191–195. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava

Auvinen, Timo, Holmila, Antero & Lehtimäki, Niina (2015). Epävarma itsenäisyys. Julkinen keskustelu sodan päättyessä. Teoksessa: Kivimäki, Ville & Hytönen, Kirsi-Maria (toim.). *Rauhaton rauha: Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944-1950* (209–234). Tampere: Vastapaino

Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina (2006). Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä. Teoksessa: Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija: *Muistitieto. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 1008. Helsinki: SKS

Gerwarth, Robert & Horne, John (2012). *War in Peace. Paramilitary Violence in Europe after the Great War*. Oxford: Oxford University Press

Haapalahti, Suvi (2007). *Isänmaan isättömät – Sotaorpus osana toisen maailmansodan jälkeistä suomalaista yhteiskuntaa*. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Tampere: Tampereen yliopisto

Haikari, Janne (2006). Kun sota loppuu mutta velvoitteet jatkuvat – Suomen jälleenrakentaminen Kotiliesi-lehdessä 1940–1941. Teoksessa: Karonen, Petri & Tarjamo, Kerttu (toim.): *Kun sota on ohi. Sodista selviytymisen ongelmia ja ratkaisumalleja 1900-luvulla* (266–309). Helsinki: SKS

Holmila, Antero & Mikkonen, Simo (2015). *Suomi sodan jälkeen. Pelon, katkeruuden ja toivon vuoden 1944–1949*. Jyväskylä: Atena

Hytönen, Kirsi-Maria (2014). ”Ei elämäni lomina mahtunut.” *Naisten muistelukerrontaa palkkatyöstä talvi- ja jatkosotien ja jälleenrakennuksen aikana*. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura

Hytönen, Kirsi-Maria & Malinen, Antti (2018). 'Cos I'm a Survivor': Narratives of coping and resilience in recollections of difficult childhood in post-war Finland. *Ethnologia Fennica* 45. 55-78. Julkaisun pysyvä internetosoite: <https://doi.org/10.23991/ef.v45i0.65535>

Hyvämäki, Lauri (1957). *Vaaran vuodet 1944–1948*. Helsinki: Otava

Karonen, Petri & Tarjamo, Kerttu (2006). *Kun sota on ohi. Sodista selviytymisen ongelmia ja niiden ratkaisumalleja 1900-luvulla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura

Kemppainen, Ilona (2006). *Isänmaan uhrin. Sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana*. Helsinki: SKS

Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (2006). *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Jyväskylä: Minerva

Kirves, Jenni & Näre, Sari (2008). *Ruma sota: talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Johnny Kniga

Kirves, Jenni (2010). Sotalasten siirretty lapsuus. Teoksessa: Näre, Sari, Kirves, Jenni & Siltala, Juha: *Sodan kasvattamat* (91–121). Helsinki: WSOY

Kirves, Jenni (2015). Psykologinen trauma ja selviytyminen: Itsekontrolli, luottamus ja autonomia sotilaiden kotiinpaluun mentaliteettina. Teoksessa: Kivimäki, Ville & Hytönen, Kirsi-Maria (toim.). *Rauhaton rauha: Suomalaiset ja sodan päättymisen 1944-1950*. Tampere: Vastapaino

Kivimäki, Ville (2006). Sodan kokemushistoria. Uusi saksalainen sotahistoria ja kokemushistorian sovellusmahdollisuudet Suomessa. Teoksessa: Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (toim.): *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta* (69–86). Jyväskylä: Minerva

Kivimäki, Ville (2010). Sodan rampauttama vanhemmuus. Teoksessa: Näre, Sari, Kirves, Jenni & Siltala Juha: *Sodan kasvattamat* (187–213). Helsinki: WSOY

Kivimäki, Ville (2013). *Murtuneet mielet. Taistelu suomalaissotilaiden hermoista 1939–1945*. Helsinki: WSOY

Kivimäki, Ville (2015). Hämärä horisontti, avautuvat tulevaisuudet. Suomalaissotilaat ja syksyn 1944 tunnemaisema. Teoksessa: Kivimäki, Ville & Hytönen, Kirsi-Maria: *Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944–1950* (73–100). Tampere: Vastapaino

Kivimäki, Ville & Hytönen, Kirsi-Maria (2016). *Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944–1950*. Tampere: Vastapaino

Kontio, Helena (2010). *Sotaorpojen vaiettu sankaruus*. Omakustanne

Korkiakangas, Pirjo (1996). *Muistoista rakentuva lapsuus*. Vammala: Vammalan Kirjapaino Oy

Korppi-Tommola, Aura (2010). Sota haavoitti jopa kahta miljoonaa lasta. Teoksessa: Kuorsalo, Anne & Iris Saloranta: *Sodan haavoittama lapsuus*. (15–19). Juva: Gummerus Kustannus Oy

Kujala, Erkki (2007). *Sodan pitkä varjo*. Helsinki: Kirjapaja

Kuismanen, Lauri, Kivelä, Ritva & Laitinen, Eila (2010). Ukko antoi lapsille turvaa. Teoksessa: Kuorsalo, Anne & Saloranta, Iris: *Sodan haavoittama lapsuus*. (113–124). Juva: Gummerus Kustannus Oy

Kuorsalo, Anne & Saloranta, Iris (2010). *Sodan haavoittama lapsuus*. Juva: Gummerus Kustannus Oy

Lammi, Esko (2012). *Sururistin kantajat*. Tampere: Mediapinta

Laulajainen, Leena (2010). *Sota-ajan lapset*. Helsinki: Tammi

- Leed, Eric (2001). *Fateful memories. Industrialized War and Traumatic Neuroses*. Journal of Contemporary History. Vol. 35. No. 1/Jan2000. 85–100
- Lähteenmäki, Maria (1995). *Mahdollisuuksien aika. Työläisnaiset ja yhteiskunnan muutos 1910-30-luvun Suomessa*. Saarijärvi: Gummerus Kirjapaino Oy
- Malinen, Antti & Tamminen, Tuomo (2017). *Jälleenrakentajien lapset. Sotienjälkeinen Suomi lapsen silmin*. Helsinki: Gaudeamus
- Malmi, Timo (2001). *Isän ikävä – Sotaorvot kertovat*. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy
- Nevala, Seija-Leena & Hytönen, Kirsi-Maria (2015). Toimet, työt ja taakat. Perhe-elämä maaseudulla sodan jälkeen. Teoksessa: Ville Kivimäki, & Kirsi-Maria Hytönen: *Rauhaton rauha: suomalaiset ja sodan päättyminen 1944-1950* (151-172). Tampere: Vastapaino
- Nyrhilä, Susanna (2015). *Elämä ilman isää*. Vaasa: Lapuan Kaatuneitten Omaiset
- Näre, Sari (2007). Sotaorpojen mykkä ikävä. Teoksessa: Näre, Sari, Kirves, Jenni & Siltala, Juha: *Sodan kasvattamat*. 123–147. Helsinki: WSOY
- Näre, Sari (2010a). Esipuhe teoksessa Näre, Sari, Kirves, Jenni & Siltala Juha: *Sodan kasvattamat*. 7–9. Helsinki: WSOY
- Näre, Sari (2010b). Lapset sodan uhreina. Teoksessa: Näre, Sari, Kirves, Jenni & Siltala Juha: *Sodan kasvattamat*. (169–185). Helsinki: WSOY
- Näre, Sari & Kirves, Jenni (2010). Lapsuus sodan keskellä. Teoksessa: Näre, Sari, Kirves, Jenni & Siltala, Juha: *Sodan kasvattamat*. (13–30). Helsinki: WSOY
- Näre, Sari, Kirves, Jenni & Siltala, Juha (2010). *Sodan kasvattamat*. Helsinki: WSOY
- Näre, Sari (2018). Jälkisanat. Sotaorpoisuus sosiaalisena arpena. Teoksessa: Eeva Tammi: *Sotaorpoisuus ja isän muisto*. Kouvola: Reuna Kustantamo

- Ojanen, Markku (2013). *Selviytyjiä ja kukoistajia. Tutkimus sotaorpojen elämästä ja hyvinvoinnista*. Tampere: Juvenes Print – Suomen Yliopistopaino Oy
- Oksanen, Atte (2007). Evakolasten kadotettu koti. Teoksessa: Näre, Sari, Kirves, Jenni, Siltala & Juha: *Sodassa koettua. Haavoitettu lapsuus*. (138–169) Porvoo: Weilin+Göös
- Orasuo, Pilvi (2014). *"Sillä rahalla ei voi tulla toimeen jos ois kuinka hyvä laskupää": punaorpojen avustaminen Kuopiossa 1918-1933*. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto
- Pöysä, Jyrki (2015). *Lähiluvun tieto. Näkökulmia kirjoitetun muistelukerronnan tutkimukseen*. Suomen Kansatietouden Tutkijain Seura
- Raitis, Riikka (1993a). Läheisen omaisen kaatuminen. Teoksessa: Raitis, Riikka & Haavio-Mannila, Elina: *Naisten aseet. Suolamaisena naisena talvi- ja jatkosodassa*. (247–279). Juva: WSOY
- Raitis, Riikka (1993b). Piirakoita ja kovaa leipää. Siirtokarjalaisten muistoja evakuoinneista, jälleenrakennuksesta ja sopeutumisesta uudelle paikkakunnalle. Teoksessa: Raitis, Riikka & Haavio-Mannila, Elina: *Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa* (201–246). Juva: WSOY
- Raitis, Riikka & Haavio-Mannila, Elina (1993) toim. *Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa*. Juva: WSOY
- Raitinen, Marjo (2011). *Ei almuja sankarivainajien lapsille: sotaorpojen huolto jatkosodan aikana Jämsässä*. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto
- Riukulehto, Sulevi & Rinnekoski, Katja (2013). *Otta noessa. Kuortaneenjärven kotiseututuhentymien syvärakenteita*. Seinäjoki: Helsingin yliopisto Ruralia-instituutti
- Tammi, Eeva (2018). *Sotaorpoisuus ja isän muisto*. Kouvola: Reuna Kustantamo

Tepora, Tuomas (2010). Sota-ajan leikit ja koulu. Teoksessa: Näre, Sari, Kirves, Jenni & Siltala, Juha: *Sodan kasvattamat* (33–61). Helsinki: WSOY

Thompson (1978). *The Voice of the Past: Oral History*. Oxford: Oxford University Press

Turner, Barry & Rennell, Tony (2014). *When Daddy Came Home. How War Changed Family Life Forever*. New York: Random House

Ukkonen, Taina (2000). *Menneisyyden tulkinta kertomalla. Muistelupuhe oman historian ja kokemuskertomusten tuottamisprosessina*. Helsinki: SKS

Valtonen, Heli (2004). *Minäkuvat, arvot ja mentaliteetit: tutkimus 1900-luvun alussa syntyneiden toimihenkilönaisten omaelämäkertoista*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto

Virkkunen, Gia (2006). *"Köyhyydestä ei puhuttu, sitä vaan elettiin.": Köyhyyden kokemus ja selviytyminen 1930-luvun pulan oloissa Suomen maaseudulla*. Helsinki: SKS

Warsell, Anne (2016). *"Isä kuollut kapinassa": Ruoveden punaorpohuolto ja sodan muisteltu lapsuus vuosina 1918 – 1924*. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto

Wendisch, Irja (2009). *Me sotilaiden lapset*. Helsinki: Ajatus Kirjat

Wendisch, Irja (2012). *Pitkä taistelu. Sotilaiden lasten selviytymistarinoita*. Helsinki: Gummerus Kustannus Oy

Winnicott, Donald (1965). Ego Distortions in Terms of the True and False Self. Teoksessa: *Maturational Processes and the Facilitating Environment*. (140–152) Toronto: Clarke, Irvin